

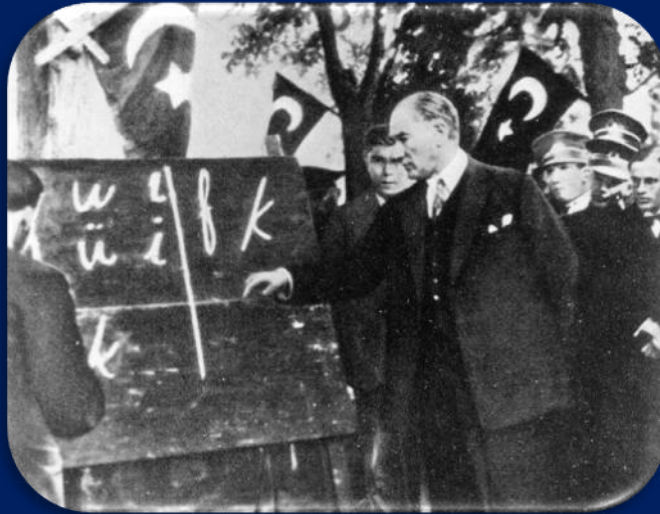

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI BÖLÜMÜ

Tarihsel Süreçte Türkçenin Temel Esasları

İstanbul-2025

Hazırlayanlar

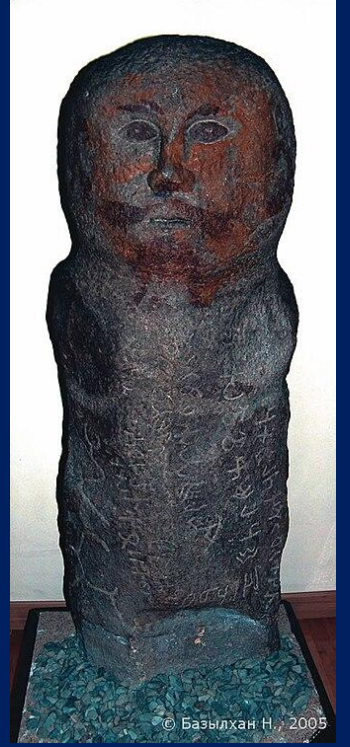
**Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Araştırma Görevlileri**

**Aslıhan YILMAZ
Beyza UYANIK
Büşra GÜLER
Fatmanur TAMAR
Feyza Zeynep ERDOĞAN
Kemal ÇİNKO
Mustafa Erenay ÖZDEMİR
Sinem BÜYÜKKAHRAMAN
Şevval BELLİ
Utku ÖZKAN**

KÖKTÜRK TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİ

- **Çoyr Kitabesi, 681-693.**

Moğolistan'da Çoyr bölgesindeki Çoyr Kitabesi, günümüzde Govisümbër Aymak sınırları içerisinde yer alan Baga Sansar dağının güney eteklerinde Çoyr Örtöö olarak adlandırılan bölgedeki bir kurgan alanında keşfedilmiştir. Çoyr Kitabesi, Moğolistan'daki Köktürk harfli kitabeler arasında taş babaya yazılan tek örnektir. Kitabe, metinden anlaşıldığı kadarıyla Tun Bilge ve Tun Yegen Erkin adlı şahıslar adına dikilmiş olup metni taş babaya nakşeden kişinin adı Toluk'tur. Metinde İlteriş Kağan'dan bahsedilmesi dolayısıyla kitabenin İlteriş Kağan'ın hüküm sürdüğü 681-693 yılları arasında dikildiğine dair görüşleri güçlendirmiştir.

Resim 1: Çoyr Kitabesi

- **Hoytu-Tamir Kitabeleri, 710 (?).**

Hoytu-Tamir kitabeleri, Moğolistan'da Tamir Irmağı'nın kuzeyinde bulunan Köktürk ve Uygur harfli Türkçe metinlerden oluşan kitabelerdir. İlk olarak 1893 yılında Rus arkeolog Dmitriy Aleksandroviç Klements tarafından tespit edilen kitabeler, farklı yazı stilleriyle yazılan ve farklı konuları içeren birer, ikişer satırlık 20-25 civarında kitabeden oluşmaktadır.

- **Küli Çor Kitabesi, 720-725.**

Moğolistan'ın Töv iline bağlı Delgerhaan ilçesinin Höşööntal Bölgesi'ndeki İh Höşööt mevkinde Orhun Vadisi'nin yaklaşık 60 km güneyinde bulunmuştur. 29 satırdan oluşan Küli İç Çor Kitabesi, Tarduş lideri (Bilge) Küli Çor'un mücadelelerini anlatmaktadır.

- **Ongin (İşbara Tarkan) Kitabesi, (?).**

II. Köktürk Kağanlığı Dönemi'nde dikilmiş olması muhtemelen görülen Ongin Kitabesi, Moğolistan'da Ongin Irmağı civarında bulunmuştur. Kitabenin 720'li yıllarda

yazıldığı tahmin edilmektedir. Ongin Kitabesi, aradan geçen süre içinde parçalanmış ve tahrip olmuştur. Bugün Arvaiheer Müzesinde Ongin Kitabesine ait üç parça bulunmaktadır.

- ***İhe-Aşete Kitabesi, 724, 729 (?)***.

Moğolistan'ın Bulgan Aymağı'na bağlı Mogod Sum (ilçe) sınırları içerisinde, Tülee Uul Dağı'nın batısında yer alan Asgatın Höndiy mevkiindeki Asgat Vadisi'nde bulunan İhe-Aşete Kitabesi, dört taş duvardan oluşan iki ayrı lahitten meydana gelmektedir.

KÖKTÜRK KİTABELERİ

Tonyukuk, Kül Tigin ve Bilge Kağan kitabelerinden oluşan Köktürk Kitabeleri, "Türk" adının bir siyasi birlik adı olarak ve Türkçenin resmî dil olarak kullanıldığı ilk yazılı metinlerdir. Bu kitabeler, Türklerin dünyaya bakış açılarını, yaşam anlayışlarını ve yönetim felsefelerini yansıtan ilk kaynak olma niteliği taşımaktadır. Kül Tigin Kitabesi ile Bilge Kağan Kitabesi Orhun Vadisi'nde bulunmuştur. Ancak Tonyukuk yazıtı, Ulan Batur civarında, Bayın-Çokto bölgesinde yer almaktadır. Yazıtlarda Köktürk harfleri kullanılmıştır. Kitabelerdeki metinleri, V. Thomsen ve W. Radloff kısa zaman aralıklarla çözmüşlerdir.

- ***Tonyukuk Kitabesi, 720-735***.

II. Köktürk Devleti'nde vezirlik makamını üstlenen Bilge Tonyukuk, Kapgan Kağan ve Bilge Kağan zamanlarında dönemin önde gelen devlet adamlarındandır. Kitabe, 1897 yılında bitkibilimi uzmanı Yelizaveta Nikolayevna Klements (1854-1914) tarafından bulunmuştur.

Tonyukuk Kitabesi, Tola Irmağı'nın yukarısında Bayın-Çokto bölgesinde ve Kül Tigin ile Bilge Kağan Kitabelerinin 360 km doğusunda bulunmaktadır. İki taştan oluşan kitabenin her bir taşında dört yüz bulunmaktadır; dolayısıyla sekiz yüzde Türk runik harfleriyle yazılmış toplam 62 satırlık Köktürk Türkçesiyle kaleme alınmış bir metin yer almaktadır. Tonyukuk'un bu kitabeyi, bizzat kendisi tarafından yazdırılıp diktirildiği konusu genel kanaattir.

Resim 2: Tonyukuk Kitabesi

Resim 3: Tonyukuk Kitabesi Güney Yüzü (Fotoğraf: Hayrettin İhsan Erkoç)

Resim 4: Kül Tigin Kitabesi

- **Kül Tigin Kitabesi, 732.**

731 yılında 47 yaşında bir savaşta ölen Kül Tigin anısına Bilge Kağan, 732 yılında içerisinde heykel ve kitabelerin bulunduğu anıt mezar yaptırmıştır. Kitabe, kireçtaşı veya mermerden yontulmuş, dört yüzlü büyük bir anıt taş niteliğindedir. Batı yüzü Çince bir metinle, diğer üç yüzü ise Eski Türk runik harfleriyle yazılmış Türkçe metinlerle kaplanmıştır. Doğu cephesinde 40 satır, kuzey ve güney cephelerinde ise 13'er satır mevcuttur. Anıtın, kaplumbağa biçiminde tasarlanmış kaidesi üzerinde yer alan sekiz satırlık kısa bir kitabe daha yer almaktadır. Köktürk tarihine ait olaylar Bilge Kağan'ın ağzından nakledilmiştir. 1889 yılında Rus etnograf ve gazeteci Nikolay M. Yadrintsev tarafından Orhun Irmağı yakınlarındaki Koço-Çaydam adlı göl civarında bulunmuştur.

- **Bilge Kağan Kitabesi, 735.**

Bilge Kağan'ın 734 yılında ölümü üzerine küçük oğlu Tengri Kağan tarafından 735 yılında diktirilen kitabe, şekil olarak Kül Tigin Kitabesine benzemektedir. Doğu yüzünde 41, kuzey ve güney yüzlerinde 15'er satır bulunmaktadır. Batı yüzünde Çince 11 kitabe bulunmaktadır. Bu kitabe de Bilge Kağan'ın ağzından yazılmıştır. Söz konusu kitabenin hem Türkçe yüzleri hem de Çince yüzü, taştaki tahribat ve harflerdeki aşınma nedeniyle Kül Tigin Kitabesinden daha kötü durumdadır. 1889 yılında Rus Coğrafya Kurumu mensubu Nikolay M. Yadrintsev tarafından Arhangay Eyaleti sınırları içerisinde, Koço-Çaydam Gölü yakınlarında bulunmuştur. Üç parça hâlinde kırık vaziyette duran kitabe, 2001 yılında Koço-Çaydam Gölü yakınlarında Türkiye Cumhuriyeti tarafından yaptırılan depo-müzeeye taşınmış ve burada birleştirilmek suretiyle 2001 yılında yeniden ayağa kaldırılmıştır. Depo-müzeeye sonradan modern bir müze görünümü kazandırılarak Orhun Müzesi adı verilmiş olup hâlen Kül Tigin Kitabesi ile aynı müzede koruma altındadır.

Resim 5: Bilge Kağan Kitabesi

Resim 6: Orhun Yazıtları Müzesi

KAYNAKÇA

Ercilasun, A. B. (2010). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Akçağ Yayınları.

Ergin, M. (2011). *Orhun Abideleri* (45. bas.). Boğaziçi Yayınları.

Görür, K. (2024). *Çin kaynaklarıyla karşılaştırmalı olarak Orhun Yazıtları'nın incelenmesi*. Yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi] - [Resim 3].

Çevrimiçi Kaynaklar:

URL-1: <https://tees.yesevi.edu.tr/> [Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü].

URL-2:

https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87oyr_Yaz%C4%B1t%C4%B1#/media/Dosya:%C3%87oyr_abid%C9%99si.jpg [Resim 1].

URL-3:

https://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk_Yaz%C4%B1t%C4%B1#/media/Dosya:Bilge_Tonyukuk_-_Orkhon_Inscriptions.jpeg [Resim 2].

URL-4: https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87oyr_Yaz%C4%B1t%C4%B1 [Resim 4].

URL-5: <https://www.turkbitig.com/orhun-yazitlari/image/kultigin-orhun-yazitlari.jpg> [Resim 5].

URL-6:

https://tr.wikipedia.org/wiki/Orhun_Yaz%C4%B1tlar%C4%B1_M%C3%BCzesi#/media/Dosya:Orhun_Yaz%C4%B1tlar%C4%B1_M%C3%BCzesi.jpg [Resim 6].

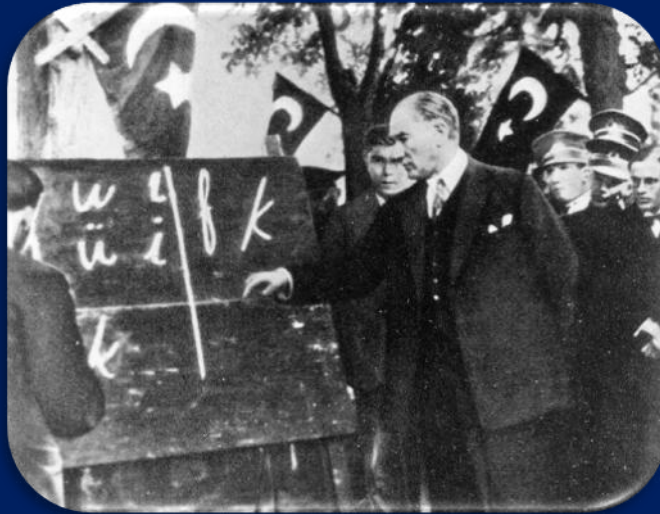

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI BÖLÜMÜ

Tarihsel Süreçte Türkçenin Temel Esasleri

İstanbul-2025

Hazırlayanlar

**Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Araştırma Görevlileri**

**Aslıhan YILMAZ
Beyza UYANIK
Büşra GÜLER
Fatmanur TAMAR
Feyza Zeynep ERDOĞAN
Kemal ÇİNKÖ
Mustafa Erenay ÖZDEMİR
Sinem BÜYÜKKAHRAMAN
Şevval BELLİ
Utku ÖZKAN**

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİ

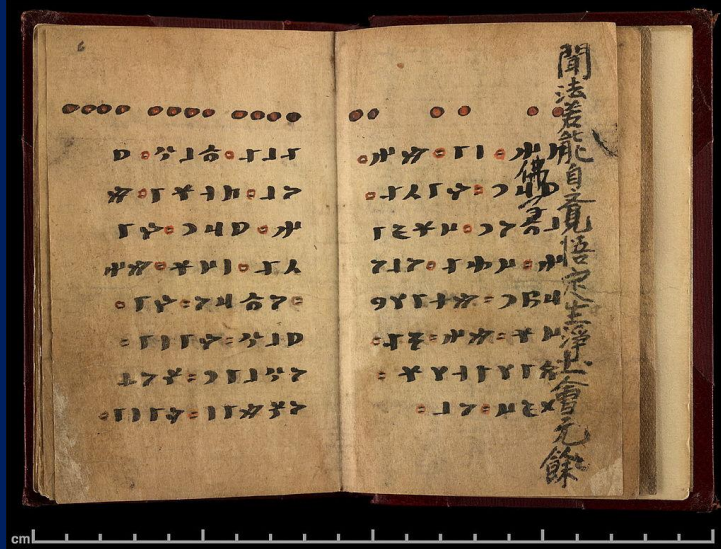
1. MANİHEİST ÇEVREYE AİT ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ İLE YAZILMIŞ ESERLER

Maniheist çevre külliyatı içinde hikâyeler, dinî metinler, Maniheizm'e mensup kişilerin uyacakları kuralları anlatan metinler ve bir Mani manastırı yönetmeliği, tövbe duaları, dua ve ilahiler yer almaktadır. Maniheist Türkçe eserlerin işlenişi A. von le Coq ile başlar. Onun bir dizi halinde çıkan *Manichaica* (I-III) adlı eseri, Maniheist Türk araştırmaları tarihinde bugün de değerini korumaktadır. Daha sonra Berlin Koleksiyonunda bulunan Maniheist çevreden kalmış bütün metin parçaları P. Zieme tarafından işlenip yayınlanmıştır: *Manichaish-türkische Texte* (Texte, Übersetzung, Anmerkungen), BT V, Berlin 1976.

Maniheist çevreye ait belli başlı eserler şunlardır:

- ***Irk Bitig*, Murwa Hurşid, 9. yüzyıl.**

Fal kitaplarından en önemlilerinden biri Köktürk alfabesiyle yazılmış olan *Irk Bitig*'dir. İçinde 65 fal vardır. Bunların çoğunda bir hayvanla ilgili bir olay anlatılır, sonra bu falın iyi veya kötü olduğu söylenir. Maniheist bir çevrede yazılmış olmasına rağmen dinî bir tarafı bulunmamaktadır.

Resim 1: *Irk Bitig*'in Eski Türkçe kısmının ilk iki sayfası (5b ve 6a), Britanya Kütüphanesi

- *Huastuanift*, t.y.

Günah çıkartarak tövbe etmek için hazırlanmış metinler arasında en önemlisi Mani ve Uygur alfabeleriyle yazılmış yirmiden fazla nüshası bulunan *Huastuanift*'tir. On beş bölümden oluşan bu eser, her bir bölümünde öncelikle dinî bilgi ve hükümlere yer vermekte, ardından söz konusu hükümlerin ihlaliyle ortaya çıkabilecek muhtemel günahları sıralamakta ve bu günahlardan arınmak amacıyla yakarış ifadeleri sunmaktadır. Eserin Soğdca aslından tercüme edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

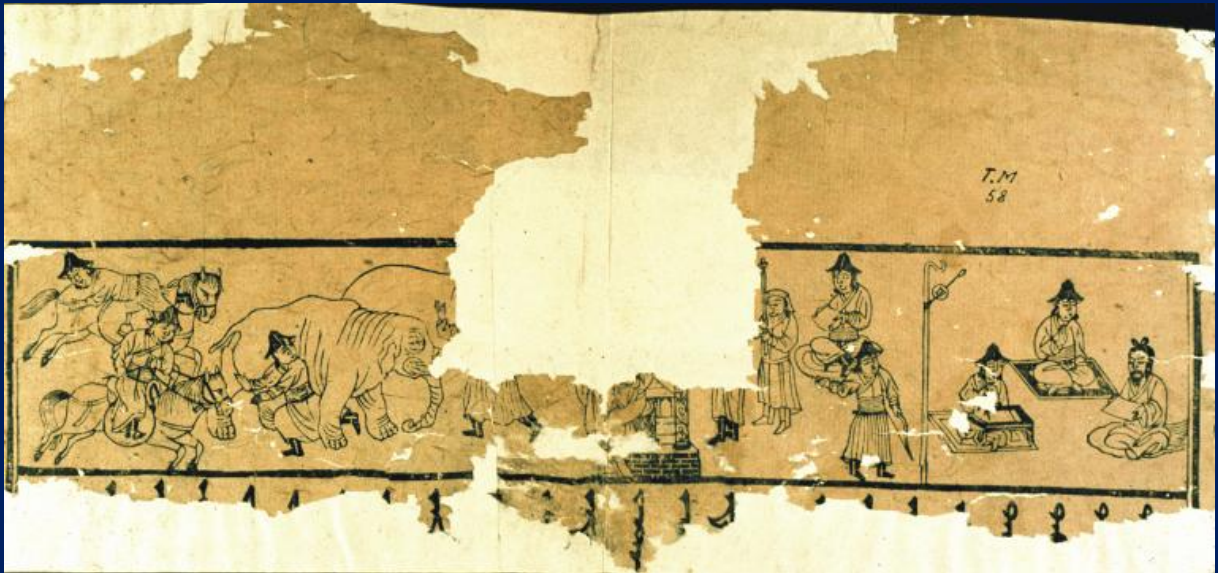

Resim 2: Maniheizt yazıcılar. Koço'dan kitap yaprağı

- Şiirler

Maniheist Türk edebî çevresinden günümüze, Budist çevreye kıyasla daha az sayıda şiir ulaşmıştır. Bu şiirlerin bir kısmı çeviri, bir kısmı ise orijinaldir ve tamamı *baş* ya da *başık* olarak adlandırılan ilahilerden oluşmaktadır. *Başık* kelimesi Soğdca kökenlidir. Ayrıca *kög* sözü hem şarkı hem de ilahi anlamında kullanılmıştır. Bu manzumelerin çoğu dua ve medhiye (övgü) niteliğindedir. Nitekim Maniheist Türkçe metinlerde *alkış* “hayır, dua” ve *ögdir* “övgü, medhiye” terimleriyle birlikte *alkış başık* ve *kög ögdir* biçimlerinde yer almaktadır. Bu çevrede şiir anlamında kullanılan genel terimlerden biri *takşut* iken, Budist çevrede karşılığı *koşuktur*.

Türk edebiyatının bilinen en eski şairi Aprın Çor Tegin’dir. Günümüze ulaşan iki şiiri de *kög* türündedir. Bunlardan biri Mani’ye övgü, diğeri ise ilk Türk lirik şiiri olarak değerlendirilir. Maniheist çevreye ait başlıca şiir örnekleri arasında *Tan Tanrı İlahisi*, *Parlak Güçlü Bilge Tanrı İlahisi*, *Adınçık Türkçe Başık*’tir. Bu gelenekteki en uzun ve sistemli şiir ise *Mani İçin Büyük İlahi*’dir.

Resim 3: Viśvantara Jātaka'nın Eski Türkçe versiyonundan blok baskı levha.
Uygur-Moğol üslubunda çizimler

2. BUDİST ÇEVREYE AİT ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ İLE YAZILMIŞ ESERLER

Budist çevre Türk külliyatı Çince, Tibetçe, Sanskritçe, Toharca A ve Toharca B'den yapılmış çeviri eserlerden oluşmaktadır. Bu külliyatın önemli bir kısmını Çince kaynaklardan yapılan tercümeler teşkil etmekle birlikte az sayıda da olsa telif eserlere de rastlanmaktadır. Budist çevreye ait belli başlı eserler şunlardır:

- Budist çevre Türk edebiyatında sınırlı sayıda bulunan *vinayalarda* manastır topluluğunun yanı sıra Budist rahip ve rahibelerin gündelik yaşamlarını düzenleyen kurallara yer verilmektedir. *Karmavācana* adlı *vinaya*, manastır kıyafetlerinin kullanımına ilişkin düzenlemeleri konu edinmektedir. *Pravāranā*, bir Budist rahibinin yağmurlu bir mevsimde çekildiği inziva sonrası yapacağı işleri anlatır. *Vinayavibhaṅga* adlı metin ise manastır kurallarıyla ilgilidir.

- Maitrisimit Nom Bitig, Prajnāraksita, 9. yüzyıl (?)***

Uygur Türklerinin Budist edebiyat külliyatının en hacimli ve önemli eserlerinden biridir. Eser, bir giriş bölümü olan *yükünç* (secde) ve yirmi yedi *ülüş* (bölüm) olmak üzere toplam yirmi sekiz fasıldan oluşur. Sanskritçe orijinalinden Toharca'ya çevrilmiş olan bu metin, Prajnāraksita tarafından Eski Uygur Türkçesine tercüme edilmiştir. Eser, gelecekteki Buddha olan Maitreya'nın, Tusita (Tanrılar Diyarı) göklerinden insan âlemine inişini ve hayatının çeşitli evrelerini konu edinir. Kimi araştırmacılara göre dramatik bir yapıya sahip olan bu metin hem dinsel öğretileri aktarmayı hem de halk arasında Budist coşkuyu canlandırmayı amaçlayan bir sahne eseri (*körünç*) olarak dikkat çeker.

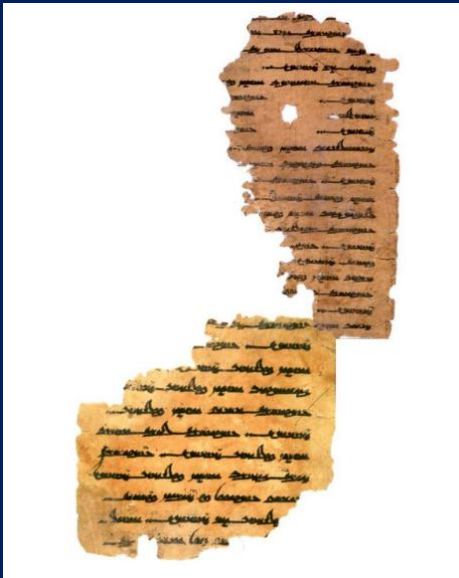
Resim 4: Maitrisimit Nom Bitig, 12. yaprak
arka yüz

- ***Saddharma-Pundarika Sūtra*, 10. yüzyıl (?).**

Saddharma-Pundarika Sūtra, Türkçeye “Asil Dinin Nilüfer Çiçeği Kitabı” olarak çevrilmiştir. Eser, insanları gerçek öğretiy ve kurtuluş yoluna ulaştırmayı amaçlamayan Buddha’nın vaazlarını barındırmaktadır. Bu *sūtra*nın 25. bölümünün tercümesi Kuanşi İm Pusar “Ses İşiten İlâh” (9.-10. yüzyıl?) adlı bölümdür. Eserin, Kuanşi İm adlı bir Bodisatva’nın canlı varlıkların zor anlarında onlara yardım etmesi ve Nirvana yolunu göstermesini konu almaktadır. Çince den tercüme edilmiştir.

- ***Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi*, 10. yüzyıl (?).**

Eski Uygur Türkçesi ile adı *Edgü Ögli Tigin ile Ayıg Ögli Tigin* (İyi Düşünceli Prens ile Kötü Düşünceli Prens) olan hikâye Kansu eyaletindeki bir manastırda bulunmuştur. Eserde, iyi bir prensin bütün canlılara yardım etmek ve onların birbirlerini öldürmelerine engel olmak amacıyla, son derece kıymetli bir mücevheri ele geçirmek üzere çıktığı maceralı yolculuk anlatılmaktadır. Çince den tercüme edilmiştir.

Resim 5: Altun Yaruk, Mainz 65 ön

- ***Suvarnaprabhasa Sutra*, Singku Seli Tutung, 10. yüzyıl.**

Budist çevre külliyatının en hacimli metinlerinden biridir. Eski Uygur Türkçesi ile adı *Altun Yaruk* “Altın Işık” şeklindedir. Eser, Çince den Beşbalıklı Singku Seli Tutung tarafından çevrilmiştir. Eserde Buddha’nın vaazlarının yanı sıra çeşitli hikâyeler ve büyü mantraları bulunmaktadır.

- ***Sekiz Yükme*, Singku Seli Tutung, 10.yüzyıl (?).**

Singku Seli Tutung tarafından Çince den tercüme edilen ve “uydurma” (apocryphal) bir *sūtra* olan bu eser, Budizm’e ait dinî-ahlaki inanışlarla Budistlerin günlük yaşamda uygulayabileceği bazı pratik bilgileri ihtiva etmektedir.

- **Hüen-Tsang Biyografisi, Singku Seli Tutung, 10.yüzyıl-11.yüzyıl.**

MS. 600-664 yılları arasında yaşayan ve 629-645 yılları arasında yaşayan Hüen-Tsang'ın Türkistan üzerinden Hindistan'a yaptığı seyahati ve Çin'deki hayatını anlatan bir seyahatname ve biyografidir. Eser, Beşbalıklı Singku Seli Tutung tarafından Uygur Türkçesine tercüme edilmiştir.

- **Dantipali Beg Hikâyesi, Şilazin, 11.yüzyıl-12.yüzyıl (?).**

Söz konusu hikâye canlıları öldürmekten zevk alan Dantipali Bey adlı kötü bir hükümdarla iyilik sahibi geyikler sahibi beyin arasında geçen olayları konu edinir. Hikâyeye göre Dantipali Bey, iyilik timsali geyikler beyini öldürür ve bu suçunun cezası olarak Avış cehennemine gönderilir. Eser Şilazin tarafından Toharca A dilinden Eski Uygur Türkçesine tercüme edilmiştir.

- **Çaştani Beg Hikâyesi, Şilazin, 11.yüzyıl-12.yüzyıl (?).**

Çaştani Bey adlı bir hükümdarın, ülkesinde yaşayan insanlara hastalık ve belalar getiren şeytanlarla mücadelesi anlatılır. Eseri Şilazin adlı bir mütercim Toharcadan Türkçeye çevirmiştir.

- **Kşanti Kılğuluk Nom Bitig, Küntsün Şeli Tutung, 13. yüzyıl (?).**

Günah çıkartma kitabıdır. Eserin yazılma amacı, Çin Hanedanlığından İmparator Wu'nun reenkarnasyon yoluyla yılan biçiminde dünyaya gelen eşinin günahlarının affedilmesini sağlamaktır.

Resim 6: U 3903, Kşanti Kılmak Nom Bitig'ten bir fragman

- ***İnsadi Sūtra*, Çisum Tu, 13.yüzyıl-14.yüzyıl (?).**

Çisum Tu adlı biri tarafından derlenmiş bir metindir. Rahiplerin birbirlerine günahlarını anlatma töreninin gerekliliğinden bahsedilmiştir. Eserde Sundarî Kız adlı bir *çatik* de bulunmaktadır.

- ***Dhāranīsūtra*, 13.yüzyıl-14.yüzyıl.**

Doğum sırasında okunduğu takdirde doğuma yardımcı olacağı kabul edilen bir büyü formülüdür.

- ***Yitiken Sudur*, Alın Temür, 14. yüzyıl.**

Eski Uygur Türkçesi ile çevirisi, *Tengri Tengrisi Burhan Yarlıkamış Yitikän Üze Öz Yaş Uzun Kılmak Atlıg Sudur* olan bu *sūtra*, Beşbalıklı Alın Temür tarafından tercüme edilmiştir. Literatürde genellikle *Yitiken Sudur* olarak anılan bu çevirinin ne zaman yapıldığına ilişkin farklı görüşler ileri sürülmüş olmakla birlikte, Tibetçe metnin kolofon bilgisine dayanılarak eserin 1328–1329 yıllarında basıldığı kabul edilmektedir.

Büyük ölçüde Taoist kavramlar içeren bu *sūtra*, hastalıklardan ve doğal afetlerden korunma, kötü doğumlardan uzaklaşma ve çeşitli tehlikeleri bertaraf etme gibi işlevlere sahiptir. Metin içerisinde, Yedi Yıldız onuruna kandil adanacak ibadet günleri sıralanmakta; ayrıca Büyük Ayı Takımyıldızının yedi yıldızını temsil eden tanrılara yönelik bir münacat da yer almaktadır.

- ***Aranemi Jātaka*, t.y.**

Budist döneme ait *jātaka* türündeki Uygurca metinlerden biri olan *Aranemi Jātaka*, Kral Aranemi'nin aydınlanmaya ulaşmak ve Buddha mertebesine erişmek amacıyla servetinden, ailesinden ve nihayetinde kendisinden feragat edişini konu edinmektedir. Söz konusu metin, bu yönüyle *Visvantara Jātaka*'nın bir varyantı niteliğindedir.

- ***Haribhatta'nın Jātakamala'sı*, t.y.**

35 *jataka*nın derlemesidir. Günümüze sadece 4 fragmanı kalan eser Sanskritçe-Türkçe iki dilli olarak Brahmi alfabesiyle kaleme alınan bir hikâyedir.

- ***Mahābodhijātaka, t.y.***

Söz konusu metin, Buddha'nın Mahabodhi şeklinde tezahür eden inkarnasyonunun (vücut bulma, bedenleşme, cisimleşme) hikâyesini anlatmaktadır. Yardımseverlik, doğru sözlü olma, merhamet, hoşgörü, sadakat vb. ahlaki öğelerin ön plana çıkarıldığı anlatılarda Buddha çoğunlukla söz konusu değerlerin karşıtı olan tutum ve davranışlarla mücadele içinde tasvir edilmektedir.

- ***Abidarim Kınlıg Koşavarti Şastir, t.y.***

Budizme ait akait meselelerini içermesi sebebiyle tripitaka (üç sepet) olarak adlandırılan kutsal kitap türü *abhidharmalardan* biridir. Çınceden tercüme edilmiş hacimli bir eserdir. Eserin birinci bölümü *Üç İtigsizler* adıyla Sema Barutçu Özönder tarafından incelenmiştir.

2.1. Diğer Metinler

- **Mektuplar**

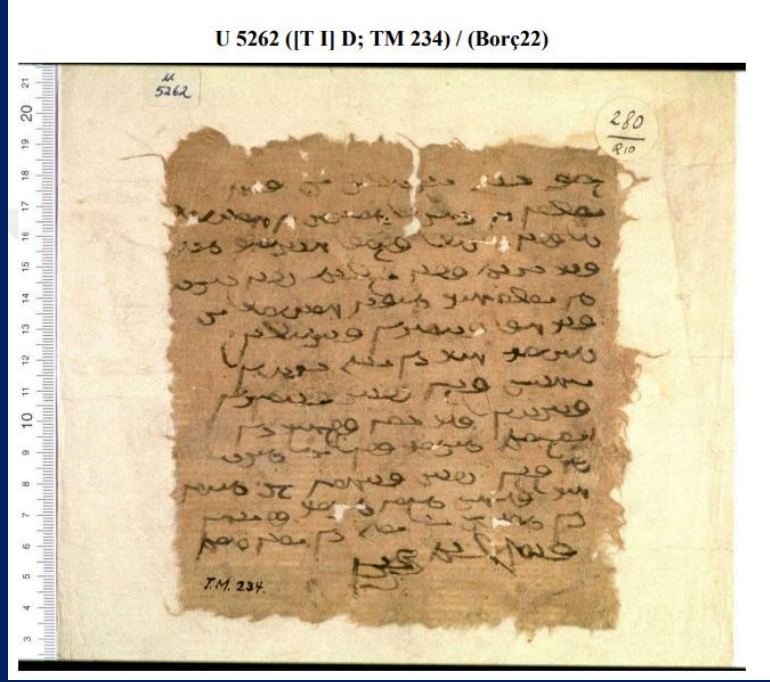
Çeşitli koleksiyonlardaki Uygurca belgeler arasında az sayıda mektup da bulunmaktadır. Bunların bazıları resmî, bazıları ise aile hayatı veya ticaret haberleşmesi ile ilgili özel mektuplardır.

- **Sağlık Metinleri**

Sağlık bilgisi içeren metinlerde, ilaç hazırlama ve hangi ilacın hangi hastalıkta kullanılacağı anlatılır. Uygur halk hekimliğinin geniş ölçüde Hint halk hekimliğinden etkilendiği ortaya koyulmuştur.

- **Hukuk Belgeleri**

Bu vesikalar, toprak satışı, toprak kiralama, evlat edinme, borç para ve gereç verme, hayvan kiralama, vergi toplama, vergilere itiraz, Budist manastırlarının vergi dışı bırakılması, köle satışı, köle azat etme, vasiyet gibi konulara aittir.

Resim 7: Eski Uygur Hukuk Belgesi (Borç Belgesi)

3. HRİSTİYAN ÇEVREYE AİT ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ İLE YAZILMIŞ ESERLER

Turfan, Bulayık'ta az sayıda Türkçe Hristiyan metni bulunmuştur. Yakobus İncilinin Eski Uygur Türkçesine çevirisinden kalan iki yaprak *Uigurica I*'de yayımlanmıştır.

Aziz Georg'un çektiği ölüm acılarını anlatan bir paça A. von le Coq tarafından *Manichaica II*'de yayınlanmıştır.

Turfansammlung'da Uygur ve Süryani alfabelerinde yazılı daha başka 12 metin parçası Peter Zieme tarafından tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Barutçu Özönder, F. S. (2002). Eski Türklerde Dil ve Edebiyat. *Türkler Ansiklopedisi*, 3, 485–501.

Bektaş, D. (2015). Turfan Bölgesindeki Uygurca Yazmaların Kullanımıyla İlgili Neler Biliyoruz?. *Kesit Akademi Dergisi*(2), 113-134. [Resim 3]

Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, A. B. (1984). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Akçağ Yayınları.

Gözel, A. (2018). *Uygurca Altun Yaruk'a ait belgeler (751–800)*. Yüksek lisans tezi, Ardahan Üniversitesi. [Resim 5]

Keskin, B. (2022). *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri*. Türk Tarih Kurumu.

[Resim 7]

Özyetgin, A. M. (2006). Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı. *Chinese Academy of Social Science Konferansı*, Turfan, Çin.

Tezcan, S. (1978). En Eski Türk Dili ve Yazını. *Bilim, kültür ve öğretim dili olarak Türkçe* (ss. 271–323).

Çevrimiçi Kaynaklar:

URL-1: https://tr.wikipedia.org/wiki/Irk_Bitig#/media/Dosya:Irk_bitig_06.jpg [Resim 1].

URL-2: <https://turfan.bbaw.de/projekt.html> [Resim 2: Turfanforschung Digitales Turfan-Archiv].

URL-3: <https://turfan.bbaw.de/projekt.html> [Resim 3: Turfanforschung Digitales Turfan-Archiv].

URL-4:

https://www.academia.edu/36116297/New_studies_and_results_concerning_the_Toch_arian_Maitreyasamiti_N%C4%81%E1%B9%ADaka_and_the_Old_Uyghur_Maitrisimit_nom_bitig [Resim 4: Toharian Texts in Context].

URL-5: https://turfan.bbaw.de/dta/mainz/images/mainz0053_seite1.jpg [Resim 6: Turfanforschung Digitales Turfan-Archiv].

URL-6: <https://tees.yesevi.edu.tr/> [Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü].

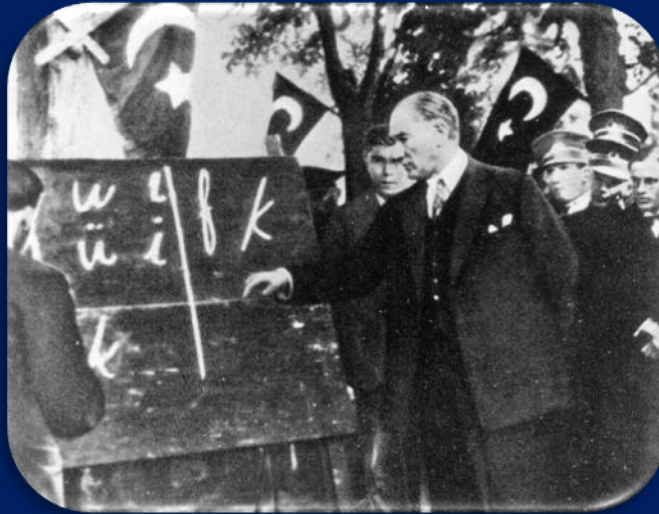

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI BÖLÜMÜ

Tarihsel Süreçte Türkçenin Temel Esasleri

İstanbul-2025

Hazırlayanlar

**Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Araştırma Görevlileri**

**Aslıhan YILMAZ
Beyza UYANIK
Büşra GÜLER
Fatmanur TAMAR
Feyza Zeynep ERDOĞAN
Kemal ÇİNKÖ
Mustafa Erenay ÖZDEMİR
Sinem BÜYÜKKAHRAMAN
Şevval BELLİ
Utku ÖZKAN**

KARAHANLI TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİ

- Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, 1069/70.

Yusuf Has Hâcib, üzerinde bir buçuk yıl uğraştığı Kutadgu Bilig’i Balasagun’da yazmaya başlamış ve hicri 462 (M. 1069-70) yılında Kâşgar’da tamamlamıştır. Eser Tavgaç Kara Buğra Han’a sunulmuştur. Kutadgu Bilig 6645 beyitten müteşekkildir. “Feûlün feûlün feûlün feûl” vezninde olan eser mesnevi tarzında kaleme alınmıştır. Toplam üç nüshası (Herat, Fergana, Mısır) tespit edilmiştir. Kutadgu Bilig “mutluluk veren bilgi” anlamına gelmektedir. Eser, insanlara her iki dünyada da mutluluğa ulaşmak için takip edilmesi gereken yolu göstermek amacıyla kaleme alınmış didaktik bir eser niteliğindedir.

*Resim 1: Kutadgu Bilig'in Kahire nüshasının ilk iki sayfası
(Mısır Millî Ktp., nr. 168)*

- Kaşgarlı Mahmud bin Hüseyin bin Muhammed, *Dîvânü Lugâti't-Türk*, 1074.

Dîvânu Lugâti't-Türk Arap dünyasında Türklerle ilgili bilgi boşluğunu doldurmak, Türkçenin Arapça kadar zengin bir dil olduğunu göstermek, Türk kültür ve medeniyetini Araplara tanıtmak amacıyla Kâşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınmış olan Türk

dilinin bilinen en eski sözlüğüdür. *Dîvânu Lugâtî't-Türk*; Türk dilinin söz varlığını ve dönemin yazı dilinin gramer kurallarını bünyesinde toplamaktadır ve Türkçenin ağız özelliklerine de yer vermektedir. Eserdeki bütün malzeme halk ağzından derlenmiş özgün malzemedir. Eser 11'inci yüzyıl Türkçesinin bir grameri ve sözlüğü olmanın da ötesinde Türk tarihine, coğrafyasına, mitolojisine, folklor ve halk edebiyatına dair zengin bilgiler ihtiva eden ansiklopedik bir eser niteliğindedir.

Resim 2: *Dîvânu Lugâtî't-Türk*'ün mukaddimesi

(Millet Ktp., Ali Emîrî, Arabî, nr. 4189)

- **Edip Ahmet Yüknêkî, *Atebetü'l-Hakayık*, t.y.**

Atebetü'l-Hakayık manzum bir öğüt ve ahlak kitabıdır. Nerede ve ne zaman kaleme alındığı kesin olarak bilinmemektedir. Eserin Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey'e takdim edildiği bilinmektedir. Aruzun "feûlün feûlün feûlün feûl" vezninde kaleme alınmıştır. On dört bölümden oluşan eser toplam 512 mısradır. Eserin toplam dört nüshası tespit edilmiştir. Dört nüsha da Türkiye'de bulunmaktadır.

Resim 3: *Atebetü'l-hakâyık*'tan iki sayfa
(Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4012)

- ***Kur'ân Tercümeleri-Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Nüshası*, 1333-34.**

İstanbul'da Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Kütüphanesi'nde 73 numarada kayıtlıdır. Muhammed b. El-Hâce Devletşah eş-Şirazî tarafından hicri 734 (M. 1333-34) yılında istinsah edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in satır arası çevirisidir. 902 sayfadan oluşan metnin

her sayfasında dokuz satır Arapça, dokuz satır Türkçe çeviri olmak üzere toplam on sekiz satır bulunmaktadır.

- ***Kur'ân Tercümeleri-İngiltere (Manchester) John Rylands Kütüphanesi Nüshası, t.y.***

John Rylands Kütüphanesi Arabic MSS. 25-38'de kayıtlı olan nüshadır. Yazma baştan ve sondan eksiktir. Ne zaman, nerede ve kimin tarafından meydana getirildiği bilinmemektedir. Eser satır arasında hem Türkçe hem de Farsça çeviri içermektedir. Her sayfada yalnızca üçer satırlık Arapça, Farsça ve Türkçe metin içerdiği için çok hacimli olan eserin tamamı otuz cilttir. Elde on dört cildi bulunmaktadır.

- ***Kur'ân Tercümeleri-Leningrad Nüshası, t.y.***

Anonim Tefsir veya Orta Asya Tefsiri olarak adlandırılmaktadır. Leningrad Asya Halkları Enstitüsü Kitaplığı Cod. 332'de 2475 numarada muhafaza edilmektedir. Mütercimi, ne zaman, nerede ve kim tarafından istinsah edildiği bilinmemektedir. Bu nüsha 1914 yılında Zeki Velidi Togan tarafından Türkistan'da bulunmuştur. Toplam 147 varaktır. Çevirinin yanı sıra tefsir de içermektedir.

KAYNAKÇA

Argunşah, M. ve Sağol-Yüksekkaya, G. (2012). *Tarihi Türk Lehçeleri: Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Çevrimiçi Kaynaklar:

URL-1: <https://islamansiklopedisi.org.tr/> [TDV İslâm Ansiklopedisi]

URL-2: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kutadgu-bilig> [Resim 1: TDV İslâm Ansiklopedisi]

URL-3: <https://islamansiklopedisi.org.tr/divanu-lugatit-turk> [Resim 2: TDV İslâm Ansiklopedisi]

URL-4: <https://islamansiklopedisi.org.tr/atebetul-hakayik> [Resim 3: TDV İslâm Ansiklopedisi]

URL-5: <https://tees.yesevi.edu.tr/> [Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü].

URL-6: <https://teis.yesevi.edu.tr/> [Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü].

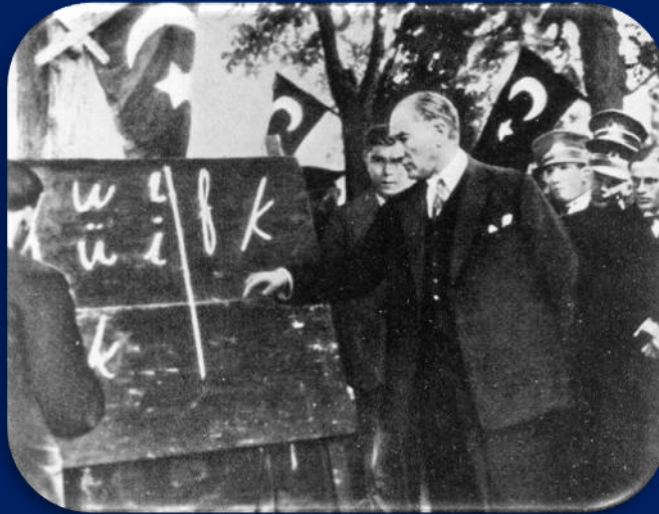

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI BÖLÜMÜ

Tarihsel Süreçte Türkçenin Temel Esasleri

İstanbul-2025

Hazırlayanlar

**Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Araştırma Görevlileri**

**Aslıhan YILMAZ
Beyza UYANIK
Büşra GÜLER
Fatmanur TAMAR
Feyza Zeynep ERDOĞAN
Kemal ÇİNKÖ
Mustafa Erenay ÖZDEMİR
Sinem BÜYÜKKAHRAMAN
Şevval BELLİ
Utku ÖZKAN**

HAREZM-KIPÇAK TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİ

1. HAREZM TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİ

- **Zemahşerî, *Mukaddimetü'l-Edeb*, 1128-1144.**

Zemahşerî eseri, Atsız b. Muhammed b. Anuş Tigin'e sunmuştur. Arapça öğretmek üzere yazılmış sözlükte, Arapça kelime ve kısa cümlelerin satır aralarında Türkçe ve Farsça karşılıkları yazılmıştır. Bir nüshada buna ek olarak Moğolca, bir nüshada da sadece Harezmi (İran dili) karşılıkları verilmiştir. 1. İsimler, 2. Fiiller, 3. Harfler (isim ve fiil dışındaki gramer unsurları), 4. İsim çekimi, 5. Fiil çekimi olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Üçüncü ve beşinci bölümlerin Harezmi Türkçesi ile tercümesine rastlanmamaktadır. Alfabetik olmayan sözlükte fiiller Arapça baplara göre sıralanmıştır. Eserin bilinen en eski nüshaları Harezmi Türkçesi ve Farsça ile tercüme nüshalardır.

- **Nâsirü'd-din b. Burhânü'd-din Rabgûzî, *Kısasü'l-Enbiyâ*, 1310.**

Müellif, Nâsirü'd-din b. Burhânü'd-din Rabgûzî, eserini Nâsirü'd-din Tok Buga'ya sunmuştur. *Kısasü'l-Enbiyâ*, peygamberlerin hayat hikâyeleri ve mucizelerini, sahabenin ve dört halifenin menkıbelerini içerir. Yaratılıştan Hz. Hasan ve Hüseyin'e kadar gelir. Dinî konuları edebî bir dille nakleden Rabgûzî, kıssalarla ilgili Arapça ve Türkçe manzumelere de yer vermiştir. *Kısasü'l-Enbiyâ*, Arapçadan Farsçaya yapılmış bir tercümenin Türkçeye uyarlamasıdır. Eserin en eski nüshası Londra, British Museum'da muhafaza edilmektedir.

- **?, *Muînü'l-Mürîd*, 1313-1314.**

Müellifinin *Bu kaç söz ayıtgan atı İslâm ol / Tileki âhır vakt îmân islâm ol* mısralarından hareketle İslam olduğu kabul edilmektedir. *Muînü'l-Mürîd*, dinî bilgileri öğretmek amacıyla yazılmış, mütekarip vezninde 407 dörtlükten oluşan dinî-tasavvufi bir eserdir, edebî bir değer taşımamaktadır. *Muînü'l-Mürîd*; İmân, Ma'rifetü'l-Hakk ve Resûlihi Muhammed, Va'z ve'n-Nasihat, Zekât, İrâdât, Âdâb, Beyânü's-Sohbet, Meselû's-Şerî'at ve't Tarîkat ve'l-Hakikat, Beyânü'l-Kalb ve'n-Nefs, Sülûk, Şükrü'l-Hakk ve Zikrû'l-Ebrâr

bölümlerinden oluşmaktadır. Bilinen tek yazma nüshası, Bursa Yazma ve Basma Eski Eserler Kütüphanesi'nde *Mecmuatü'r-Resâil* adlı yazmanın içiresinde yer almaktadır.

- **Kutb, *Husrev ü Şîrîn*, 1341-1342.**

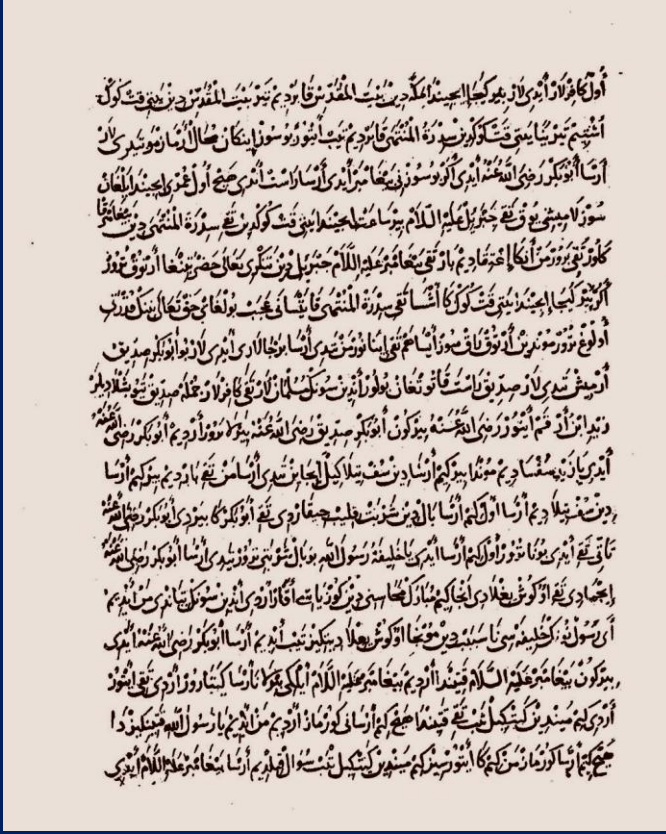
Altın Ordu sahasında yazılan Kutb'un *Husrev ü Şîrîn*'i, Nizâmî'nin aynı adlı mesnevisinin Türk edebiyatındaki ilk çevirisidir. Kutb eseri, Tini-Bek Han ve eşi Melike Hatun adına Türkçeye çevirmiştir. Sâsânî hükümdarlarından Husrev Pervîz ile Ermeni kraliçesi Şîrîn'in aşkını konu almaktadır. İkinci planda ise Husrev'in siyasi hayatı verilmektedir. 4370 beyitlik hacimli mesnevi, Nizâmî'nin kullandığı *mefâîlün mefâîlün feûlün* vezninde yazılmıştır. Bibliothèque Nationale'de bulunan tek nüsha, Berke Fakih tarafından 1383-1384'te, Altın Buga adına İskenderiye'de istinsah edilmiştir.

- **Harezmî, *Muhabbet-Nâme*, 1352-1353.**

Muhammed Hoca Bey'in arzusu üzerine Harezmî tarafından kaleme alınmış, mesnevi tarzında uzunca bir manzumedir. Eser, Farsça beyitler de içermektedir. "Nâme" adı verilen kısa bölümlerden oluşan eserde "kıt'a" adı verilen gazeller de vardır. *Mefâîlün mefâîlün feûlün* vezniyle yazılmıştır. Biri Uygur, üçü Arap harfli dört nüshası bulunur.

- **Mahmud bin Ali, *Nehcü'l-Ferâdîs*, 1358'den önceki bir tarih.**

Mahmud bin Ali tarafından telif edilen *Nehcü'l-Ferâdîs*, Türk edebiyatı sahasındaki kırk hadis çevirilerinin ilk örneğidir. İstanbul nüshasında hatimedeki kayda göre eserin müstensih yazım işini müellifin ölümünden üç gün sonra, yani Miladi 25 Mart 1360'ta tamamlamıştır. Eser; Hz. Peygamber'in faziletleri, Hulefa-i Raşidin, Ehl-i Beyt ve Dört İmamın faziletleri, Allah'a yaklaştıran ameller, Allah'tan uzaklaştıran ameller adlı dört müstakil baptan meydana gelmekte, her bapta on fasıl bulunmaktadır. Kitapta her faslın başında bir hadis ve hadisin Türkçeye çevirisi verildikten sonra, tanınmış İslam âlimlerinin eserlerinden hadisin manasını aydınlatacak türde mütalaa, menkıbe ve hikâyeler yer almaktadır. Eserin adı Uşmahlarnıñ Açuk Yolu'dur. "Cennetlerin Açık Yolu" manasındaki bu addan müellifin kitabı yazmaktaki amacı da anlaşılmaktadır. Sade ve kolay anlaşılır bir dile sahip olan *Nehcü'l-Ferâdîs*'in birçok nüshası bulunur.

Resim 1: Nehcū'l-Ferâdīs'ten
bir bölüm

- **?, Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Camii 2 numarada muhafaza edilen satır arası Kur'ân çevirisi nüshası, 1363.**

Kur'an-ı Kerîm'in satır arasında kelime kelime tercüme edildiği eserin mevcut nüshası, 196a/196b sayfalarının tercümesi ve 586b/587b'deki Farsça vakıf ve ibtida kaidelerinin devamının olmaması dışında tam bir nüshadır. 583b'de tercüme biter, 585b-586a'da Kur'an ayetleriyle nasıl fal bakılacağı Farsça olarak açıklanır. 586b-587b'de ise vakıf ve ibtida kaideleri üzerinde durulur. Her sayfada 9 satır Arapça, 9 satır Türkçe olmak üzere toplam 18 satır vardır.

- **?, Özbekistan İlimler Akademisi Ebu Reyhan el Biruni adlı Şarkşinaslık Enstitüsünde 2008 numarada kayıtlı bulunan Kur'an tercümesi, t.y.**

Kur'an'ın satır arası Türkçe ve Farsça tercümesinin kim tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Toplam 273 varak içeren, eksik bir nüshadır.

Altın Ordu Yarlık ve Bitikleri

- ***Toktamış Han Yarlığı, 1393.***

Toktamış Han tarafından Lehistan-Litvanya kralı Lagayla'ya gönderilmiştir. 25 satırdan ibaret metin, Uygur harflidir. Varşova Merkez Arşivi (Archiwum Głowne)'nde muhafaza edilmektedir.

- ***Temir Kutluk Yarlığı: 1397.***

Muhammed adlı şahsı Tarhan yapmak üzere Temür Kutluk Han tarafından verilmiştir. Uygur harfli orijinal metnin altında Arap harflerine aktarı yer alır. Elli beş satır olan bu yarlığın İstanbul'da orijinalinden istinsah edilmiş Uygur matbu harfleriyle yazılı bir nüshası bulunur.

- ***Mahmud Han Bitiği: 1466***

Altın Ordu hanı Mahmud Han tarafından Fatih Sultan Mehmed'e gönderilen 21 satırlık bitik, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde E.10202 numarada kayıtlıdır.

- ***?, Cevâhirü'l-Esdâf, t.y.***

Muînü'l-Mürîd'in bulunduğu mecmuanın sahife kenarlarında yer alan, altı kıtalık bir metindir. Tasavvufî ve didaktik nitelikte dörtlüklerle yazılmış bir manzumedir. Bursa Orhan Kütüphanesinde bulunur.

- ***Hüsâm Kâtib, Cümcümenâme, 1368-1369.***

Kesikbaş adlı dinî menkıbenin Feridüddin Attar'a dayanan manzum bir tercümesidir.

- ***?, Mi'râc-nâme, 14. yüzyıl.***

Eserin, Mâlik Bahşı tarafından 1436 yılında Herat'ta istinsah edilen nüshasından hareketle, bu tarihten önce kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Hz. Muhammed'in miracını konu edilen mensur bir eserdir. Uygur harfli tek nüshası Paris'te Bibliotheque Nationale'de bulunur.

- ?, *Sirâcü'l-Kulûb*, t.y.

Farklı muhitlerde tercüme edilmiş nüshaları bulunan *Sirâcü'l-Kulûb*'ün Harezmi Türkçesi ile de birkaç nüshası vardır. Dinî, tasavvufî konulu didaktik, mensur bir eserdir.

- İbn Muhennâ, *Hilyetü'l-Lisân ve Hulbetü'l-Beyân (İbnü'l-Mühennâ Lugati)*, 14. yüzyıl.

Cemâleddin İbnü'l-Mühennâ tarafından kaleme alınan ve İbni Mühennâ Lugati olarak da tanınan eserin asıl ismi Hilyetü'l-İnsân ve Halbetü'l-Lisân'dır. Farsça, Türkçe ve Moğolca üç bölümden oluşur. Her üç bölümde de kelimelerin karşılıkları Arapça olarak açıklanır. Yazılış tarihi bilinmeyen eserin çeşitli muhitlerde yazılmış nüshaları bulunur. Kilisli Rifat Bilge tarafından bulunan İstanbul nüshası, Harezmi Türkçesiyle kaleme alınmıştır.

2. KIPÇAK TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİ

KUZEY KIPÇAK TÜRKÇESİ

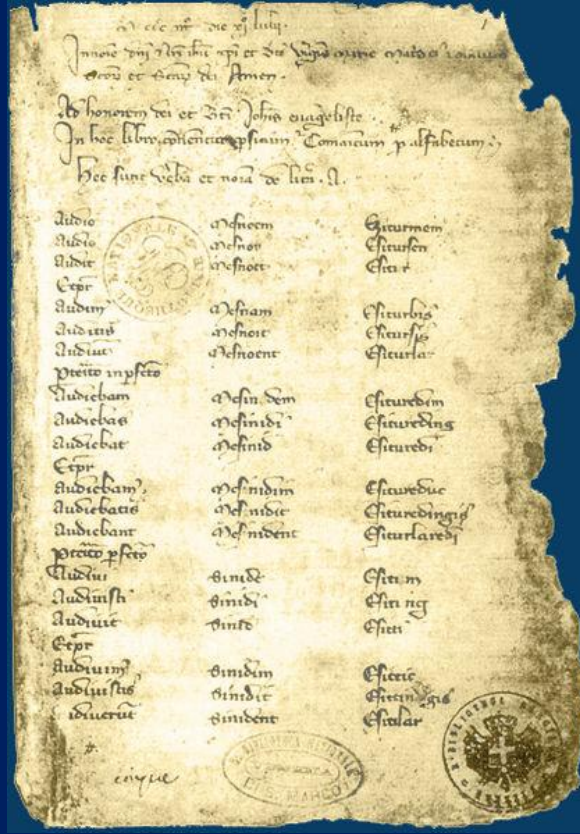
- ?, *Codex Cumanicus*, 14. yüzyıl.

Eserin adı “Kıpçak Kitabı” manasına gelmektedir. İtalyanlar ve Almanlar tarafından Karadeniz’in kuzeyindeki Kıpçak (Kuman) Türklerinden derlenmiştir. Türkçe bilmeyen yabancılara Türkçe öğretmek ve Kıpçaklar arasında Hristiyanlığı yaymak amacıyla hazırlanmış bir el kitabıdır. Yazı dilini değil, dönemin Kıpçak konuşma dilini yansıtır. Birbiriyle ilgisi olmayan, konu ve amaç birliği sebebiyle birleştirildiği düşünülen eser, iki bölümden oluşur. 55 yaprak olan İtalyan bölümünün ilk kısmında Latince girişten sonra üç sütun hâlinde sırasıyla Latin, Fars ve Kuman (Kıpçak) dillerinde kelime listeleri yer alır. İkinci kısımda ise Latince başlık altında çeşitli konularda kelime grupları oluşturulmuştur. Alman bölümünde ilk liste Kıpçakça-Almanca, ikinci liste Kıpçakça-Latince sözlüktür.

Resim 2 : *Codex Cumanicus*'tan, üzerinde papağan çizimi olan bir sayfa, Marciana Millî Kütüphanesi

Resim 3: Codex
Cumanicus'tan bir sayfa

MEMLUK KIPÇAK TÜRKÇESİ

- Ebû Hayyan Muhammed bin Yusuf, *Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk*, 1312.

Arap gramercisi Ebu Hayyan tarafından kaleme alınmıştır. Memluk Kıpçak Türkçesiyle yazılmış sözlük ve gramerlerin en eskisidir. İki ana bölümden meydana gelen eserin birinci bölümünde Türkçe-Arapça sözlük, Arapça alfabetik sıraya göre yer alır. Madde başı alınan Türkçe kelimelerin Arapça karşılıkları tek kelime ile verilmiştir. İkinci bölümde Türkçenin grameri Arapçanın kurallarına göre açıklanmıştır. Eserin mevcut üç nüshası İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ve Kahire'de Dârü'l-Kütüb'de bulunur.

- ?, *Kitâb-ı Mecnû-ı Tercümân-i Türkî ve Acemî ve Mugalî*, t.y.

Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış sözlüğün müellifi ve telif tarihi bilinmemektedir. Eser iki kısımdan oluşur. 63 varak olan ilk kısım Arapça-Türkçe bir

sözlüktür; 1) İsimler, 2) Fiillerin mastarları ve emir biçimleri, 3) Kelime ve fiil çekimleri, 4) Cümle kuralları olmak üzere kendi içinde dört kısma ayrılır. 13 varak olan ikinci kısım ise Moğolca ve Farsça sözlüktür. Eserde Türkçe kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır ve harekelidir. Yazar, Türkmenceye (Oğuzcaya) karşılık Kıpçakların dilini “hâlis Türk dili” kabul eder. Eserin Hollanda Leiden İlimler Akademisi Kütüphanesi’nde bulunan tek nüshası, 1343 yılında Konyalı bir Türk olan Halil bin Muhammed bin Yusuf el-Konevî tarafından Kadı Mevlâna Kemalüddin için istinsah edilmiştir.

- **Abbâs İbni Hamza es-Sabrânî, *Kitâbü’l-Ef’âl*, 18 Mart 1356.**

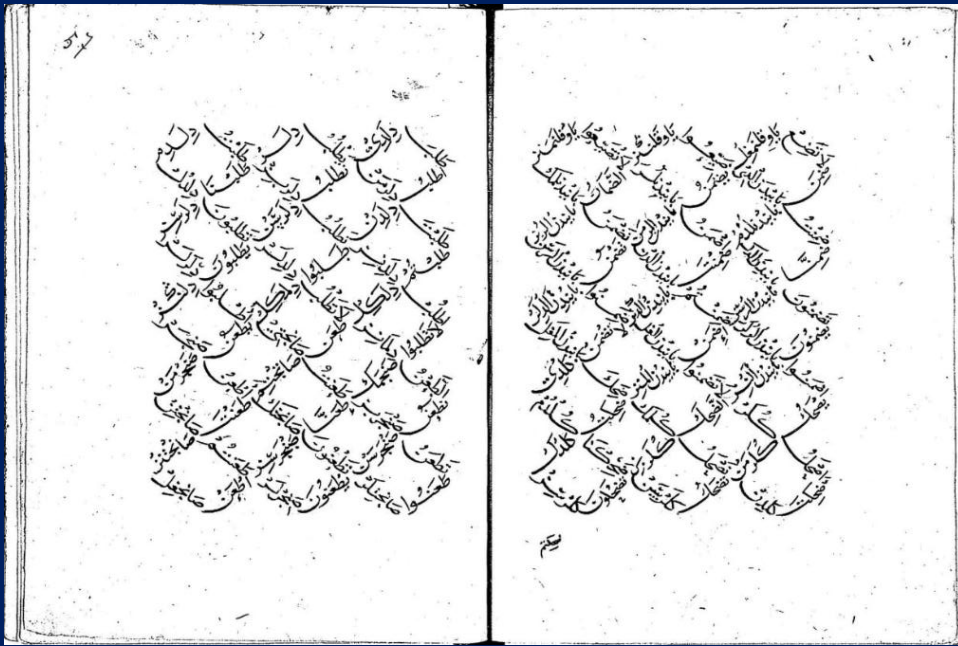
Arapça-Türkçe, Arapça-Farsça satır arası bir sözlüktür ve gramer içermez. Mısır’da yazılmış Arapça-Türkçe sözlüklerin en hacimlisidir. Satır arası Arapça-Türkçe bir sözlüktür. Eserde fiiller liste hâlinde sıralanmış, her fiil bir örnek cümle içinde kullanılmıştır. 62a’ya kadar olan kısım üç dillidir. Arapça cümlelerin Türkçe ve Farsça karşılıkları yazılmıştır. Sonraki bölümler ise iki dillidir, yalnız Türkçe karşılıklar yazılmıştır. Kelimeler Arapça fiil kalıplarına göre bölümlere ayrılmış, her bölümdeki fiiller alfabetik olarak sıralanmıştır. Her sayfada 9 satır Arapça, 9 satır Türkçe bulunur. Sonradan ilave edildiği düşünülen Farsça çeviriler, Türkçe çevirilerin aralarına veya satır başlarına dikey olarak yazılmıştır. Eserin bilinen tek nüshası Ahmet İyimaya’nın şahsi kütüphanesinde bulunur.

- **?, *Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lügati’t- Türkiyye*, 15. yüzyılın başları.**

Eser, Arapça-Türkçe sözlük ve gramer olmak üzere iki ana bölümden oluşur. 39 varak olan sözlük bölümünde Arapça kelimeler alfabetik olarak sıralanmış; her harfe önce isimler, sonra fiiller dizilmiştir. Madde başı Arapça kelimelerin Türkçe karşılıkları verilmiştir. Arapça gramere göre tasnif edilen ikinci bölümde morfoloji ve sentaks yer almaktadır. Eserin giriş bölümünde yazar, kitabı Kıpçak dilinde yazdığını, gerektiğinde Türkmen Türkçesi kullandığını belirtmiştir. Eserin tek nüshası İstanbul’da, Beyazıt Devlet Kütüphanesi’ndedir.

- **Cemâleddin Ebû Muhammed Abdullah et-Türkî, *Bûlgatü'l-Müşâtâk fî Lûgati't-Türk ve'l-Kıfçak*, 14. yüzyılın ikinci yarısı veya 15. yüzyıl.**

Arapça-Türkçe bir sözlüktür, gramer bölümü yoktur. *Bûlgatü'l-Müşâtâk*'ta kelimeler baklava biçiminde dizilmiştir. Eserin tamamı harekelidir; Arapça kelimeler siyah, Türkçe kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserde önce isimler, sonra fiiller bölümü yer alır. İsimler tematik olarak sıralanmıştır. Fiiller bölümünde Arapça fiiller alfabetik sıraya göre dizilmiştir. Bilinen tek nüshası Paris Bibliothèque Nationale'da yer alır.

Resim 4: *Bûlgatü'l-Müşâtâk*'tan bir bölüm

- **?, *El-Kavânînu'l-Külliyeli-Zabtî'l-Lûgati't-Türkiyye*, 15. yüzyıl başı.**

Arapça kaleme alınmış *El-Kavânîn*, diğer Memluk sahası dilcilik eserlerinden farklı olarak sadece gramer bölümünden oluşur, sözlük kısmı bulunmaz. Ancak yer yer kelime listeleri yer alır. Eserde fiil, isim ve ekler olmak üzere üç bap bulunur. 89 varak olan eserde Türkçe kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yazar, *El-Kvânîn*'de Türkmencenin gerçek Türkçe olmadığına dair uyarıda bulunur. Tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunur.

- **?, *Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye*, 14. veya 15. yüzyıl.**

Arapça-Türkçe sözlük ve konuşma kılavuzudur. 24 fasıldan meydana gelen eserde, gök ve yerdekiler, sular, güzel kokulu bitkiler, meyveler, ağaçlar, Türkçe sayılar, Türk erkek adları, Türk kadın adları vb. kavramların her biri bir fasıl oluşturur. “Terkîbü'l-kelâm ve kelâmu mürekkeb”adlı 24. fasılda 220 kısa cümle ve anlamlarının yer aldığı konuşma kılavuzu bulunur. Baştan sona harekeli olan eserde, Arapça kelimeler ve ibareler siyah mürekkeple üst satıra, Türkçe kelime ve ibareler kırmızı mürekkeple alt satıra yazılmıştır. Bilinen tek nüshası İtalya'dadır.

- **?, *Resûlî Sözlüğü*, t.y.**

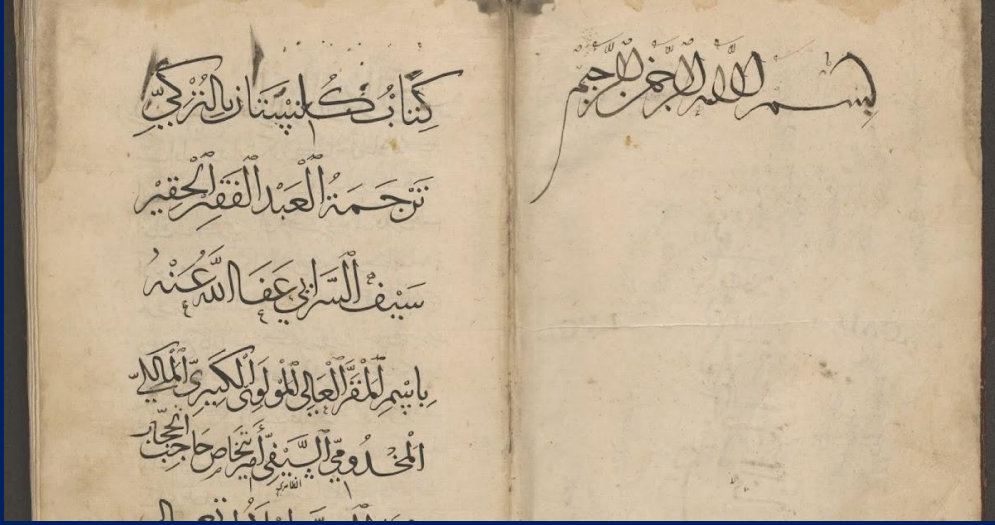
Resûlîlerin altıncı sultanı El-Malik el-Efdal el-'Abbas b.'Alî için derlenmiştir. Arapça bir eserin içerisinde yer alan 21 sayfalık çok dilli bir sözlüktür. Arapça, Farsça, Türkçe, Rumca, Ermenice ve Moğolca kelime listeleri bulunmaktadır. Tek nüshası Yemen'de bulunmaktadır.

- **?, *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn*, 1387.**

Melik ve sultanlara yol göstermek üzere kaleme alınmış aynı adlı Arapça fıkıh kitabının Türkçeye satır altı çevirisidir. Eserin günümüze ulaşmış tek nüshası Berke Fakih tarafından İskenderiye'de istinsah edilmiştir. Berke Fakih, *İrşâdü'l-Mülûk'u*, Seyfî Baçman'ın isteği üzerine yazmıştır. 29 ana bölümden oluşan eserin sonunda 49 fıkıh meselesi soru-cevap olarak verilmiştir.

- **Seyf-i Sarâyî, *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistân bi't-Türkî)*, 1 Eylül 1391.**

Sadî'nin 1258'de Farsça olarak yazdığı Gülistan adlı eserin Seyf-i Sarâyî tarafından Kıpçak Türkçesine yapılmış serbest tercümesidir. Mısır'da hâcipler hâcibi Emir Bathas'ın isteği üzerine tercüme edilmiştir. Seyf-i Sarâyî, Gülistan tercümesinin sonuna kendi şiir ve nazirelerini de eklemiştir. Eserin elimizdeki tek nüshası Hollanda Leiden İlimler Akademisi Kütüphanesi'nde bulunur.

Resim 5: Gülistan Tercümesinden bir bölüm

- **?, Baytaratü'l-Vâzih, 14. yüzyılın sonu.**

Atlara ve veterinerliğe dair bir eserdir. Mütercimi bilinmeyen eser, Mahdum Tolu Bey'in emriyle *Baytara* adlı Arapça bir kitaptan tercüme edilmiştir. On bölümden oluşur; atların faydalı ve zararlı hâlleri, sıfatları, donları, huyları ve at hastalıkları ve tedavi yolları anlatılır. Eserin biri İstanbul Topkapı Sarayı'nda, diğeri Paris Bibliothèque Nationale'da olmak üzere iki nüshası vardır.

- **?, Münyetü'l-Guzât, 14. yüzyılın ikinci yarısı veya 15. yüzyılın başları.**

Muhammed bin Yakub tarafından yazılmış *El-Furûsiyye fî-Remyi'l-Cihâd* adlı Arapça bir eserden Türkçeye çevrilmiş binicilik kitabıdır. Mütercimi ve tercüme tarihi bilinmemektedir. Münyetü'l-Guzât, Arapça kitabın üçüncü bölümünün tercümesidir. Hasekiler hası Timur Bey'in isteği üzerine Türkçeye çevrilmiştir. Kitap altı bölümden oluşmaktadır: Ata binmek, süngü tutmak, kılıç kullanmak, kalkan tutmak, ok atmak, top vurmak. Bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı'nda muhafaza edilmektedir.

- **?, *Kitâbü'l-Hayl (Kitâb fî Riyâzati'l-Hayl)*, 14. yüzyılın sonu veya 15. yüzyılın başı.**

Farsçadan Türkçeye tercüme edilmiş, atçılık ve veterinerlik kitabıdır. Mütercimi ve tercüme tarihi bilinmemektedir. Eser; atların özellikleri, at hastalıkları, tedavi usulleri ve at terbiyesi hakkındadır. Eserin iki nüshası vardır. İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunan nüshanın müstensihisi Hüseyin bin Ahmed el-Erzurumî'dir. İkinci nüsha Paris Bibliotheque Nationale'da bulunmaktadır.

- **?, *Kitâb fi-İlmi'n-Nüşşâb (Hulâsa)*, 14. yüzyıl sonları.**

Mahdum Tolu Bey'in isteği üzerine Arapça eserlerden derlenerek Türkçeye çevrilmiş, okçulukla ilgili bir eserdir. Mütercimi ve tercüme tarihi belli değildir. Eserin İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve Paris Bibliothèque Nationale'da nüshaları bulunmaktadır.

- **?, *Kitâb fi'l-fıkıh*, t.y.**

Satır altı bir fıkıh tercümesidir. Zamanı, mütercimi ve müstensihisi belli değildir. 266 varaklık eserde, Arapça metin üst satıra siyah, Türkçe metin alt satıra kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Türkçe kısımlar harekelidir.

- **?, *Kitâb fi'l-Fıkh bi-Lisâni't-Türkî*, t.y.**

Çeşitli fıkıh kitaplarından derlenmiş fetva kitabıdır. Müellifi bilinmeyen eserin 1421'den önceki bir tarihte yazıldığı anlaşılmaktadır. Tek nüshası İstanbul Millet Kütüphanesi'nde yer alır.

- **?, *Kitâb Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semarkandî*, 15. yüzyıl.**

Hanefî mezhebinin ünlü fıkıh bilginlerinden Ebu'l-Leys Semerkandî'nin fıkıhla ilgili Arapça kitabından Kansu Gavri için satır arası olarak Türkçeye tercüme edilmiştir. Mütercimi ve yazılış tarihi belli değildir. İsenbey b. Sudun tarafından istinsah edilmiş eserin tek nüshası, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir.

- **?, *Mukkaddimetü'l-Gaznevî fî'l-İbâdât*, t.y.**

Arapçadan satır altı tercüme edilmiş bir fıkıh kitabıdır. Eserin İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı iki nüshası mevcuttur.

- ?, *Şerhü'l-Menâr li'l-Musannifi bi't-Türkî*, t.y.

Arap fıkıh âlimi İmam Neseî'nin *Kitâbü'l-Menâr fî Usûli'l-Fıkh* adlı eserinin Memluk Kıpçak Türkçesiyle şerhidir. Eserin tek nüshası Bursa Eski Harfli Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'nde yer almaktadır.

ERMENİ HARFLİ KIPÇAK METİNLERİ

- ?, *Hikmetli Hikâr*, 16. yüzyıl veya 17. yüzyılın ilk yarısı.

Yazarı ve yazılış tarihi bilinmemektedir. Ermeni harfli Kıpçak Türkçesiyle yazılmış tek edebi metin olan *Hikmetli Hikâr Hikâyesi*, hikmetli sözleri ve azizlerin efsanevi hayatlarını içeren didaktik bir eserdir. Tek nüshası Viyana'da Ermeni Mekhitarist Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir.

Resim 6: Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi ile yazılmış metinden bir bölüm

- **?, *Ermenice-Komence Sözlük*, 16. veya 17. yüzyıl.**

Ermenice elyazması, Viyada K. K. Hofbibliothek'te bulunmaktadır.

- **?, *Ermenice-Kıpçakça veya Komence*, 18. yüzyıl.**

Münih Kütüphanesi'nde Ermenice Yazmalar bölümünde yer alır.

- **?, *Ermenice-Kıpçakça*, 18. yüzyıl.**

Macaristan'da hazırlandığı düşünülen 170 sayfalık bir sözlüktür.

KAYNAKÇA

Eckmann, J. (2014). *Nehcü'l-Ferâdis, Uştmahlarning Açuk Yolu-Cennetlerin Açık Yolu*. Birleştirilmiş Baskı).(Yayımlayanlar: Semih Tezcan, Hamza Zülfikâr). (Dizin-Sözlük: Aysu Ata). Türk Dil Kurumu Yayınları. [Resim 1].

Ercilasun, A. B. (1984). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Akçağ Yayınları.

Al-Turk, G. (2012). *Kitābu bulġatu'l-muştāk fī luġati't-Türk we'l-Kıfçāk Üzerine Dil İncelemesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. [Resim 4].

Atalan, S. (2025). *Aşıġ Arti Oġlı Defteri*. Doġu Kütüphanesi. [Resim 6].

Saġol Yüksekaya, G., M. Argunşah (2019). *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*, Kesit Yayınları.

Çevrimiçi Kaynaklar:

URL-1: https://tr.wikipedia.org/wiki/Codex_Cumanicus [Resim 2].

URL-2: https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Codex_Cumanicus_001.jpg [Resim 3].

URL-3: <https://sozumuz1.blogspot.com/2019/07/seyf-i-sarayinin-turkce-gulistan.html> [Resim 5].

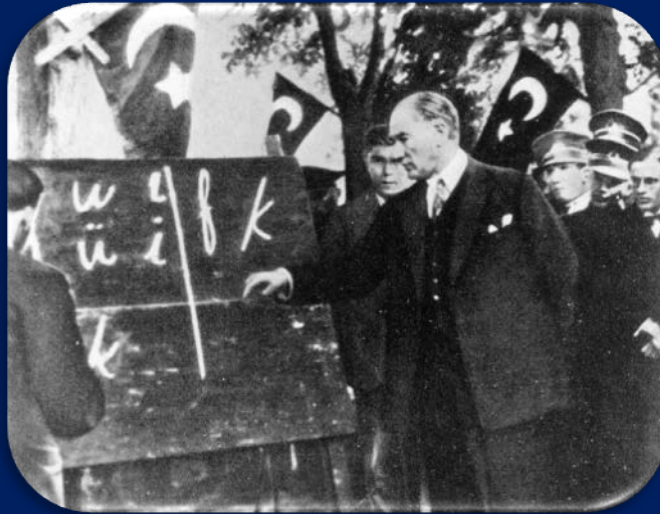

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI BÖLÜMÜ

Tarihsel Süreçte Türkçenin Temel Esasları

İstanbul-2025

Hazırlayanlar

**Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Araştırma Görevlileri**

**Aslıhan YILMAZ
Beyza UYANIK
Büşra GÜLER
Fatmanur TAMAR
Feyza Zeynep ERDOĞAN
Kemal ÇİNKO
Mustafa Erenay ÖZDEMİR
Sinem BÜYÜKKAHRAMAN
Şevval BELLİ
Utku ÖZKAN**

DOĞU (ÇAĞATAY) TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİ

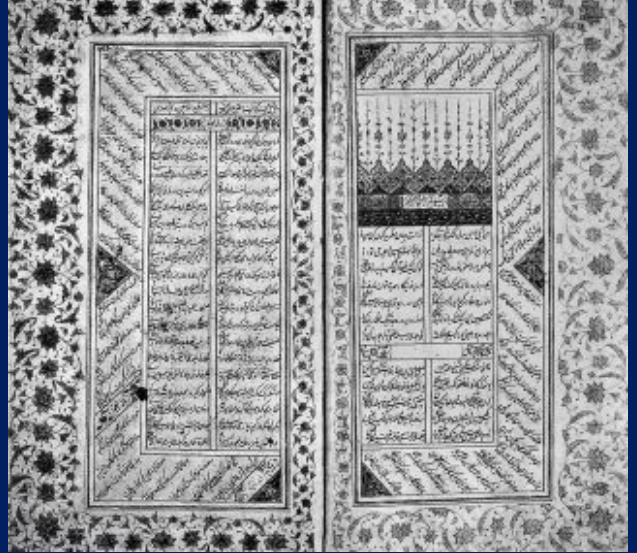
1. KLASİK ÖNCESİ DEVİR

- **Sibicabî, *Gülistan-ı Türkî*, 1397-1398.**

Sibicabî, Sadi'nin *Gülistan* adlı Farsça eserini *Gülistan-ı Türkî* adıyla Doğu Türkçesine çevirmiş ve Timur'un torunu Muhammed Sultan'a sunmuştur. Yazar, çeviride mensur kısımlarda manzum kısımlara göre eserin aslına daha sadık kalmıştır. Eserin özgün yapısındaki sekiz bölümü ve bu bölümlerin dizilişini büyük ölçüde korumuş; ancak eserde yer alan her bir hikâye ve şiiri tercüme etmeyerek seçici bir yaklaşım benimsemiştir. Bazı hikâyelerin sıralamasında değişiklik yapmış, bazılarını ise farklı bölümler içerisinde değerlendirmeyi tercih etmiştir.

- **Lutfî, *Dîvân*, t.y.**

Dîvân'da 1 tevhid, 1 na't, 4 kaside, 361 gazel, 113 tuyuğ ve 57 müfred bulunmaktadır. *Dîvân*'da yer alan kasidelerden biri Şahruh Mirza, ikisi Baysungur Mirza, diğeri de Baysungur Mirza'nın oğlu Alaüddevle Mirza için yazılmıştır. Eserini çağdaşlarına göre daha sade bir dille yazmıştır.

Resim 1: Lutfî divanının ilk iki sayfası (İÜ Ktp., TY, nr. 5452)

- **Lutfî, *Gül ü Nevrûz*, 1411.**

Eser, yaklaşık 2400 beyitten oluşan bir mesnevidir. İranlı şair Celâleddin Tabîb'in Farsça kaleme aldığı aynı adlı eserden, Ömer Şeyh Mirzâ'nın oğlu Şîraz Emîri İskender Mirzâ'nın talebi üzerine 1411 yılında Doğu Türkçesine yapılmış bir tercümedir.

- **Atayî, *Dîvân*, t.y.**

Dîvân'da 1 kaside ve 259 gazel olmak üzere toplam 260 şiir yer almaktadır. *Dîvân* zengin bir söz varlığına sahiptir. Şair, şiirlerinde kimi zaman kendinden önceki şair ve

yazarların kullandığı arkaik yapılara, atasözlerine, deyimlere ve eski Türk geleneklerine ait unsurlara yer vermiştir.

- **Ahmedî, *Telli Sazlar Münazarası*, t.y.**

Mesnevî nazım şekliyle kaleme alınmış, hacim bakımından küçük ancak edebî değeri yüksek olan *Telli Sazlar Münâzarası*, tanbure, ud, çeng, kopuz, rebâb, gıçek, kingir gibi telli sazlar arasındaki atışmaya dayanır. Eser, mensur kısa bir mukaddime ve 130 beyitten oluşan bir manzumeden meydana gelmektedir. Sembolik bir dilin hâkim olduğu bu eserde sazlar hakikatten habersiz ve vahdeti idrak etmemiş insanları temsil ederken meyhaneci onlara doğru yolu gösteren mürşidin temsilcisidir.

- **Haydar Harezmi (Tilbe), *Mahzenü'l-Esrâr*, t.y.**

Haydar Harezmi, Nizamî'nin aynı adlı mesnevisine nazire olarak yazdığı *Mahzenü'l-Esrâr* adlı mesnevisini, Timur'un torunlarından İskender bin Ömer Şeyh Mirza adına kaleme almıştır. On bölümden oluşan eserde, her bölümünün sonunda konuyla ilgili bir hikâye yer almaktadır.

- **Yusuf Emirî, *Dîvân*, t.y.**

Türkçe ve Farsça şiirlerden mürettep bir divandır. Şiirler nazım şekillerine göre değil kafiyelerine göre düzenlenmiştir. *Dîvân*'ındaki Farsça şiirlerinde devrin önde gelen mutasavvıflarından Şeyh Kemal Hocend'yi taklit ettiği düşünülmektedir. Eserinde 381 şiir bulunmaktadır.

- **Yusuf Emirî, *Dehnâme*, 1429.**

Mesnevi türünde lirik bir eser olan *Dehnâme*, 906 beyitten oluşmaktadır. On mektuptan oluşan eserin başında, münacat, na't, devrin padişahına övgü ve sebeb-i telif bölümleri yer almaktadır.

- **Yusuf Emirî, *Beng ü Çağır*, t.y.**

Bengü Çağır adlı münazara, nazım nesir karışık bir eserdir. Bu eserde “afyon” ile “şarap”ın temsili münazarası anlatılır. Türk edebiyatında bu tarzda eserler daha sonraki dönemlerde de yazılmış olmakla birlikte, bu türde ürün veren ilk şair XV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Yusuf Emirî'dir.

- **Harezmlî Hâfız, *Dîvân*, t.y.**

Şairin tüm mazmunları başarıyla kullandığı, az da olsa aruz hatalarının bulunduğu ifade edilmektedir. *Dîvân*'ında 17.485 beyit bulunmaktadır. Şairin, şiirlerinde Divan edebiyatının tüm mazmunlarını ustalıkla kullandığı ifade edilmiştir.

- **Mevlânâ Sekkâkî, *Dîvân*,**

Dîvân'da on üçü kaside, elli yedisi gazel olmak üzere yetmiş şiir bulunur. Yetmiş şiirin toplam beyit sayısı sekiz yüz beştir. Şiirlerinden şairin Fars şiir geleneğini de en az Türk şiir geleneği kadar iyi bildiği ve her iki gelenekten de eserlerinde önemli ölçüde yararlandığı görülmektedir. Sekkâkî'nin gazellerinde daha çok aşk ve tabiat temalarının işlendiği görülmektedir. Mazmunları ve edebî sanatları zengin bir biçimde kullanması, birkaç beyit dışında dile tasarrufu ve özgün söyleyişlere yer vermesi dikkate alındığında, şairin kasidelerinde ortaya koyduğu başarıyı gazel türünde de sürdürdüğü ve döneminin Lutfî'den sonra en önemli şairi olarak değerlendirilebileceği söylenmektedir.

- **Gedâî, *Dîvân*, t.y.**

Timurlu şehzade Halil Sultan adına yazılan Gedâî'nin *Dîvân*'ı 30 gazel, baş tarafı eksik 1 kaside, 1 müstezad ve 5 kıt'adan müretteptir. *Dîvân*'daki şiirlerin ana teması insandır. Aşk, sevgili, sevgilinin güzelliği, sevgilinin âşığa çektirdiği cefa, ayrılık acısı gibi duygular, doğal, gerçekçi, akıcı ve sade bir anlatımla, özgün bir üslupla ifade edilmiştir.

- **Seyyid Ahmed Mirza, *Taaşşuknâme*, 1435/36.**

Seyyid Ahmet Mirza eserini Şahruh Mirza'ya sunmuştur. 321 beyitten oluşan eser, münacat, naat, padişahın methi ve sebeb-i teliften sonra gelen on aşk mektubundan oluşmaktadır. Hocendî'nin *Letâfetnâme* adlı mesnevisi tarzında kaleme alınan bu eserde şair, "Seydî" mahlasını kullanmıştır.

- **Yakînî, *Ok Yaynıñ Münazarası*, t.y.**

Yakînî, nazım-nesir karışık olarak düzenlediği bu eserinde genç biriyle belî bükülmüş bir yaşlıyı alaycı atışmalarla kıyaslamaktadır. Bugüne dek Türk dilinin ve Farsça sözlerin cevherini birleştirmek için bir çalışma yapılmadığını, kendisinin de bu amaçla ok ve yayın karşılaşmasını yazmaya yöneldiğini belirtmiştir.

2. KLÂSİK DEVİR

Ali Şîr Nevâî'nin Dîvânları

Nevâî'nin dört tane divanı vardır:

- **Ali Şîr Nevâî, *Garâibü's-sigar*, 1465.**

Hüseyin Baykara'nın isteği üzerine ilk tertiplelediği iki divanı ile bunlardan sonra yazdıklarını tasnifleyip divanlarının sayısını dörde çıkarmıştır ve ilkinde *Garâibü's-sigar* adını vermiştir. Bu divanına yirmi yaşına kadar yazmış olduğu şiirleri almıştır. Eserin en önemli nüshaları Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde ve Paris Bibliothèque Nationale'de mevcuttur.

- **Ali Şîr Nevâî, *Nevâdirü's-şebâb*, 1461-1476.**

Yirmiden otuz beş yaşına kadar yazdığı şiirleri içeren divanıdır.

- **Ali Şîr Nevâî, *Bedâyi'u'l-vasat*, 1476-1486.**

Otuz beş yaşından kırk beş yaşına kadar yazdığı şiirleri içeren divanıdır.

- **Ali Şîr Nevâî, *Fevâidü'l-kiber*, 1486-1501.**

Kırk beş yaşından altmışlı yaşlarına kadar yazdığı şiirleri içeren divanıdır. Bu divandaki şiirler Ali Şîr Nevâyî'nin hayatının son döneminde yazdığı şiirlerdir.

Ali Şîr Nevâî'nin Hamsesi

Nevâî'nin hamsesini *Hayretü'l-Ebrâr*, *Ferhâd ü Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Seb'a-i Seyyâre*, *Sedd-i İskenderî* adlı mesneviler oluşturmaktadır:

- **Ali Şîr Nevâî, *Hayretü'l-Ebrâr*, 1483.**

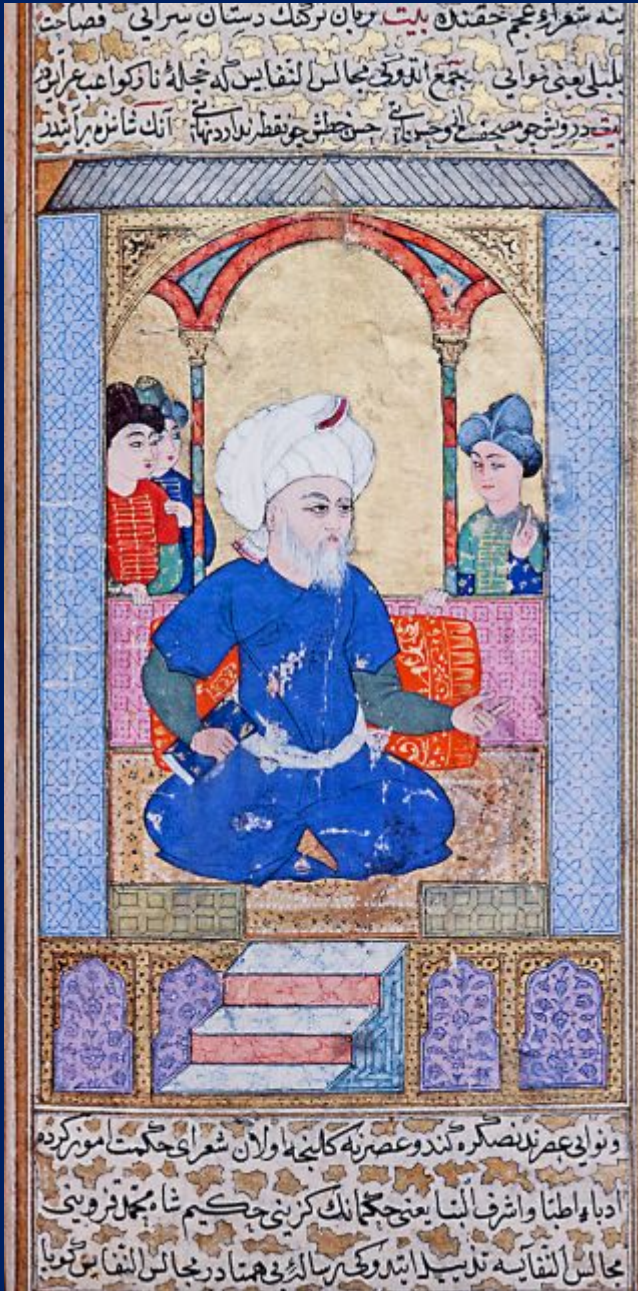
Nizâmî'nin *Mahzenü'l-esrâr*'ı, Emîr Hüsrev'in *Matlau'l-envâr*'ı ve Câmi'nin *Tuhfetü'l-ahrâr*'ına nazire olarak yazılmıştır. Dört bin beyit civarında ve altmış dört bab şeklindedir. "Müfteilün müfteilün fâilün" kalıbı ile yazılmıştır.

- **Ali Şîr Nevâî, *Ferhâd ü Şîrîn*, 1484.**

Nizâmî ve Hüsrev-i Dihlevî'nin *Ferhâd ü Şîrîn* eserlerinden etkilenecek yazılmıştır. “Mefâîlün mefâîlün fe’ulün” kalıbıyla kaleme alınmıştır. Bu mesneviyi diğer örneklerinden ayıran en önemli özelliği hikâyenin Hüsrev yerine Ferhad üzerinde kurulmasıdır. Mesnevi, beş bin yedi yüz seksen beyitten oluşmaktadır.

- **Ali Şîr Nevâî, *Leylâ vü Mecnûn*, t.y.**

Nizâmî'nin ve Hüsrev-i Dihlevî'nin *Leylâ vü Mecnun* eserlerinden faydalanılarak yazılmıştır. Mesnevi, üç bin beş yüz beyitten oluşmaktadır. “Mef’ûlû mefâîlün fe’ulün” kalıbıyla yazılmıştır.

Resim 2: Ali Şîr Nevâî'yi tasvir eden bir minyatür (Meşâirü's-şuarâ, Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 772, vr. 40^b)

- **Ali Şîr Nevâî, *Seb'a-i Seyyâre*, 1484.**

Behram'ın cariyesi ile olan macerasını anlatan mesnevi, beş bin beyitten ve elli babdan oluşmaktadır. "Feilâtün mefâilün feilün" kalıbıyla yazılmıştır.

- **Ali Şîr Nevâî, *Sedd-i İskenderî*, 1485.**

İskender'in bir Türk hükümdarı olarak yeniden yorumlanmasıyla oluşturulan mesnevîde Hüseyin Baykara ve oğlu Bedüzzaman'dan da bahsedilmektedir. Beyit sayısı yedi bini aşmaktadır. "Feûlün feûlün feûlün feûl" kalıbıyla yazılmıştır.

- **Ali Şîr Nevâî, *Bedâyi'u'l-bidâye*, 1470-1476.**

Hüseyin Baykara'nın talebi üzerine şiirlerini topladığı ilk divanıdır. Eserin bilinen Paris Bibliothèque Nationale, British Museum, Azerbaycan İlimler Akademisi ve Özbekistan İlimler Akademisi'nde dört nüshası vardır.

- **Ali Şîr Nevâî, *Nevâdirü'n-nihâye*, 1476-1486.**

Ali Şîr Nevâyî'nin ikinci divanıdır. Eserin tek nüshası Özbekistan İlimler Akademisi'nde bulunmaktadır ve Hüseyin Baykara'nın hazinesi için Sultan Ali Meşhedî hattıyla yazılmıştır.

- **Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis*, 1491-1492.**

Türkçe yazılan ilk şuarâ tezkiresidir. Eser bir giriş ve meclis denen sekiz kısımdan oluşmaktadır. Eserde anlatılan şairlerin büyük çoğunluğu şiirlerini Farsça kaleme alan şahsiyetlerdir, sekizinci mecliste tamamen Hüseyin Baykara'dan bahsedilmektedir. Eserde sadece şairlerin hayatından bahsedilmez, on dördüncü ve on beşinci yüzyıl Orta Asya Türk dünyasının sosyal ve kültürel hayatından da bahsedilir. Eserin yurtiçi ve yurtdışında yüze yakın nüshası vardır.

- **Ali Şîr Nevâî, *Mîzânü'l-evzân*, 1492 sonrası.**

Aruz vezni hakkında bilgi vermek için yazılmıştır. Eser üç bölümden oluşmaktadır. Zihaf, bahirler, taktî, rubâî vezinlerinden, tuyuğ, koşuk, türkî, çenge, arazvârî ve muhabbetnâme gibi konulardan bahsedilmektedir.

- **Ali Şîr Nevâî, *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve*, 1495.**

Câmî'nin velilerin hayatını anlatan *Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds* eserinin Çağatay Türkçesi'ne tercümesidir. Eserde yedi yüz yetmiş velinin hayatı anlatılmaktadır, bunların otuz dördü kadın velilerdir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bibliothèque Nationale, Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ve British Museum'da nüshaları bulunmaktadır.

- **Ali Şîr Nevâî, *Lisânü't-tayr*, 1499.**

Ali Şîr Nevâî'nin *Hamse*'sini oluşturan beş mesnevinin dışında kalan bir mesnevidir. Konu bakımından *Mantiku't-tayr* ile benzerlikler barındırmaktadır. Manevî aşk gibi tasavvufta sıkça işlenen bir konuyu Hüdhdü kuşunun diğer on dört kuşa rehberlik etmesiyle Sîmurg'a gitmeleri üzerinden veren eser üç bin beş yüz elli üç beyitten oluşmaktadır.

- **Ali Şîr Nevâî, *Muhakemetü'l-lugateyn*, 1500.**

Eserin yazılış amacı Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe'nin Farsça'ya olan üstünlüğünü kanıtlama isteğidir. Farsçanın revaçta olduğu ve Türkçe dururken Farsça ile edebî eser verme modasının oluşmaya başlaması Ali Şîr Nevâyî'yi bu yola itmiştir. Eser, on dokuzuncu yüzyıl itibarıyla Türk aydınının ilgisini çeker ve hakkında birçok araştırma yapılır. Eserin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Paris Bibliothèque Nationale ve Budapeşte Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Keleti Gyűjtemény olmak üzere bilinen dört nüshası vardır.

- **Ali Şîr Nevâî, *Hazâinü'l-ma'ânî*, t.y.**

Garâibü's-sıgar, *Nevâdirü's-şebâb*, *Bedâyi'u'l-vasat* ve *Fevâidü'l-kiber* divanlarındaki şiirleriyle bu divanlara girmeyen son şiirlerinin toplandığı son divanıdır. *Külliyât-ı Devâvîn* ismiyle de bilinir. Ali Şîr Nevâyî'nin bu divanı için yazdığı ve Türkiye'de bulunan beş nüshada yer almayan önsözün tek nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde *Şerhu'l-Hamâse* adlı yazmada bulunmaktadır. Divan, elli beş bin mısradan oluşmaktadır.

- **Ali Şîr Nevâî, *Farsça Dîvân*, t.y.**

Divanın Nuruosmaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi ve Hekimoğlu Ali Paşa olmak üzere bilinen üç nüshası vardır.

Resim 3: Ali Şîr Nevâî'nin divanında, avlananları ve çevgân oynayanları tasvir eden iki minyatür
(TSMK, Revan Köşkü, nr. 804, vr. 52^b, 89^b)

- **Hüseyin Baykara, *Dîvân*, t.y.**

Çağatayca ve Farsça şiirlerinin toplandığı bir eserdir. Divanda mevcut şiirlerin çoğu gazeldir. Divanın bilinen yirmi bir nüshasının sekizi Türkiye'de kalanları ise yurt dışındadır.

Resim 4: Hüseyin Baykara Divan'ının ilk iki sayfası
(TİEM, nr. 1926)

- **Hüseyin Baykara, *Risâle-i Hüseyin-i Baykara*, t.y.**

Hüseyin Baykara, kendi maiyetindeki bir emîri övmek için yazmıştır. Eser yedi bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde Hüseyin Baykara kendinden, nesebinden,

dervişlere gösterdiği saygıdan, adalete düşkünlüğünden, kurduğu vakıflardan, Molla Câmi'ye olan hürmetinden, şairleri himaye ettiğinden ve Ali Şîr Nevâyî'nin faziletlerinden bahseder. Risalenin bilinen iki nüshası Amasya Bayezid Kütüphanesi'nde ve İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

- **Ubeydullah Han, *Dîvân*, t.y.**

Yaklaşık dört yüz şiirden oluşan divandaki şiirlerin üç yüzü gazeldir.

- **Ubeydullah Han, *Tercüme-i kavâidü'l-kur'ân ve fevâidül'l-furkân*, t.y.**

Kemâleddin Yâr Muhammed b. Mevlânâ es-Semerkindî'nin kıraat ilmine dair Farsça yazdığı eserin Türkçe'ye çevirisidir. Eserin Ahmet Ateş özel kütüphanesi ve Millî Kütüphane'de olmak üzere bilinen iki nüshası vardır.

- **Ubeydullah Han, *Manzûme fî hakkı mesâilî'l-vuzû' ve's-salât*, t.y.**

Yüz elli sekiz beyitlik bir mesnevidir.

- **Ubeydullah Han, *Hikemiyyât*, t.y.**

Dağınık halde bulunan Ahmed Yesevî tarzındaki şiirleridir.

- **Bâbü, *Bâbürnâme*, t.y.**

Bâbü'nün Fergana tahtına çıkışından vefatından bir yıl öncesine kadar olan zamanı anlatmaktadır ancak bazı yıl aralıklarının metinde yer almaması oraların kaybolduğu düşüncesini akla getirmektedir. Hatırat türünün en kıymetli eserlerinden biridir. Bâbü bu eserde tarihî olayları kuru bir üslupla anlatmak yerine kendi kusur ve zaafalarını da samimi bir üslupla anlatmayı tercih etmiştir. Gittiği ülkeleri, Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâî gibi önemli isimleri büyük bir dikkatin sonucu olan bir anlatımla kaleme almıştır. Eserin kıymetini gösteren en önemli hususlardan biri henüz on altıncı yüzyılda Farsça'ya çevirilerinin yapılmasıdır.

- **Bâbü, *Dîvân*, t.y.**

Divandaki şiirlerin şair hükümdarlarca alışık olunduğu şekilde alfabetik sırayla değil de kronolojik sırayla tasnif edildikleri düşünülmektedir. Divanın Tahran Kütübhâne-i Saltanatî'nde, Paris Bibliothèque Nationale'de, Râmpûr Özel Nevvâb Kütüphanesi'nde, Haydarâbâd Sâlâr Jang Müze Kütüphanesi'nde, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde,

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde, 100. Yıl Atatürk Kütüphanesi'nde başlıca nüshaları bulunmaktadır.

- **Bâbü, *Arûz Risâlesi*, t.y.**

Ali Şîr Nevâî'nin *Mîzânü'l-evzân*'ını yetersiz görmesinden dolayı yazdığı bir eserdir. Bâbü, kendi eserinde bahisleri daha detaylı ve daha fazla örnek kullanarak açıklamıştır. Örnekleri hem Farsça hem de Türkçe olarak seçmiştir. Yalnızca aruzun klasik kalıplarını değil Türk şiirine özgü tuyuğ, koşuk, urguşte, türkî gibi vezinler üzerinde de durur. Eserde on dokuz bahirde beş yüzden fazla vezin gösterilmektedir.

- **Bâbü, *Mübeyyen*, 1522.**

On bir on iki yaşlarındaki oğlu Kâmrân Mirza'ya yazdığı öğüt kitabıdır. İki bin mısralık bir mesnevidir ve “fâilâtün mefâilün fâilün” vezniyle yazılmıştır.

- **Bâbü, *Risâle-i vâlidîyye tercümesi*, t.y.**

On beşinci asırda yazılan Farsça bir tasavvufî ahlak risâlesinin manzum tercümesidir. “Feilâtün feilâtün feilün” vezniyle yazılmıştır. İki yüz kırk üç beyitten oluşmaktadır. Tahran, İstanbul Üniversitesi, Râmpûr, Paris nüshaları mevcuttur.

Resim 5: Bâbü'ü avlanırken gösteren bir minyatür

3. KLASİK SONRASI DEVİR

- **Ebûlgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terâkime*, 1659/1660.**

Şecere-i Terâkime'de Türkmenlerle ilgili bilgilere, Türkmen boyları arasında dolaşan rivayetlere yer verilmiştir. Eser, *Oğuznâme*'nin Çağatayca varyantı olarak görülür. Eser, herkesin anlaması için Arapça ve Farsçadan uzak, sade bir Türkçe ile yazılmıştır. Eser kaleme alınırken sözlü ve yazılı kaynaklardan yararlanılmıştır. *Şecere-i Terâkime*'nin birçok nüshası bulunmaktadır.

- **Ebûlgazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk*, t.y.**

Şecere-i Türkî olarak da anılır. Eser, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ele alınan Şiban Özbek hanlarının tarihiyle ilgilidir. Esas itibarıyla eser, atalarının ve kendi döneminin tarihi ile ilgili olsa da Türklerin efsanevî tarihlerinden de parçalar barındırır. Hanların soy bilgilerinin de verildiği eseri yazar, vefat ettiği yıl olan 1663'e kadar yazmış, kalanını oğlu Enûşe Bahadır tamamlamıştır.

- **Fazlullah Han, *Fazlullah Han Lugati*, t.y.**

Eser, 17. yüzyılın başlarında Babürlü hanedanına mensup Fazlullah Han tarafından Hindistan'da kaleme alınmıştır. Eserine *Lugat-ı Türkî* adını verse de söz konusu sözlük yazarının adıyla tanınmıştır. Sözlüğün birinci kısmında fiiller, ikinci kısmında isimler, üçüncü kısmında ise sayı, hayvan, bitki gibi kavramlara yer verilmiştir. Eser, 1825'te Kalküta'da basılmıştır.

- **Muhammed Yakup Çingî, *Kitâb-ı Zebân-ı Türkî*, t.y.**

Eser, Çağatayca-Farsça bir sözlüktür ve 17. Yüzyılda yazılmıştır. Eserin gramer bölümü de bulunmaktadır. Eserin tek nüshası Londra'da, British Museum'da bulunmaktadır.

- **Mirza Mehdî Han, *Senglâh Lugati*, 1758-1760.**

Çağatayca-Farsça sözlüktür. Eserin altı nüshası bulunmaktadır. Eserin başında "Mebâniül-Luga" adlı bir gramer de yer almaktadır. Sözlükteki kelime sayısı 6000 civarındadır. Eserde, birçok Çağatay sözlüğü yazarından bahsedilmekte ancak bir kısmının eserlerinin günümüze ulaşmamıştır.

- **Mehmed Hoyî, *Hulâsa-i Abbasî*, t.y.**

19. yüzyılın ilk yarısında yazılmıştır. İran şahı Fethali Kaçar'ın oğlu Abbas Mirza'ya ithaf edilen eserin üç nüshası bulunmaktadır.

- ***El-Tamga-yı Nâsirî*, t.y.**

19. yüzyılın ikinci yarısında yazılan Farsça-Türkçe sözlük, Nasirüddin Şaha'ya ithaf edilmiştir.

KAYNAKÇA

Argunşah, M. (2013). *Çağatay Türkçesi*. Kesit Yayınları.

Ercilasun, A. B. (1984). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Akçağ Yayınları.

Çevrimiçi Kaynaklar:

URL-1: <https://islamansiklopedisi.org.tr/> [TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-2: <https://tees.yesevi.edu.tr/> [Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü].

URL-3: <https://teis.yesevi.edu.tr/arama> [Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü].

URL-4: <https://islamansiklopedisi.org.tr/lutfi> [Resim 1: TDV İslâm Ansiklopedisi]

URL-5: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-sir-nevai> [Resim 2: TDV İslâm Ansiklopedisi]

URL-6: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-sir-nevai> [Resim 3: TDV İslâm Ansiklopedisi]

URL-7: <https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin-baykara> [Resim 4: TDV İslâm Ansiklopedisi]

URL-8: <https://islamansiklopedisi.org.tr/baburname> [Resim 5: TDV İslâm Ansiklopedisi]

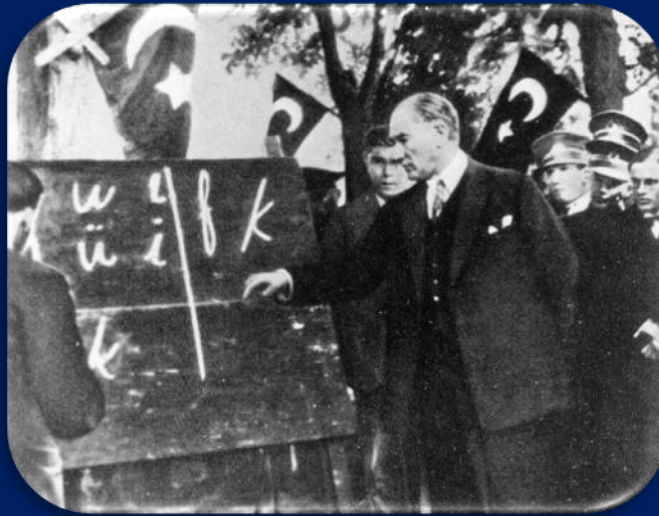

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI BÖLÜMÜ

Tarihsel Süreçte Türkçenin Temel Eserleri

İstanbul-2025

Hazırlayanlar

**Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Araştırma Görevlileri**

**Aslıhan YILMAZ
Beyza UYANIK
Büşra GÜLER
Fatmanur TAMAR
Feyza Zeynep ERDOĞAN
Kemal ÇİNKO
Mustafa Erenay ÖZDEMİR
Sinem BÜYÜKKAHRAMAN
Şevval BELLİ
Utku ÖZKAN**

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİ

1. SELÇUKLU DEVRİ

- Nâsırüddin b. Ahmed b. Muhammed, *Behcetü'l-Hadayık Fi-Mev'izetü'l-Hakayık*, 12.yy-13.yy.

Arapça ve Farsça farklı vaaz eserlerinden faydalananarak hazırlanan bu te'lif eser, Nâsırüddin b. Ahmed b. Muhammed tarafından hazırlanmıştır. Henüz Oğuzcanın özelliklerini yitirmemiş olan bu eser, dil olarak geçiş devri özelliklerini taşır.

- Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Türkçe Beyit ve İbareleri*, 13. yy.

Genellikle Farsça ile yazan Mevlânâ'nın muhtelif eserleri içerisinde tespit edilmiş olan Türkçe beyitleri araştırmacılar tarafından tespit edilerek bir araya getirilmiştir. Mevlânâ'nın Farsça ile yazdığı eserler ise şunlardır: *Dîvân-ı Kebîr*, *Mesnevî*, *Fîhi Mâfîh*, *Mektubât*, *Mecâlis-i Seb'a*.

- Sultan Veled, *İbtidâ-Nâme*, 1291.

Sultan Veled'in kaleme aldığı ilk mesnevi olan ve 'Veled-nâme' adıyla da bilinen bu eser, 1291 yılında yazılmıştır. Eserde, 76 Türkçe beyit yer almakta olup Sultan Veled, kendisiyle ilgili bilgilere de yer vermiştir.

- Sultan Veled, *Rebâb-Nâme*, 1301.

Sultan Veled'in yazdığı ikinci mesnevi olan Rebâb-nâme, Mevlânâ'nın Mesnevi'sinin vezninde ve onun etkisiyle kaleme alınmıştır. Kısa hacimli bu eserde 162 Türkçe beyit yer almaktadır.

Resim 1: Mevlânâ
Celâleddin Rûmî

- **Sultan Veled, *Dîvan*, 13.-14. yy?**

Farklı nazım şekilleriyle kaleme alınmış dini-tasavvufi ve ahlâki içerikli şiirlerin yer aldığı hacimli bir eser olan *Dîvân*'da, gazeller bölümünde Türkçe, Farsça ve Rumca dillerinde yazılmış mülemma manzumelere de rastlanmaktadır. Eserde 826 gazel, 32 kaside, 9 kıt'a, 10 terci'-bend ve terkiib-bend, 23 musammat ve 454 rubâî olmak üzere çok sayıda Farsça şiir yer alır. Ayrıca 8 manzume ve 3 rubâîden oluşan Arapça şiirlerin yanı sıra, bazı Farsça şiirlerde Arapça beyitlere ve bir Farsça-Arapça mülemma şiire de rastlanır. Türkçe şiirler ise 14 manzume ve bir Farsça-Türkçe mülemma gazeldeki 13 beyitten oluşur. *Dîvân*'da az sayıda da olsa Rumca beyitler de bulunmaktadır.

- **Hoca Ahmed Fakih, *Çarh-nâme*, t.y.**

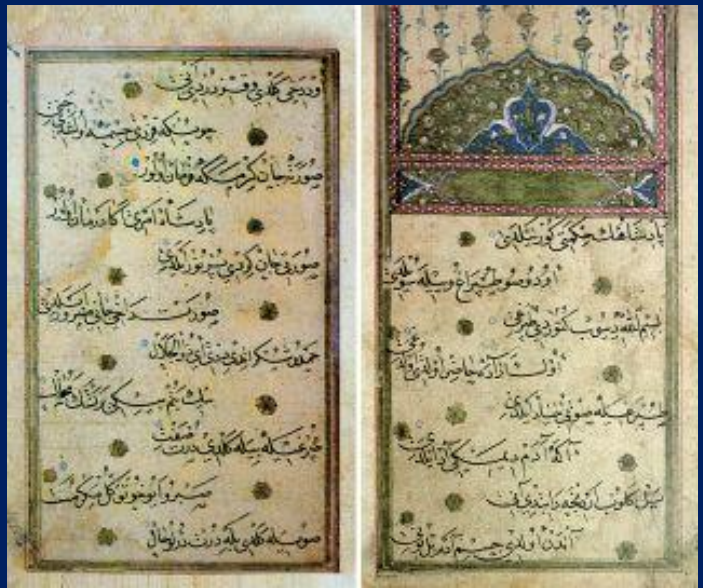
100 beyitlik bir manzumedir. Kaside şeklindedir. Din ve tasavvuf konularında yazılmış öğretici mahiyette bir eserdir. "*Çarh-nâme*", sûfiyane tarzda kaleme alınan bir kasidedir.

- **Hoca Ahmed Fakih, *Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidi'sh-Şerîfe*, 13. yy?**

Eser, *Çarh-nâme*'den daha hacimli olup 339 beyitten oluşan mesnevî tarzında bir manzumedir. Şairin Şam, Kudüs, Mekke ve Medine'de gördüklerini anlattığı bu metin, 13. yüzyıl Türkçesinin az sayıdaki örneklerinden biri olması sebebiyle Türk dili tarihi açısından büyük önem taşır.

- **Yunus Emre, *Dîvan*, (?), 13.-14.yy?**

Türk edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden birisi olan Yunus Emre'ye pek çok şiir atfedilmektedir, ancak onun kendi divanında kaç şiiri olduğu tam olarak bilinmemektedir. Duru bir Türkçe ile şiirler kaleme alan Yûnus, samimi ve içten bir dil kullanmış, şiirlerinde genellikle ilahi aşktan söz etmiştir. Şiirlerini genellikle hece ölçüsüyle ve dörtlükler halinde yazmıştır.

Resim 2: Yûnus Emre divanının ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3889)

- **Yunus Emre, *Risâletü'n-Nushiyye*, 1308-1309.**

Eser, 1307-1308 yıllarında kaleme alınmış olup 13 beyitlik bir nazım girişinin ardından kısa bir mensur bölümle devam eder. Yaklaşık 600 beyitten oluşan asıl bölüm, dinî-tasavvufî içerikli ve didaktik niteliktedir. Bu yönüyle Yunus Emre'nin diğer şiirlerinde görülen lirizmden farklı, daha öğretici bir anlatıma sahiptir.

- **Şeyyad Hamza, *Yûsuf u Zelihâ*, 13.-14.yy?**

Kaynağını Tevrat'tan alan ve farklı biçimlerde anlatılan Yusuf ile Züleyha hikâyesi, İslami dönemde Kur'an-ı Kerim'deki şekliyle yeniden yorumlanarak pek çok manzum esere konu olmuştur. Bu döneme ait bilinen en eski Yusuf u Züleyha mesnevisi, müellifi Ali olan *Kıssa-i Yusuf*'tur; ancak bu eserin nerede yazıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Anadolu sahasında yazıldığı bilinen en eski Yusuf u Züleyha ise, Şeyyad Hamza tarafından kaleme alınmış ve 1529 beyitten oluşan bir mesnevi şeklindedir.

- **Şeyyad Hamza, *Türkçe Şiirleri*, 13.-14.yy?**

Şairin hem aruz hem de hece vezniyle kaleme aldığı manzumeleri bulunmaktadır. Eserlerinde dörtlük, mesnevi, gazel ve kaside gibi farklı nazım şekillerini bir arada kullanmıştır.

- **Şeyyad Hamza, *Dâstân-ı Sultân Mahmûd*, 13.-14.yy?**

Eser, 79 beyitten oluşan kısa bir mesnevidir. Düşünce derinliği ve ifade olgunluğu, şairin bu metni hayatının olgunluk döneminde kaleme aldığını göstermektedir.

- **Hoca Dehhani, *Şiirleri*, t.y.**

Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmasa da Dehhani'nin aslen Horasanlı bir Türk olduğu bilinmektedir. Anadolu'da klasik Türk şiirinin ilk büyük temsilcilerinden biri sayılan Hoca Dehhânî, dinî ve tasavvufî temalı şiirlerinde sade ve duru bir üslup benimsemiştir. II. Alâeddin Keykubad döneminde Anadolu'da bulunduğu ve hükümdar adına 20.000

beyitlik bir *Selçuk Şehnâmesi* yazdığı kaydedilmekle birlikte, bu eser günümüze ulaşmamıştır. Günümüzde sadece 10 kadar şiiri bulunabilmiştir.

2. BEYLİKLER DEVRİ

- **Hekim Bereket, *Tuhfe-i Mübârizî*, t.y.**

İbn-i Sînâ'nın *Kanun'u* esas alınarak yazılmış olan bu tıp eseri, ilk olarak Arapça yazılmış, daha sonra yine kendisi tarafından Farsçaya ve nihayet Türkçeye çevrilmiştir. Eserde yazılış veya istinsah ediliş tarihleri yoktur. Anadolu'da yazılan ilk Türkçe telif eser konusu üzerinde araştırma yapan Mikail Bayram araştırmasında, Şehabettin Tekindağ ve Fuat Köprülü'nün de çeşitli görüşlerine yer verdikten sonra sonuç olarak *Tuhfe-i Mübârizî'nin* Anadolu'da telif edilen bilinen en eski Türkçe eser olduğunu söylemektedir.

- **Gülşehrî, *Kerâmât-ı Ahî Evran*, 1301.**

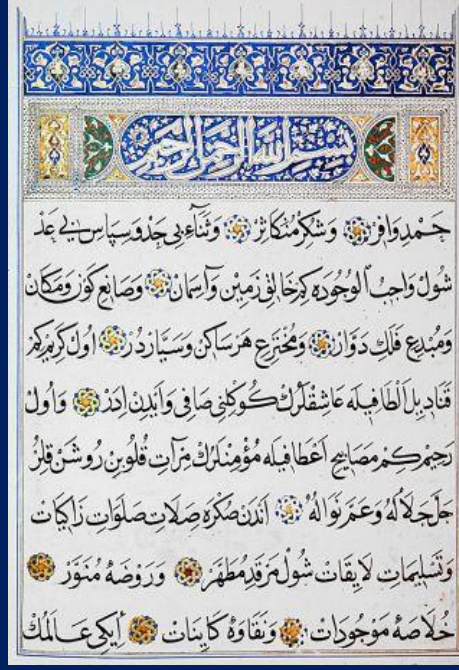
Aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazılmış 167 beyitlik Türkçe bir mesnevidir. Eserde Ahî Evran, cömertliğiyle tanınan Hâtim et-Tâî ile mukayese edilir.

- **Gülşehrî, *Mantiku't-tayr*, 1317.**

Ferîdüddin Attâr'ın aynı adlı eseri esas alınarak yazılan 4300 beyitlik mesnevidir. Eser sıradan bir tercüme olmayıp Türkçenin bütün imkânlarının kullanıldığı, neredeyse telif düzeyinde bir eserdir. “İbtidâ-i Dâstân-ı Sîmurg” başlığı altında kuşların padişahı olduğuna inanılan sîmurgun özellikleri anlatılarak konuya girilir. Bülbül, papağan, tavus, hümâ, kaz, doğan, keklik ve baykuş gibi adı zikredilen ve zikredilmeyen bütün kuşlar padişahlarını aramak için toplanırlar; hüdhüd de aralarına katılır. Hüdhüd öteki kuşlardan farklı yönleri bulunan bir kuştur.

- **Âşık Paşa, *Garibnâme*, 1330.**

12.000 beyitlik bu mesnevi aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazılmış olup on bölümden meydana gelmiştir. Bazı nüshaların sonunda Âşık Paşa'nın gazelleri de vardır. Dinî, tasavvufî ve öğretici bir eser olan ve halkı eğitmek maksadıyla Türkçe olarak yazılan *Garibnâme*, Anadolu'da Türk tasavvuf edebiyatının en eski ve tesir dairesi çok geniş olmuş eserlerden biridir.

Resim 3: Âşık Paşa'nın Garibnâme adlı eserinin ilk sayfası
(Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1752)

- **Âşık Paşa, *Elifnâme*, t.y.**

Bazı *Garibnâme* nüshalarının sonunda yer almaktadır. Şair, bu şiirlerin her birine bir harfle başlamış ve her cüzün başında da o harfle başlayan bir kelimeye yer verilmiştir.

- **Âşık Paşa, *Fakrnâme*, t.y.**

Âşık Paşa'ya ait olduğu ancak son zamanlarda tespit edilebilen 161 beyitlik tasavvufi 161 bir mesnevidir. Bu tasavvufî eserde “alçakgönüllülük” Tanrı tarafından çeşitli renklere bezenmiş Fakr adlı bir kuş olarak tasvir edilmiştir. Tanrı yeri göğü yarattıktan sonra güzel bir kuş hâline koyduğu Fakr'a konacak bir yer bulmak üzere uçmasını emreder. Fakr; arş ve kürsiyi, cenneti, güneşi dolaşır, sırasıyla Âdem, Nûh, İbrahim, Musa ve İsa peygamberlere uğrar fakat hiçbirinde eğlenmez, Hz. Muhammed'de karar kılar.

- **Hoca Mesud, *Süheyl ü Nevbahâr*, 1350.**

5703 beyitten meydana gelen bir aşk mesnevisi olup Yemen padişahının oğlu Süheyl ile Çin fağfurunun kızı Nevbahâr arasındaki aşk macerasını anlatır. Bu konu etrafında çeşitli olayların yer aldığı eser dinî, ahlaki nasihatlerle örülü fikrî ve didaktik bir içerik taşımaktadır.

- **Hoca Mesud, *Ferhengnâme-i Sa'dî*, 1354.**

1073 beyitlik bu mesnevi Sa'dî'nin *Bostân'ından* seçilmiş şiirlerin tercümesidir. Hacim bakımından *Bostân'ın* dörtte biri kadar olan *Ferhengnâme* dinî, ahlaki konularda öğütler veren, bunlarla ilgili hikâyelerin yer aldığı bir eser olup aruzun “feûlün feûlün feûlün feûl” vezniyle yazılmıştır.

- **Kul Mesud, *Kelîle ve Dimne Tercümesi*, 1360.**

Kul Mesud'un *Kelîle ve Dimne'si* aynı zamanda eserin ilk Türkçe versiyonudur. *Kelîle ve Dimne'de* mensur metinden başka on yedi beyitlik bir manzum hikâye, Behram Şah için yazılmış bir gazel ve Arapça-Farsça bir mülemma yanında metnin çeşitli yerlerine serpiştirilmiş otuz yedi nazım, otuz iki kıta ve otuz yedi beyit bulunmakta, bunların dışında eserde birkaç kıta ile bir mesnevi parçası, Farsça ve Arapça şiirler de yer almaktadır.

- **Erzurumlu Mustafa Darîr, *Yûsuf u Züleyhâ*, 1366-1367.**

Darîr; *Kıssa-i Yûsuf* olarak da bilinen bu mesnevisini Mısır'a gitmeden önce kendi memleketinde iken yazmıştır. Yazılış tarihi bakımından bilinen ilk eseri olan bu 2120 beyitlik mesnevi konusunu Kur'ân-ı Kerîm'deki Yûsuf kıssasından almıştır.

- **Fahrî, *Hüsrev ü Şîrîn*, 1367.**

Eser, Aydınoğlu İsa Bey adına yazılmıştır. Fahrî, Nizâmî'nin *Hüsrev ü Şîrîn'i*yle Firdevsî'nin *Şehnâme'sinden* yararlanarak oluşturduğu hikâyenin yaklaşık olarak 1575 beytini *Şehnâme'den* kalanını da Nizâmî'den tercüme etmiştir.

- **Geredeli (?) İshâk bin Murâd, *ed-Dürretü'l-mudiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye*, 1376-1377.**

Oğuz Türkçesinin grameri hakkında yazılmış en eski kaynaklardan biridir. Arapçanın gramerini öğretmek amacıyla yazılan eserde, Türkçe kelimelere, cümle örneklerine ve dönemin gramer yapısıyla ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Anadolu merkezli Batı Türkçesinin ilk sözlüklerinden biri olan bu eser, içerisinde bazı nadir Türkçe kelimeler bulunduğu için oldukça önemlidir. Geredeli İshak bin Murad'ın eseri olup olmadığı kesin değildir. Eserde tıbbi dair kelime ve tabirlerin çokluğu, eserin bir tabibin kaleminden çıkmış olduğu izlenimini vermektedir.

- **Hacı Paşa, *Şifâ'ü'l-eskâm ve devâ'ü'l-âlâm*, 1380.**

Hacı Paşa, Kahire'deki çalışmaları sırasında tıp literatürünü gözden geçirip özetlediği bilgilere ilaveler yaparak yazdığı bu eseri Aydınolu İsa Bey'e ithaf etmiştir. Eser Câlînûs ve İbn-i Sînâ yöntemiyle telif edilerek dört makale halinde düzenlenmiştir. Eserin en önemli özelliği, içindeki bilgilerin açık ifadelerle verilmiş ve bu arada gereksiz ayrıntılardan kaçınılmış olmasıdır.

- **Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa, *Hurşîdnâme (Hurşîd ü Ferahşâd)*, 1387.**

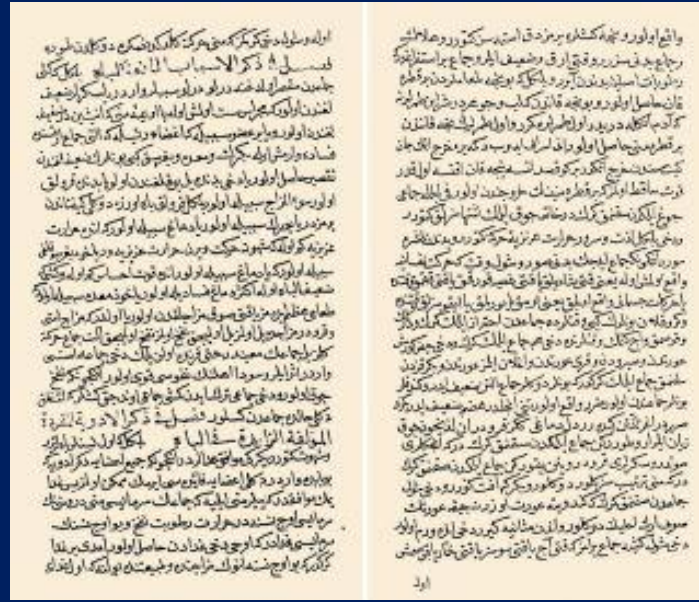
7903 beyitlik mesnevi türünde bir aşk hikâyesidir. Birbirini görmeden âşık olan Mağrip padişahının oğlu Ferahşâd ile Acem Şahı Siyâvuş'un kızı Hurşîd'in rakipler yüzünden çıkan engeller dolayısıyla geçirdikleri maceraların ve bunların sonunda kavuşmalarının anlatıldığı eserde kişiler İslami bir hüviyete sahiptir. Şeyhoğlu; mesnevisinde örf ve âdetlere, saray teşrifatına geniş yer vermiş, benzer aşk mesnevilerinde olduğu gibi eserini kahramanlarının ağzından söylediği gazellerle süslemiştir.

- **Ahmedî, *İskendernâme*, 1390.**

XIV. asırda yazılan mesnevilerin en önemlilerindendir. *İskendernâme*, divan edebiyatında bu konudaki mesnevilerin ilk ve en başarılı örneği, aynı zamanda Anadolu'da Nizâmî'nin *İskender-nâme'sine* yazılan ilk naziredir. Eser, I. Bayezid'in oğlu Emîr Süleyman'a sunulmuştur. Türkiye'de otuz iki kadar yazma nüshası bilinen *İskendernâme'nin* yurt dışında da pek çok yazmasının bulunması, bu eserin ne kadar beğenilip okunduğunu göstermektedir.

- **Geredeli İshâk bin Murâd, *Edviye-i Müfrede*, 1390.**

Eserin özgün bir adı yoktur; genellikle nüshaları Hacı Paşa'nın *Müntehâbü's-Şifâ'sı* ile birlikte istinsah edilerek tek kitap halinde kullanıldığından adı bazı kütüphane kayıtlarına yanlış olarak *Müntehabü's-Şifâ* şeklinde geçmiştir. İshâk b. Murâd eserini yazarken Hipokrat, Galen, Zikorizos ve Ebû Bekir er-Râzî gibi eski hekimlerden ve genellikle İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-tıb* ile İsmâil b. Hasan el-Cürcânî'nin *Zâhîre-i Hârizmşâhî* adlı eserlerinden faydalanmış, derlediği bilgilere kendi tecrübelerini de ilave etmiştir.

Resim 4: Geredeli İshak'ın Edviye-i Müfrede adlı eserinden iki sayfa
(Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Haraççıoğlu, nr. 1134/1, vr. 87^b-88^a)

- **Kadı Burhâneddin, *Dîvân-ı Kadı Burhâneddin*, 1393-1394.**

Divanın tek nüshası British Museum'da bulunmaktadır. Kadı Burhâneddin'in hattatlarından Halîl b. Ahmed tarafından istinsah edilen nüsha; harekeli olup güzel bir Selçuklu neshiyle yazılmıştır. Divanda; 1300'ün üzerinde gazel, yirmi rubai ve 115 tuyuğ bulunmaktadır. Divan klasik tertipte düzenlenmemiş, şiirler muhtemelen yazılış sırasına göre dizilmiştir. Kadı Burhâneddin şiirlerinde mahlas kullanmamıştır.

- **Mehmed, *Işknâme*, 1398.**

Şair *Işknâme'nin* dibacesinde kitabın yazılış sebebinden, hayatın geçiciliğinden, dünyaya güvenmenin doğru olmadığından bahsederek sözü kendine getirip hayatını istediği gibi sürdüremediğinden şikâyet eder.

- **Ahmedî, *Cemşîd ü Hurşîd*, 1403.**

Ahmedî'nin Emîr Süleyman'ın isteği üzerine kaleme aldığı bu mesnevi Selmân-ı Sâvecî'nin (ö. 778/1376) aynı addaki eserine dayanmaktadır. Fakat Ahmedî, mesneviyi Türkçe'ye çevirirken eklemiş olduğu yeni kısımlarla âdeta yepyeni bir eser vücuda getirmiş ve eseri 1403'te tamamlamıştır. Aruzun “mefâilün mefâilün feûlün” kalıbı ile yazılan mesnevide konu, Cemşîd ile Hurşîd arasındaki aşk hikâyesidir.

- **Ahmedî, *Tervîhü'l-ervâh*, 1403-1410.**

Tıp konusunda bir mesnevidir. Emîr Süleyman adına kaleme alınmış, daha sonra bazı ilâvelerle birlikte I. Mehmed'e sunulmuştur. Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Aruzun “mefâîlün mefâîlün feûlün” kalıbı ile yazılan bu eserin fazla nüshası yoktur.

- **Ahmedî, *Dîvân*, t.y.**

Dîvân'da 74 kasîde, 2 tercî-i bend, 6 terkîb-i bend, 1 mersiye, 1 musammat ve 764 gazel bulunmaktadır. *Dîvân'da* yer alan kasidelerin gazeller gibi kafiye sırasına göre alfabetik dizilmesi dikkat çekmektedir.

- **Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa, *Hurşîdnâme (Hurşîd ü Ferahşâd)*, t.y.**

Hayatının sonlarına doğru Paşa Ağa b. Hoca Paşa adına kaleme aldığı, siyaset ahlâkına dair bu eserinde müellif, Germiyan ve Osmanlı saraylarındaki tecrübelerini aktarırken bu alanda yazılan diğer kitaplardan da faydalanmıştır. Şeyhoğlu şeriatın unutulduğunu, büyüklerin yoluna uyulmadığını ve âlimlerin sustuğunu görerek eserini yazma ihtiyacı duyduğunu belirtir.

- **Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa, *Kâbusnâme Tercümesi*, t.y.**

Şeyhoğlu'nun Germiyan Beyi Süleyman Şah'ın emriyle Kâbusnâme'yi Farsça'dan Türkçe'ye çevirdiği Kahire Devlet Kütüphanesi'nde bulunan bir yazmadan anlaşılmaktadır. Eserin aslı bir önsöz ve kırk dört bölümden meydana gelmektedir. Eser Moğol istilası öncesi İslam medeniyetinin bir özeti niteliğindedir. Nasihat, görgü kuralları, eğitim ve ahlâk, ilimler, meslekler, devlet adamları ve görevleri hakkında bilgiler de eserde yer almaktadır.

- **Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa, *Merzûbânnâme Tercümesi*, t.y.**

Mensur hikâye ve masallardan oluşan, *Kelîle ve Dimne* türü bir eserdir. Germiyan Beyi Süleyman Şah (ö. 1387)'in emri üzere; Verâvînî nüshası esas alınarak yapılan tercümedir. Şeyhoğlu, eserin tercümesine bir bölüm daha ekleyerek eserinin adını *Düstûr-ı Şâhî* koyduğunu belirtmiştir.

Resim 5: Şeyhoğlu'nun Merzûbânnâme Tercümesi'nin unvan sayfasıyla son sayfası
(Bibliotheca Regia Berolinensis)

- **Ahmed-i Dâî, Câmâsbnâme, t.y.**

Nasîrüddîn-i Tûsî'nin aynı addaki eserinin Türkçe tercümesidir. Dânyâl peygamberin oğlu Câmâsb'ın hayatı hakkında küçük bir mesnevidir. Eldeki nüshalar eksiktir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Seminer Kitaplığı'nda kayıtlı nüshanın içinde sadece yirmi altı beyit bulunmaktadır.

- **Ahmed-i Dâî, Çengnâme, t.y.**

Konu itibarıyla yazılmış ilk orijinal içeriğe sahip mesnevi kabul edilmektedir. Aruzun “mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün” kalıbıyla kaleme alınmış olan eser, 1446 beyitten oluşmaktadır. Mesnevi, çengin 24 telinden hareketle 24 bölüme ayrılmıştır. Tasavvufi imgelere ve sembolik bir anlatıma sahip olan eserin dili canlı, akıcı ve samimidir.

- **Ahmed-i Dâî, Dîvân, t.y.**

Burdur Vakıf Halkevi Kütüphanesi'nde kayıtlı Dâî külliyyatı içindedir. Bu külliyyatta *Divan*, *Çengnâme* ve *Vasiyyet-i Nûşîrevân* adlı eserler yer almaktadır. *Divan*'da, ikisi Çelebi Mehmed'e dair olmak üzere beş kaside ve 199 gazel bulunmaktadır. Daha önce genellikle ayrı bir eser olarak düşünülen *Mutâyebât'ın* Kahire'de bulunan başka bir Dâî Divanı nüshasından bir parça olduğu anlaşılmıştır.

- **Ahmed-i Dâî, *Miftâhu'l-cenne*, t.y.**

Lü'lü' Paşa adına Arapçadan Türkçeye tercüme edilen bir akait kitabıdır. Lü'lü' Paşa'nın kimliği hakkında yeterli bilgi yoktur. Sekiz bölümden meydana gelen eserin pek çok nüshası vardır. Bunlardan birkaç tanesi Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir.

- **Ahmed-i Dâî, *Tercüme-i Eşkâl-i Nasîr-i Tûsî (Tercüme-i Sî fasl fi't-takvîm)*, t.y.**

Nasîrüddîn-i Tûsî'nin Sî fasl adlı mensur eserinin Türkçe'ye tercümesidir. Astronomi ve astrolojiyle ilgili olan eserin çeşitli nüshaları vardır.

- **Ahmed-i Dâî, *Tercüme-i Kitâbü't-Ta'bîrnâme*, t.y.**

Rüya tabiriyle ilgili olan eser, Abdullah el-Vâsî'tin mensur Arapça eserinin Farsçaya yapılan tercümesinden Türkçeye çevrilmiştir. Dâî bu eserini II. Yâkub adına tercüme etmiştir.

- **Ahmed-i Dâî, *Tercüme-i Tefsîr-i Ebü'l-Leys es-Semerkindî*, t.y.**

Anadolu'da Türkçeye tercüme edilen ilk Kur'an tefsiri olarak kabul edilmektedir. Emîr Süleyman adına Timurtaş Paşaoğlu Umur Bey'in emir ve teşvikleriyle hazırlanmıştır. Dil özellikleri bakımından tam bir Eski Anadolu Türkçesi devri örneği olan eserin nüshaları oldukça çoktur.

- **Ahmed-i Dâî, *Tercüme-i Tezkiretü'l-evliyâ*, t.y.**

Karaca Bey'in isteği üzerine II. Murad için Ferîdüddin Attâr'ın aynı addaki eserinden tercüme edilmiştir. Bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Resim 6: Ahmed-i Dâî'nin Tercüme-i Tezkiretül'evliyâ adlı eserinin ilk sayfası
(Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 1800)

- **Ahmed-i Dâî, Tercüme-i Tıbb-ı Nebevî, t.y.**

Timurtaş Paşaoğlu Umur Bey'in isteği üzerine, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin Tıbb-ı Nebevî adlı eserinin Ahmed b. Yûsuf et-Tîfâşî tarafından yapılan muhtasarının tercümesidir. Dâî bu eserde baba ve dede adını açıkça vermektedir. Şimdiye kadar tespit edilen dört nüshasından biri İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Kütüphanesi'ndedir.

- **Ahmed-i Dâî, Teressül, t.y.**

Sehî Tezkiresi'nin de özellikle belirttiği gibi, bu eser düzyazı örneklerinin en eskilerini ve güzellerini içermesinden ötürü çok önemlidir. Eksik bir nüshası Manisa İl Halk Kütüphanesi'ndedir.

- **Hacı Paşa, Müntehâb-ı Şifâ, t.y.**

Şifâ'ü'l-eskâm'dan aynı planda yapılan Türkçe bir özettir. Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe tıp kitaplarından olan bu çalışmanın; birinci bölümünde iki bap hâlinde nazari ve amelî tıp bilgileri verilir; ikinci bölümde yiyecek içecek ve ilaçlar, üçüncü bölümde hastalıklarla sebepleri, teşhis ve tedavi yolları anlatılır.

- **Muhammed b. Mahmud Şirvânî, *Cevhernâme*, 1427.**

Tîfâşî'nin Ezhârü'l-efkâr fî cevâhiri'l-ahcâr adlı eserinin yeni bilgiler ilâvesiyle yapılmış tercümesidir. Timurtaş Umur Bey'in isteği üzerine hazırlanmış ve 1427 yılında kendisine takdim edilmiştir.

- **Muhammed b. Mahmud Şirvânî, *İlyâsiyye*, t.y.**

Şirvânî'nin Menteşeoğulları'ndan İlyas Bey (ö. 824/1421) adına Arapça yazdığı ve ardından onun isteğiyle Türkçe'ye çevirdiği tıbbi bir eserdir. Bir mukaddime ile on altı baptan oluşmaktadır. Eser, Eski Anadolu Türkçesi döneminin dil özelliklerini taşımaktadır.

Resim 7: Muhammed b. Mahmûd Şirvânî'nin *Mürşid* adlı eserinde müellifin adının geçtiği bir sayfa (Manisa İl Halk Ktp., nr. 1840)

- **Muhammed b. Mahmud Şirvânî, *Mürşid*, t.y.**

Osmanlı döneminde göz hastalıklarına ait Türkçe yazılmış en kapsamlı eserdir. Üç ana bölümden meydana gelir; birinci bölüm gözün anatomisine, ikinci bölüm göz hastalıklarına, üçüncü bölüm göz hastalıklarında kullanılan ilaçlara ayrılmıştır.

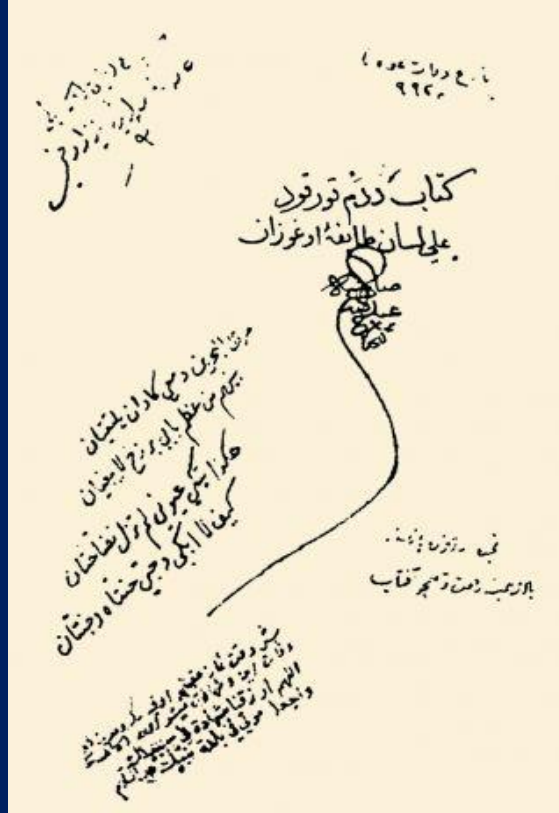
- **Muhammed b. Mahmud Şirvânî, *Sultaniyye*, t.y.**

Çelebi Sultan Mehmed adına kaleme alınmış, koruyucu hekimliğe dair on dört bab ve çeşitli fasıllardan meydana gelen Türkçe bir eserdir. Ayrıca yeme içme, giyim kuşam gibi dönemin sosyal hayatına ışık tutan konulara yer vermesi açısından değerlidir.

3. OSMANLI TÜRKÇESİNE GEÇİŞ DEVRİ

- **Dede Korkut Kitabı, t.y.**

Türk dünyasında çok önemli bir yere sahip olan eser, aynı zamanda Türk destan geleneğinin en seçkin örneklerinden birisidir. Eserin tespit edilebilen ilk yazma nüshası Dresden Krallık Kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu nüsha bir mukaddime ve 12 adet boy adı verilen hikâyeden oluşmaktadır. Eserde bulunan destanların kaçınıcı yüzyılda oluşturulduğu bilinmemektedir ancak XV. yüzyılda yazıya geçirildiği tahmin edilmektedir. Bu destanlarda, Dede Korkut isimli bir anlatıcının ağzından Oğuz Beylerinin mücadeleleri ve kahramanlıkları anlatılmakla beraber Türk adet, gelenek ve inançları hakkında önemli bilgiler de bulunmaktadır.

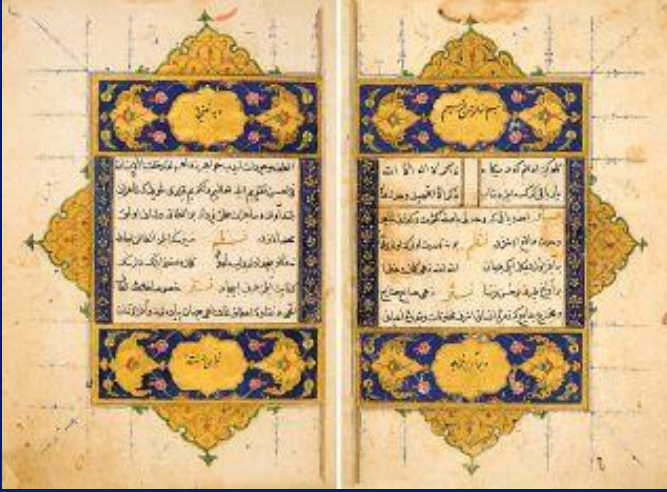
Resim 8: Kitâb-ı Dedem Korkud alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân, Dresden nüshasının unvan sayfası

(Dede Korkut Kitabı [nşr. Muharrem Ergin], Ankara 1958, I, faksimile, s. 1)

- **Necâtî, *Dîvân*, t.y.**

Klasik Türk edebiyatının üstatlarından sayılan Necâtî'nin ulaşılabilen tek eseridir.

Dîvân'da manzum-mensur bir dîbâce, 25 kaside, 3 mersiye, 1 tercî'-bend, 1 terkîb-

bend, 1 murabba, 1 tarih manzumesi, 2 mesnevi, 648 gazel, 70 kıt'a, 10 müfred, 7 ferd, 3 matla, 2 rubâî bulunmaktadır. Sosyal hayatı ve Türkçeyi tüm imkanlarıyla ve ustalıkla kullanan Necâtî, şiirlerinde atasözü ve deyimlere sıkça yer vermiştir.

Resim 9: Necâtî Bey divanının ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1769)

- **Ahmedî, *Dîvân*, t.y.**

Ahmed Paşa'nın tespit edilmiş tek eseridir. Türkçe şiirlerin yanında Arapça, Farsça ve Rumca şiirler de bulunan *Dîvân*'da 40 kaside, 350'den fazla gazel, 2 tercî'-bend, 1 terkîb-bend, 48 kıt'a, 28 tarih manzumesi ve farklı nazım şekillerinde yazılmış şiirler bulunmaktadır. Ahmed Paşa kasidelerinde kullandığı dil sayesinde bu nazım şeklinin üstatlarından birisi olarak kabul edilmektedir.

- **Avnî (Fatih Sultan Mehmet), *Dîvân*, t.y.**

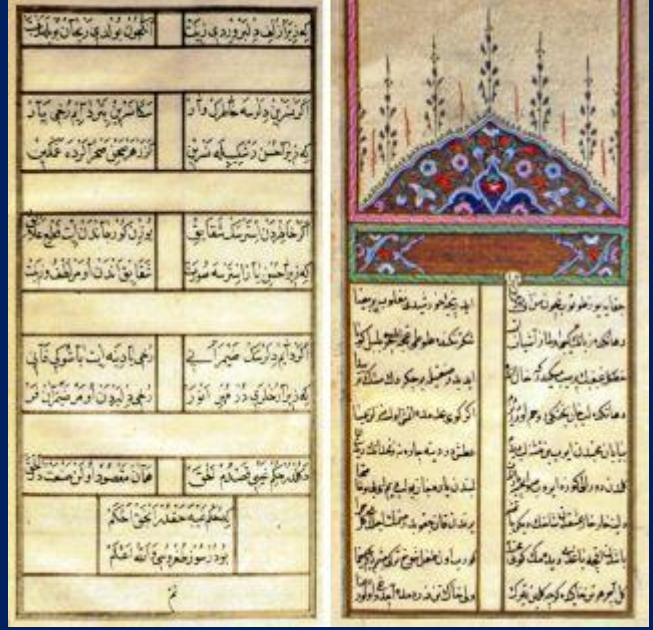
Avnî'nin bilinen tek eseridir. Tespit edilebilen tek nüshası Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Manzum nr. 305'te bulunmaktadır. Bunun yanında bazı mecmualarda da şairin şiirlerine rastlanmaktadır. Sonradan bulunan bu şiirleriyle birlikte Avnî'nin 73 gazel, 1 muhammes-i mütekerrir, 1 murabba-ı mütekerrir, 2 kıt'a, 6 beyit ve 1 mısrai olduğu tespit edilmiştir. Avnî, âşıkâne, merdâne ve levendâne şiirleri ile usta bir şairdir.

- **Adlî (II. Bayezid), *Dîvân*, t.y.**

Adlî'nin bilinen yegâne eseridir. *Dîvân*, Türkçe 144 gazel, 1 murabba, 1 kıt'a, 1 nazım, 4 matla', 2 müfred ile Farsça 14 gazel, 1 kıt'a, 2 matladan oluşmaktadır. Adlî şiirlerini samimi ve sade bir dille ve yer yer tasavvufî bir üslûpla kaleme almıştır.

- **Sultan Cem, *Dîvân*, t.y.**

Eserin tenkitli neşrinde 2 tevhid, 1 münacat, 2 na't, 4 kaside, 1 tercî'-bend, 1 terkîb-bend, 348 gazel, 1 rubâî, 41 muamma ve 19 müfred bulunmaktadır. Şairin yaşadığı acıların ve gurbette geçirdiği yılların etkisi, şiirlerinde bulunan samimi üslûp ve hüznü hava ile kendini göstermektedir.

Resim 10: Cem Sultan'ın Türkçe divanının ilk ve son sayfaları (İÜ Ktp., TY, nr. 5574)

- **Sultan Cem, *Cemşîd ü Hûrşîd*, 1477.**

Selmân-ı Sâvecî'nin aynı adlı Farsça mesnevisinin Türkçe çevirisidir. Eserde, Çin padişahı Fağfur'un oğlu olan Cemşîd'in rüyasında Rum kayserinin kızı Hürşîd'i görüp âşık olması, ona ulaşmak için çıktığı yolda başına gelenler ve sonunda ikisinin kavuşmaları anlatılmaktadır. 5374 beyitten oluşan mesnevi "mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün" aruz kalıbıyla kaleme alınmıştır.

- **Adnî (Mahmûd Paşa), *Dîvân*, t.y.**

Dîvân'ın Bilal Yücel tarafından hazırlanan tenkitli metninde bir kaside ile 93 gazel bulunmaktadır. *Dîvân*'da tevhid, münacat gibi türler bulunmamakla birlikte eserdeki tek kaside Fatih Sultan Mehmet adına yazılmıştır. Adnî şiirlerini sade bir dille ve âşıkâne bir üslupla kaleme almış ve şiirlerinde toplumsal hayat ile mahallî unsurlara sıkça yer vermiştir.

- **İvaz Paşa Oğlu Atâyî, *Dîvân*, t.y.**

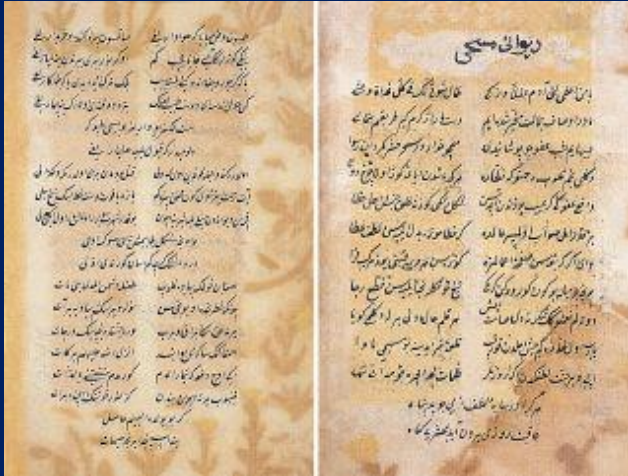
Atâyî'nin bilinen yegâne eseri olan *Dîvân*, 3 kaside, 108 gazel, 14 kıt'a ve 2 matladan müteşekkildir. Eserde bulunan 12 kıt'adan dokuzunu, vezinleri itibariyle tuyuğ olarak kabul edebiliriz. Atâyî, Nesîmî ve Kadı Burhaneddin'den sonra tuyuğu olan üçüncü şair olarak kabul edilmektedir.

- **Karamanlı Nizâmî, *Dîvân*, t.y.**

Nizâmî'nin tespit edilebilen yegâne eseridir. Küçük hacimli *Dîvân*'da, 1 na't, Fatih Sultan Mehmet, Karamanoğlu İbrahim Bey, kardeşi Kasım Bey ve son Karamanoğlu beyi Pîr Ahmed Bey'e yazılmış 11 kaside, 124 gazel, 2 murabba, 1 muhammes, 2 kıt'a, 2 rubâî, 7 müfred ve 42 Farsça şiir bulunmaktadır. Gazellerinde daha çok aşk ve maşuk konularını işlemiş ve şiirlerinde sade, külfetsiz ve ahenkli bir dille kusursuz bir söyleyiş yakalamıştır.

- **Mesîhî, *Dîvân*, t.y.**

Eserde, 22 kaside, 1 terkîb-bendi, 289 gazel, 3 murabba ve 34 kıt'a bulunmaktadır. Bunların yanında türünün en eski örneklerinden birisi olan *Edirne Şehrengizi* de *Dîvân*'ın nüshaları arasında bulunmaktadır. 178 beyitlik mesnevi bölümü ve beşer beyitlik iki gazelden müteşekkil olan eserde Edirne'de bulunan bazı kişiler mizahî bir dille övülmüştür.

Resim 11: *Dîvân-ı Mesîhî*'nin ilk ve son sayfaları
(Süleymaniye Ktp., Lala İsmâîl, nr. 483)

- **Mesîhî, *Gül-i Sad-berg*, t.y.**

Tehniyet-nâme, ta'ziyet-nâme, şikâyet-nâme, şevk-nâme, şükür-nâme, i'lâm-nâme, dâvet-nâme, cevap-nâme ve iyâdet-nâme gibi farklı konulardaki yüz mensur mektuptan oluşan *Gül-i Sad-berg* sanatkârane bir üslûpla kaleme

alınmıştır. Eserde mektup yazmada kullanılan kalıp tamlamalara ve Arapça ve Farsça ibarelere çokça yer verilmiştir.

- **Tâcî-zâde Câ'fer Çelebi, *Dîvân*, t.y.**

Eserde, 28 kaside, 1 müseddes, 255 gazel, 8 murabba, 3 terci'-bend, 10 kitanın yanında, 4 Arapça kaside, 1 Arapça müstezad, 2 Farsça kaside, 1 Farsça tahmis, 2 Farsça gazel ve 1 Farsça murabba bulunmaktadır. Yer yer ağır bir dilin de kullanıldığı şiirlerde sosyal hayat ile ilgili unsurlar ve Türkçe deyim ve atasözleri göze çarpmaktadır.

- **Tâcî-zâde Câ'fer Çelebi, *Heves-nâme*, 1493.**

“Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbıyla kaleme alınan mesnevi, 3810 beyitten oluşmaktadır. Konu itibariyle yazıldığı döneme kadar yazılmış mesneviler arasında özgün bir hüviyete sahiptir. Eser, II. Bâyezîd'e sunulmuştur. Üç bölümden oluşan eserin ilk iki bölümü mukaddime mahiyetindedir. Üçüncü bölümde ise şair gerçek hayatında tecrübe ettiği İstanbul'da geçen bir aşk hikayesini anlatır.

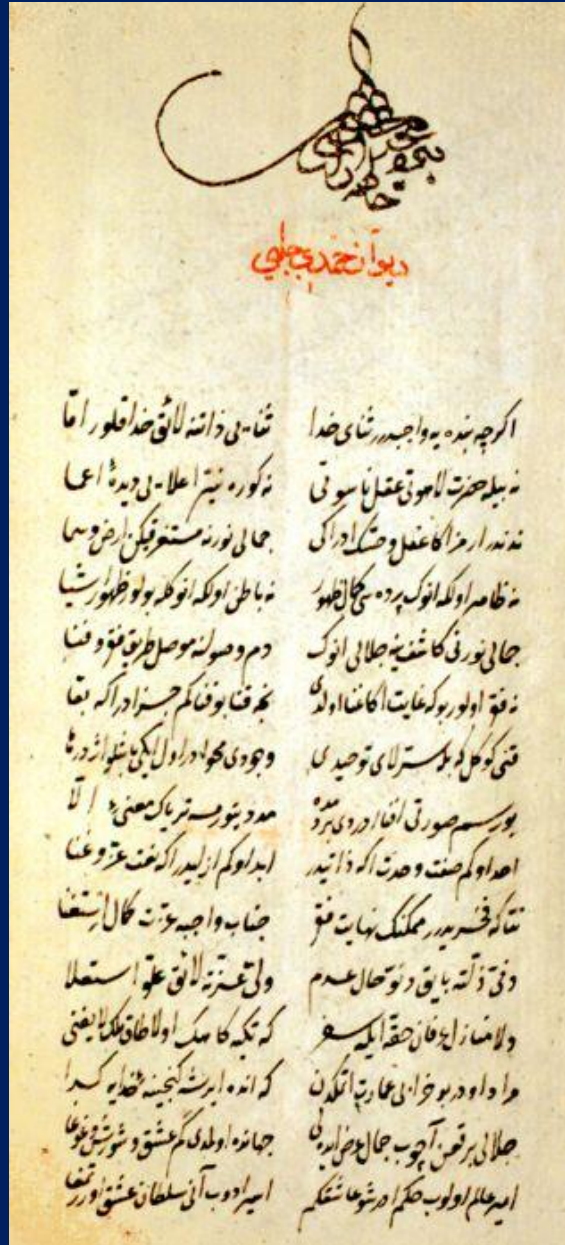
- **Hamdullah Hamdî, *Hamse*.**

Hamdullah Hamdî'nin *Yûsuf u Züleyhâ* isimli mesnevisi, 1491-1492 yılları arasında, aruzun “fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün” kalıbıyla yazılmış ve 6215 beyitten müteşekkildir. 15. yüzyılın en beğenilen Türkçe Yûsuf u Züleyha mesnevisi olarak değerlendirilen eser, şekil, içerik ve nazım tekniği açısından oldukça başarılıdır. Hamdî eserini yazarken ehl-i sünnet müfessirlerinin rivayetlerine vukûfiyete en çok önem veren şair olmuştur. Leylâ ve Mecnûn'un aşkının anlatıldığı *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi, 1499-1500 yılları arasında kaleme alınmıştır. 15. yüzyılda Anadolu sahasında yazılan en başarılı Leylâ vü Mecnûn mesnevisi kabul edilmektedir. Aruzun “mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün” kalıbıyla yazılmış olan eser 4080 beyitten oluşmaktadır. *Kıyâfet-nâme*, 15. yüzyılda yazılmış, 158 beyitlik kısa bir mesnevidir. Eser aruzun “fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün” kalıbıyla yazılmıştır. *Kıyâfet-nâme* türünün Türk edebiyatında tespit edilebilen ilk örneği olarak kabul edilen eserin, kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası vardır. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) doğumunu konu alan *Ahmediyye*, 1494 yılında kaleme alınmıştır. Eser, aruzun “fâ'ilâtün fâ'ilâtün

fâ'ilün" kalıbıyla, mesnevi nazım şekli ve mevlid nazım türünde yazılmıştır ve 1340 beyitten oluşmaktadır. Hamdullah Hamdi'nin bir diğer eseri olan *Tuhfetü'l-Uşşâk* ise tasavvufî-sembolik bir aşk hikâyesidir. 987 beyitten oluşan eser "mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün" aruz kalıbıyla yazılmıştır. Mesnevide sevdiği kız uğruna dinini değiştiren Kayserili bir tüccar oğlunun hikayesi anlatılmaktadır.

- **Hamdullah Hamdî, *Dîvân*, t.y.**

Eserde, Türkçe şiirlerin yanında Arapça ve Farsça şiirler de bulunmaktadır. Bu üç dilden toplam, 3 kaside, 199 gazel, 1 murabba, 1 tercî'-bend, 5 kıt'a, 3 nazm, 9 müfred ve 1 beyit bulunan *Dîvân*'daki şiirlerde cinas ve iştikak gibi lafzî

Resim 12: Hamdullah Hamdî'nin kendi hattıyla yazdığı nüshadan istinsah edilmiş divanının ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2626)

sanatlar çokça kullanılmıştır. Şiirler mazmun kullanımı ve vezin açısından aksaklıklar içermektedir.

- **Mihri Hatun, *Dîvân*, t.y.**

II. Bayezid'e sunulan ve 17 kaside, 210 gazel, 1 müstezad, 9 murabba, 1 tahmis, 1 tercî'-bend, 2 mesnevi, 7 müfredden oluşan *Dîvân*'ın tespit edilen tüm nüshalarında şairin *Tazarru'-nâme* adlı mesnevisi de bulunmaktadır. *Tazarru'-nâme*, pişmanlık, duâ, yakarış günahlardan af dileme konularını da içeren bir manzumedir.

- **Kemâl Ümmî, *Dîvân*, t.y.**

Dîvân'da mesnevi nazım şekliyle yazılmış 1 münacat ve tevhid, 2 tercî'-bend, 9 murabba, 141 gazel, 2 mesnevi, 3 tuyuğ ve 4 nazım bulunmaktadır. Şiirlerinde dîni ve tasavvufî unsurlara, dünyanın geçiciliğine ve ahlakî meselelere çokça yer vermiştir.

- **Eşrefoğlu Rûmî, *Dîvân*, t.y.**

Eserin Mustafa Güneş tarafından yapılan tenkitli neşrinde 144 gazel ve koşma, 7 mesnevi, rubai ve kıt'a şeklinde 69 dörtlük bulunmaktadır. *Dîvân*'da bulunan şiirlerde hem aruz hem hece vezni kullanılmıştır ve şiirler genel olarak dînî-tasavvufî konularda olup tevhid, münacat, naat, devriye, şathiye, methiye ve pend-nâme türünde kaleme alınmışlardır.

- **Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, 1448.**

Manzum-mensur karışık olarak yazılan eserde, mensur kısımlar ağır basmaktadır. Eser eski Anadolu Türkçesiyle yazılmıştır. Bir tasavvuf kitabı niteliğinde olan eserde sufilerin ahlakî ile seyr ü sülûk usûlleri anlatılmaktadır. Yazar eserini halkın da anlayabileceği bir dille, sade ve akıcı bir üslupla kaleme almıştır.

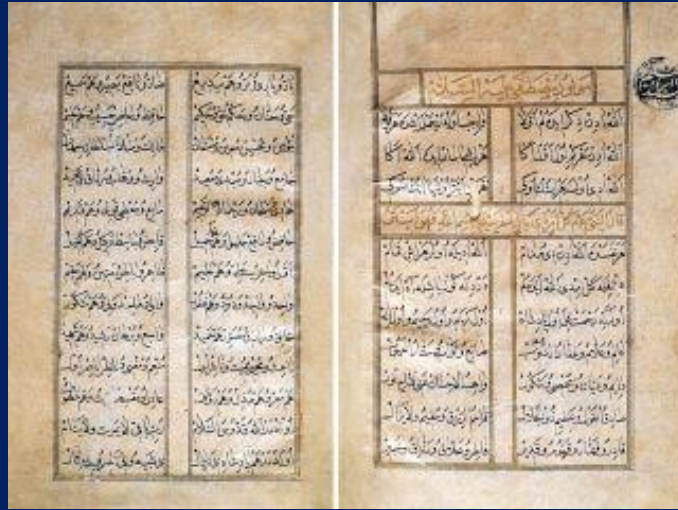
- **Kaygusuz Abdal, *Dîvân*, t.y.**

Eserin Kaygusuz Abdal'ın elinden çıkmış ve mürettep bir nüshası henüz tespit edilememiştir. Tespit edilebilen nüshalara göre şairin yaklaşık 400 şiiri bulunmaktadır. Ayrıca şairin *Gevher-nâme*, *Dolâb-nâme*, *Minber-nâme* ve *Salât-nâme* isimli manzum eserleri de *Dîvân*'ın içinde yer almaktadır. Şair şiirlerinde

hem aruz hem de hece veznini kullanmıştır. Şiirlerde genellikle Allah, aşk, gönül, vahdet, edep, nefis, dünya gibi konular işlenmektedir.

- **Süleyman Çelebi, *Vesîletü'n-Necât*, 1409-1410.**

Türk edebiyatının en çok okunan ve sevilen eserlerindendir. Mevlid türünün bugüne kadar yazılmış en başarılı örneği kabul edilen eser, sade, akıcı ve etkileyici bir dille yazılmıştır. 480 beyitten müteşekkildir ve aruzun “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” kalıbıyla kaleme alınmıştır. Eser, Arnavutça, Rumca, Boşnakça ve Çerkesçe gibi farklı dillere de çevrilmiştir.

Resim 13: *Vesîletü'n-necât*'ın 967 (1559-60) tarihli nüshasının ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5430)

- **Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediyye*, 1446/47-1449.**

Mesnevi nazım şekliyle yazılmış olan eser 9008 beyitten müteşekkildir. Şair eseri kaleme alırken 12 farklı aruz kalıbı kullanmıştır. 3 bölümden oluşan eserde, giriş bölümünden sonra gelen birinci bölüm yaratılış hakkındadır. İkinci bölümde, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e (s.a.v) kadar bütün peygamberler hakkında bilgiler verilir. Konu Hz. Muhammed'e (s.a.v.) geldiğinde ise hayatı ve mucizeleri anlatılır. Üçüncü bölümde ise kıyamet alâmetleri ve ahiret konusu işlenmiştir. Eser hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerde çokça sevilmiş ve okunmuştur.

- **Abdlvâsi Çelebi, *Halil-nâme*, 1414.**

H. İbrahim ve oğlu H. İsmail'in hayatının anlatıldığı mesnevi, o döneme kadar çok fazla işlenmeyen bir konu etrafında kaleme alınması ve içerisinde manzum bir Osmanlı tarihi ve mirac-nâme bulunması nedeniyle edebiyatımızda önemli bir yere sahiptir. Eser, 3693 beyitten oluşur ve aruzun “mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün” kalıbıyla kaleme alınmıştır.

- **Hatiboğlu, *Ferâh-nâme*, 1425-1426.**

II. Murat’a sunulan eser, yüz hadis tercümesi ve izahını içermektedir. 6105 beyitten müteşekkildir ve “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” aruz kalıbıyla yazılmıştır. Eserin dili sade, anlaşılır ve etkileyicidir.

- **Boyacıoğlu, *Anâsır-ı Erba’a*, t.y.**

Eserde, âlemin temel unsurları olarak kabul edilen hava, su, toprak ve ateşin özellikleri ve bu unsurların mizaç ve ahlâk ile olan ilişkisi anlatılmaktadır.

- **Aşkî, *Heft-Peyker*, 1456-1457.**

Mesnevi nazım şekliyle ve aruzun “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” kalıbı ile yazılan eser 5612 beyitten müteşekkildir. Aşkî, giriş ve hatime bölümleri dışında Nîzâmî’nin aynı adlı eserini büyük bir benzerlikle Türkçeye çevirmiştir.

- **Halîlî, *Fürkat-nâme*, 1471-1472.**

Sergüzeşt-nâme türünün edebiyatımızdaki ilk örneklerinden birisidir. Halîlî, eseri birinci tekil kişi kullanarak bizzat kendi ağzından hikâye etmiştir. 1334 beyitten oluşan mesnevi, “mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün” aruz kalıbıyla yazılmıştır. Eserde tasavvufî bir aşk konu edilmiştir. Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan gerçek mekân adlarının kullanılması da eserin en önemli özelliğidir.

- **Âşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 1484.**

Esas olarak 170 bölümden oluşan eserin bölüm sayısı başka yazarların daha sonra yazdığı eklerle 183’e çıkmıştır. En başında Osmanlı sülalesinin şeceresi verilen eserde, Süleymân Şâh’tan II. Bâyezîd devrine kadar geçen olaylar anlatılmış ve her bölümün sonunda anlatılan olayların tarihleri verilmiştir. Eser, dönemin politikalarını ve icraatlarını eleştiren konuları içermesi bakımından dikkat çekicidir.

Resim 14: Fırkatnâme'nin ilk sayfası
(Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Manzum,
nr. 1063)

- **Oruç Bey, Oruç Bey Tarihi, t.y.**

Oruç Bey olarak anılan yazarın gerçek adı Oruc bin Âdili'l-Kazzâz'dır. Eserde, 1288-1502 yılları arasındaki olaylar anlatılmaktadır. II. Bâyezîd devrinin anlatıldığı kısımlarda verdiği bilgiler eserin değerini arttırmaktadır. Oruç Bey, eserini yazarken menakıb kitaplarının yanında *Âşıkpaşa-zâde Târîhi*'ni de kaynak olarak kullanmıştır. Mensur olarak yazılan eserde manzum parçalar da bulunmaktadır.

- **Ahmed-i Bîcân, Envârü'l-Âşıkîn, 1451.**

Ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed'in Arapça olarak kaleme aldığı Megâribü'z-zemân adlı eserinin Türkçeye tercümesidir. Mensur olan eserin dili gayet anlaşılır ve sadedir.

- **Ahmed-i Bîcân, *Dürr-i Mekkûn*, t.y.**

Ansiklopedik niteliğe sahip olan eser, dünyanın yaratılışı, peygamber kıssaları, yeryüzü ve gökyüzünün özellikleri ve kıyamet alametleri gibi çeşitli konuların işlendiği 18 bölümden oluşmaktadır. Eserde doğa tasvirleri ve yarı insan yarı hayvan olan canlılara dair bilgilerin bulunması *Dürr-i Mekkûn*'ı coğrafya ve kozmografya alanlarında da önemli bir eser haline getirmektedir. Mensur olan eser, sade, açık ve anlaşılır bir dile sahiptir.

- **Ömer b. Mezid. *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*, 1437.**

Türk edebiyatındaki ilk nazire mecmuası örneğidir. Eserde 84 şairden 397 şiir bulunmaktadır ve mecmua yapı itibariyle kısa bir önsöz ve sonrasında gelen nazireler bölümünden oluşmaktadır. Mecmuada şiir ve nazireler beş bahir altında kafiyelerine göre alfabetik olarak sıralanmış ve önce zemin şiir, daha sonra da zemin şiire yazılan nazireler verilmiştir.

- **Mercümek Ahmed, *Kâbus-nâme Çevirisi*, 1432.**

Unsûrül-Ma'âlî Keykâvus bin İskender bin Kâbûs'un nasihat, siyaset ve âdâb konulu *Kâbûs-nâme* isimli Farsça eserinin, Mercümek Ahmed bin İlyâs tarafından yapılan Türkçe tercümesidir. Yazar, *Kâbus-nâme*'yi II. Murâd'ın emri ile çevirmeye başlamıştır. Eserin başka tercümeleri de vardır ancak, Mercümek Ahmed'in çevirisi en beğenilenlerden birisidir.

- **Harîmî (Şehzade Korkut), *Dîvân*, t.y.**

Harîmî'nin mürettep olmayan *Dîvân*'ı oldukça hacimsizdir ve 54 gazel ve 4 müfretten oluşmaktadır. Eserdeki dil sade, akıcı ve külfetsizdir, ayrıca şair şiirlerinde Farsça tamlamalara ve anlaşılması güç terkiplere çok fazla yer vermemiştir.

KAYNAKÇA

Adnî, Mahmud Paşa. (2002). *Adnî Dîvânı* (haz. B. Yücel). Akçağ Yayınları.

Akın, Ö. (2009). *Harîmî (Şehzâde Korkud) Dîvânı'nın Nesre Çevirisi ve İncelenmesi* (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü).

Atayî (İvaz Paşaoğlu). (2018). *Atayî Dîvânı* (haz. Ü. Aslan). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Erdağı, B. (2001). Anadolu'da Yazılmış İlk Türkçe Tıp Kitabı. *Türkbilig: Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 46–54.

Kartal, A., Şentürk, A. A. (2018). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi* (13. bs.). Dergâh Yayınları.

Özkan, M. (2000). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. Filiz Kitabevi.

Öztoprak, vd. (2023). *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Metin Şerhi (14–16. Yüzyıllar)* (4. bs.). İdeal Kültür Yayıncılık.

Özkan, M. (2000). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. Filiz Kitabevi.

Öztürk, T. (2020). *Hamdullah Hamdî'nin Leylâ Vü Mecnûn Mesnevisi: Bağlamsal Dizin ve İşlevsel Sözlük* (Doktora tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Çevrimiçi Kaynaklar:

URL-1: https://www.academia.edu/70284237/XIV_XV_yyt%C3%BCrkedebiyat%C4%B1 [Anadolu Üniversitesi e-kitap].

URL-2: <https://ekitap.ktb.gov.tr/> [Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap].

URL-3: <https://islamansiklopedisi.org.tr/> [TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-4: <https://islamansiklopedisi.org.tr/asik-pasa> [Resim 3: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-5: <https://islamansiklopedisi.org.tr/geredeli-ishak> [Resim 4: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-6: <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyhoglu> [Resim 5: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-7: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-i-dai> [Resim 6: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-8: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sirvani-muhammed-b-mahmud> [Resim 7: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-9: <https://islamansiklopedisi.org.tr/dede-korkut> [Resim 8: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-10: <https://islamansiklopedisi.org.tr/necati-bey> [Resim 9: TDV İslâm Ansiklopedisi].

<https://islamansiklopedisi.org.tr/cem-sultan> [Resim 10: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-11: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesihi> [Resim 11: TDV İslâm Ansiklopedisi].

<https://islamansiklopedisi.org.tr/hamdullah-hamdi> [Resim 12: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-12: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevlid--suleyman-celebi> [Resim 13: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-13: <https://islamansiklopedisi.org.tr/halili> [Resim 7: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-14: <https://tees.yesevi.edu.tr/> [Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü].

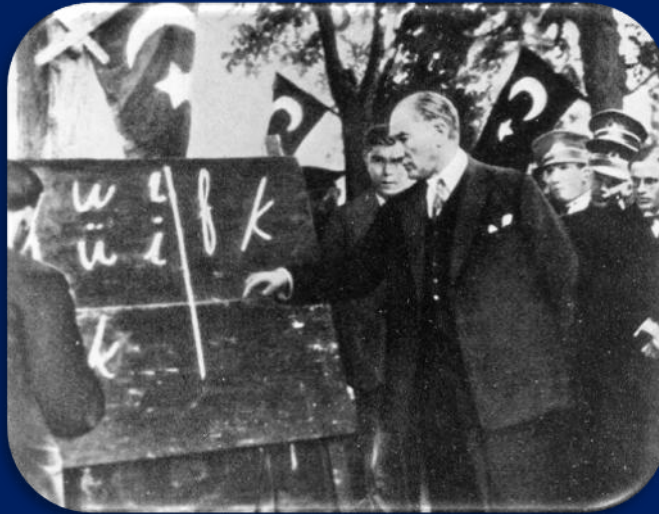

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI BÖLÜMÜ

Tarihsel Süreçte Türkçenin Temel Esasleri

İstanbul-2025

Hazırlayanlar

**Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Araştırma Görevlileri**

**Aslıhan YILMAZ
Beyza UYANIK
Büşra GÜLER
Fatmanur TAMAR
Feyza Zeynep ERDOĞAN
Kemal ÇİNKO
Mustafa Erenay ÖZDEMİR
Sinem BÜYÜKKAHRAMAN
Şevval BELLİ
Utku ÖZKAN**

OSMANLI TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİ

16. YÜZYIL

- **Behişti, Heşt Behişt, t.y.**

Adı ‘‘Sekiz Cennet’’ anlamına gelen eser, sekiz bölüm, 1130 beyitten oluşur. Nasihatname türünde olup hezec bahrinden *mefâ’ln mefâ’ln fe’ln* kalıbıyla yazılmıştır.

- **Âhi, Dîvân, t.y.**

Eserde 147 gazel, 1 kıta, 1 kaside, 3 matla, 2 müfred ve 1 murabba mevcuttur. Dönemin tezkirecileri tarafından beğenilip takdir edilen şiirler yazmıştır.

- **Âhi, Hüsn  Dil, t.y.**

Osmanlı sahası süslü nesrin zirve eserlerindendir. Fettâh-ı Nîşâbrî’nin aynı isimdeki Farsça eserinden tercüme edilmiş alegorik mesnevidir. Tezkire yazarlarınca çokça takdir edilmiş, övgü toplamıştır.

- **Âhi, Hüsrev  şîrîn, t.y.**

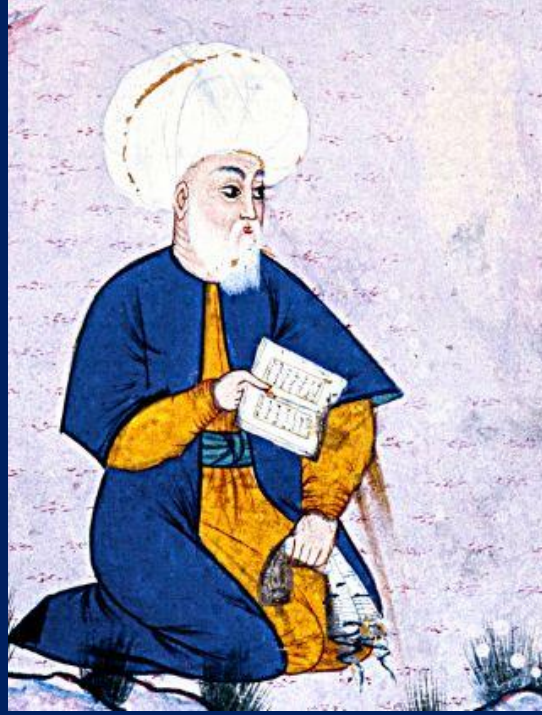
Tamamlanmamış olmasına rağmen dönem tezkirecileri tarafından övgüyle bahsedilen eserdir. Tezkireciler arasında bu eserin neden yarım bırakıldığına dair ihtilaflar mevcuttur. Eserdeki bazı beyitler, sonradan Hüsn  Dil’de kullanılmıştır. Yarım kalan eser, 622 beyitten oluşmaktadır.

- **Fuzlî, Beng  Bâde, 1510.**

453 beyitten oluşan eser, aruzun hafîf bahrinden *fa’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün* kalıbıyla yazılmıştır. şarap ve esrarın mukayese edildiği eserde Bâde ile şâh İsmail’in, Beng ile 2. Bayezid’in sembolize edildiğine dair görüşler mevcuttur. Münazara türünde yazılmıştır.

- **Fuzûlî, *Dîvân (Türkçe)*, t.y.**

Mensur dibace ile başlayan eserde 2 tevhid, 9 nat, 27 kaside, 302 gazel; çeşitli musammat, kıta ve rubailer bulunur. Eserin dibace bölümü, Fuzûlî'nin şiir hakkındaki görüşlerini içermesi bakımından önem arz eder. Temelinde aşk ve ızdırap yatan samimi, tasavvufi ve lirik gazeller yazmıştır. Gazellerinde kullandığı samimi, sade dil, kasidelerinde ağır ve ağdalı bir hâl alabilmektedir.

Resim 1: Fuzûlî'nin Âşık Çelebi tezkiresindeki minyatürü
(Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 772, vr. 532^a)

- **Fuzûlî, *Hadîs-i Erbâîn Tercümesi*, t.y.**

Manzum kırk hadis tercümesidir. Hafîf bahrinin *fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* kalıbıyla yazılan eser, herkesin bu eserden faydalanıp ilim öğrenmesi gayesiyle yazılmıştır. Tercüme olan eserde Fuzûlî'nin üslubunun orijinalliği kendisini gösterir.

- **Fuzûlî, *Mektuplar*, t.y.**

Fuzûlî'nin tespit edilmiş beş adet mektubu bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi'ye yazdığı ve "Şikâyetnâme" olarak bilinen mektubu, Musul mirlivasi Ahmed Bey'e yazdığı ve iştîyaknâme özellikleri gösteren cevabî mektubu, Ayas

Paşa'ya yazdığı ve tehniyetnâme özellikleri gösteren mektubu ve Şehzâde Bayezid'e yazdığı cevabî mektuptur.

- **Kemâl Paşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, 1511.**

2. Bayezid'in emri üzerine kaleme alınan eser, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla başlayıp Mohaç Muharebesi'ne kadar yaşanan olayları konu almaktadır. On cilttir. Her cilt, bir padişahın devrine tekabül eder. Kronolojik sıraya göre tertip edilmiştir. Temelde tarih kitabı olarak kaleme alınan eserde secili, edebî üslup kullanılmıştır.

- **Zâtî, *Edirne Şehrengizi*, 1512 öncesi.**

Mesîhî'nin şehrengizinden sonra Edirne hakkında yazılan ikinci şehrengiz olduğu düşünülmektedir. 167 beyitlik eser, hezec bahrinin mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün kalıbıyla yazılmıştır. 2. Bayezid dönemi Edirne'sini, o dönemde Edirne'de yaşayan güzelleri anlatır.

Resim 2: Câmiu'n-nezâir'in ilk ve son sayfaları (Beyazıt Devlet Ktp., nr. 5782)

- **Eğridirli Hacı Kemal, *Câmiu'n-nezâir*, 1512.**

Mecmuada 232 kaside ve 2832 gazel mevcuttur. Bu şiirlere ek olarak eserde Hacı Kemal'in de birkaç şiiri bulunmaktadır. Anadolu sahası Türk edebiyatının başlangıcında önemli rol oynayan bazı şairlerin şiirlerini barındırması yönünden önem arz eder.

- **Şâhidî, *Tuhfe-i Şâhidî*, 1514.**

Yaklaşık 450 beyitten oluşan eser, Farsça-Türkçe sözlüktür. Şâhidî'nin bu sözlüğü yazmasındaki amaç, insanların Mesnevî'yi anlayarak okumalarını sağlamaktır. Eserde 1400 kelime mevcut olmakla beraber söz konusu 1400 kelimenin 184 adeti fiildir.

- **Lâmi'î Çelebi, *Bursa Şehrengizi*, 1522/1523'ten sonra.**

Kanunî Sultan Süleyman ve İbrahim Paşa'nın Bursa'yı ziyaret edecek olması münasebetiyle yazılan eser, hezec bahrinin mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün kalıbıyla yazılmıştır. 683 beyittir. Bursa'nın güzellerini anlatır.

- **Revânî, *İşret-nâme*, t.y.**

Türk edebiyatında yazıldığı tespit edilen ilk sâkînâmedir. Sâkînâme yazma geleneğini başlatmıştır. 694 beyitten oluşan eser, hezec bahrinin mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün kalıbıyla yazılmıştır. Yavuz Sultan Selim'e sunulmuştur.

Resim 3: Revânî divanından iki sayfa
(Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 5664, vr. 1^b, 105^b)

- **Latîfî, *Evsâf-ı İstanbul*, 1524.**

3. Murad'a sunulmuştur. İstanbul'u coğrafi yönden tanıtan; fetihten sonra yapılan imar çalışmalarını, şehrin değişimini, şehrin sosyal hayatını anlatan mensur eserdir. Bu konuda yazıldığı tespit edilen ilk Türkçe eserdir.

- **Bitlisli Şükrî, *Dîvân*, 1525 öncesi.**

Eserde 129 gazel ve 2 rubai mevcuttur. Eserdeki gazellerin dörtte üçü kadarı aynı aruz kalıbıyla yazılmıştır. Divandaki şiirlerde Nevâyî üslubu dikkat çeker.

- **Güvâhî, *Pend-nâme*, 1526.**

2133 beyitten oluşan eser, hezec bahrinden mefâ'ilün mefâ'ilü fe'ûlün kalıbıyla yazılmıştır. Mesnevidir. Çeşitli atasözü, deyim ve kalıp kullanımları barındırması; Türk büyüklerine dair olayları anlatması bakımından önemlidir.

- **Bergamalı Kadrî, *Müeyyiretü'l-ulûm*, 1530.**

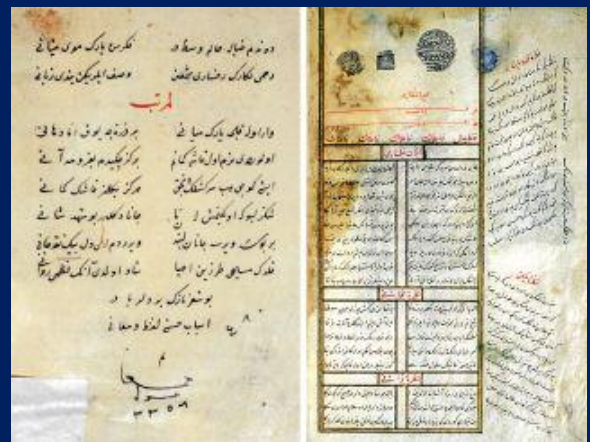
Anadolu sahasında yazıldığı tespit edilen ilk Türkçe gramer kitabıdır. Türklere Türkçe öğretmek amacıyla yazılmıştır. Damat İbrahim Paşa'ya sunulan eserin birinci bölümünde İbrahim Paşa hakkında yazılan bir kaside, sebep-i telif ve telif tarihi; ikinci bölümde ise Türkçenin grameri üzerine konular ele alınmıştır.

- **Lâmi'î Çelebî, *Lugat-ı Manzûme*, t.y.**

175 beyitten oluşan eser, manzum Farsça-Türkçe sözlüktür. Eserde yaklaşık 600 Türkçe kelimenin Farsça karşılığı verilmiştir. Hayvan, bitki, nesne isimleri ve edebî terimlere yer verilmiştir. Çocukların Farsça öğreniminde fayda sağlamak amacıyla yazılmıştır. On bölüm olan eserin her bir bölümü 16 beyitten oluşur.

- **Edirneli Nazmî, *Mecmâu'n-nezâir*, 1533-34.**

Nazire mecmuasıdır. Mecmuanın tertibinde titizlenen Nazmî, şiirleri önce alfabetik sonra aruz bahirlerine göre sıralamıştır. Her harf bölümünde en başta zemin şiir, zemin şiirin peşine de nazireleri yazan Nazmî, nazirelerin en sonuna da kendi yazdığı nazireleri eklemiştir. Eser 357 şaire ait 5527 adet şiiri içermektedir.

Resim 4; Edirneli Nazmî'nin *Mecmâu'n-nezâir* adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Nuruosmaniye Ktp., nr.

- **Kemâl Paşazâde, *Dîvân*, t.y.**

Kemâl Paşazâde'nin edebî yönünü gösterdiği eserdir. Eserin büyük çoğunluğu gazellerden meydana gelmiştir. Şiirlerinde hiç mahlas kullanmamıştır. Âlim yanının etkisiyle, sade dil kullanarak hikmetli şiirler yazmıştır. Eserde 9 kaside, 4 musammat, 467 gazel, 10 mukatta mevcuttur. Bu eser, Kemâl Paşazâde'nin sağlığından sonra tertip edilmiştir.

- **Kemâl Paşazâde, *Yûsuf u Züleyhâ*, t.y.**

777 beyitten oluşan eser, hezec bahrinin mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün kalıbı kullanılarak yazılmıştır. Aşk mesnevisidir. Âşık Çelebi'ye göre Kemâl Paşazâde'nin bu mesnevisi, kendisinden önce yazılan Yûsuf u Züleyhâ mesnevilerine göre daha sanatkâranedir.

- **Zâtî, *Şem ü Pervâne*, 1534.**

Kanunî Sultan Süleyman'a sunulmuştur. 4000 beyitlik beşerî aşk mesnevisidir. Aruz vezniyle yazılan eserde hezec bahrinin mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün kalıbı kullanılmıştır. Sade ve anlaşılır dille yazılan eser, dil ve üslup yönünden erken dönem ve klasik dönemi birbirine bağlar.

- **Hayretî, *Dîvân*, t.y.**

Eserde 20 kaside, 41 musammat, 1 müstezad, 518 gazel ve 8 mukattaat mevcuttur. Sanat kaygısı gütmeyen yazdığı şiirlerinde dinî-tasavvufi unsurlara yer vermiştir. Eserin tefeül için kullanıldığına dair görüşler vardır. Tezkire yazarlarınca sevilmiş, takdir edilmiştir. Hoş sözler söylediği, akıcı bir üslubu olduğu söylenir.

- **Fuzûlî, *Leylâ vü Mecnûn*, 1535.**

Üveys Paşa'ya sunulmuştur. Türkçe yazılmış en başarılı Leylâ vü Mecnun mesnevisi olarak kabul edilir. Çok sevilmiş, yüzlerce nüshası istinsah edilmiştir. 3096 beyitten oluşan eser, hezec bahrinden mef'ûlü mefâ mefâ'îlün kalıbıyla yazılmıştır. Fuzûlî'nin bu mesneviyi kaleme almasında Taşlıcalı Yahya ve Hayâlî Bey'in etkisi olduğu düşünülmektedir. Mesnevideki aşk anlayışına dair çeşitli görüşler mevcuttur.

- **Taşlıcalı Yahya, *İstanbul Şehrengizi*, 1536 öncesi.**

345 beyitten oluşan eserin mesnevi kısmı hezec bahrinin mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün kalıbıyla; eserin sonundaki kıta bölümü ise remel bahrinin fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün kalıbıyla yazılmıştır. İstanbul güzellerinden bahseder.

- **Şâhidî, *Gülşen-i Vahdet*, 1536.**

457 beyitten oluşan eser, remel bahrinin fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Alegorik ve tasavvufî mesnevidir.

- **İshâk Çelebi, *Selîm-nâme*, t.y.**

“İshâk-nâme” adıyla da bilinen eser, 16. yüzyılın başarılı inşa örneklerinden olmasının yanı sıra başarılı ve ünlü selim-namelerden birisidir. 1509 İstanbul depremiyle başlayan eser, Şehzâde Ahmed'in isyanının bastırılmasıyla sonlanır.

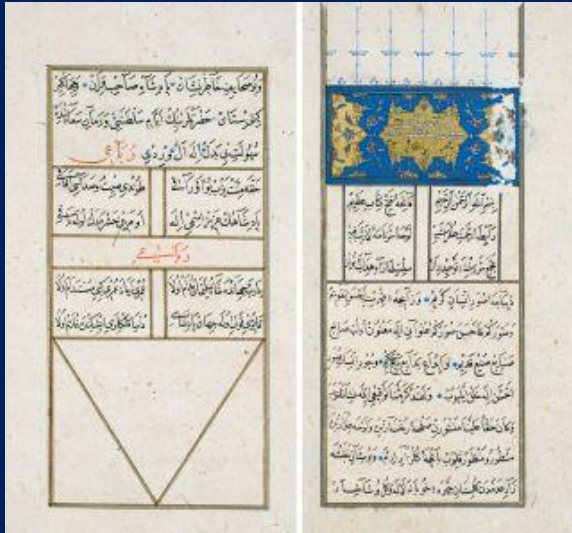

Resim 5: Kılıççızâde İshak Çelebi'nin Selimnâme adlı eserinin ilk sayfası (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3941)

- **Taşlıcalı Yahya, *Hamse*, 1537-1540-?.**

Şâh u Gedâ (Yaklaşık 1000 beyitlik âşıkane mesnevi. Hafif bahrinin fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün kalıbıyla yazılmıştır.), Gencîne-i Râz (3051 beyitlik dinî-ahlakî mesnevi. Remel bahrinin fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün), Yûsuf u Zelîhâ (5179 beyitlik âşıkane mesnevi. Hezec bahrinden mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün kalıbıyla yazılmıştır.), Kitâb-ı Usûl (3100 beyitlik dinî-ahlakî mesnevi. Mütakârib bahrinin fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül kalıbıyla yazılmıştır.) ve Gülşen-i Envâr'dan (2210 beyitlik dinî-tasavvufî mesnevidir. Seri bahrinden müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır.) oluşur.

- **Sehî Bey, *Heşt Behişt*, 1538.**

Resim 5: Sehî Bey tezkiresinin ilk ve son sayfaları
(Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3544)

Sekiz bölümden oluşan ve ismi “Sekiz Cennet” anlamına gelen eser, Garîbî'nin tezkiresiyle birlikte, Osmanlı sahasında tespit edilen ilk şair tezkiresidir. Sehi Bey, eserini oluştururken Nevâyî'nin Mecâlisü'n-nefâis isimli tezkiresini örnek almıştır. Sade dil ve üslupla yazdığı tezkirede şairlerin hayatı ve şairlikleri hakkında teferruatlı bilgi vermeyen Sehî Bey, ölüm tarihleri hakkında da bilgi vermemiştir. Eser, 240 şaire ev sahipliği yapmaktadır.

- **Zâtî, *Dîvân*, t.y.**

Kanunî Sultan Süleyman'ın şehzadesi Şehzade Mehmed'e sunulmak üzere Zâtî tarafından tertip edilmiştir. Geçimini şiir üzerinden sağlayan bir şair olması onu çok yazmaya sevk etmiş, divanının hacmini arttırmıştır. Şairin yalnızca gazellerini içeren divan neşirlerinde toplamda 185 gazel; gazel haricinde ise 92 kaside, 4 terkeb-bend, 2 terci-

bend, 1 muhammes, 30 murabba, 56 kıta, 10 nazım ve 53 adet müfred mevcuttur. Genellikle âşıkane tarzda şiirler söylemiştir. Gazel şairidir.

- **Latîfî, *Tezkiretü's-şuarâ ve Tabsıratü'n-nuzamâ*, 1546.**

Üç fasıldan oluşan eser, 334 adet şaire ev sahipliği yapmaktadır. Tezkiresine eklediği şairleri hangi kıstaslara göre seçtiğini anlatan Latîfî, şairlerin şairliklerine dair isabetli değerlendirmelerde bulunmuştur. Alfabetik sıraya göre tertip edilen eser, başarılı addedilen tezkirelerden birisidir.

- **Fuzûlî, *Hadîkatü's-süeda*, 1546.**

Hız. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilişini anlatan mensur makteldir. Hem maktel türünün hem de nesir biçiminin en güzel örneklerinden birisi olarak kabul edilir. Fuzûlî'nin bu eseri, Bâiz-i Kâşîfî'nin Ravtrazü's-şühedâ'sı örnek olarak hazırlanmıştır.

- **Kara Fazlî, *Gül ü Bülbül*, 1553.**

Şehzade Mustafa'ya sunulmuştur. 2450 beyitten oluşan eser, hafif bahrinin fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Anadolu sahasında yazılan en ünlü Gül ü Bülbül mesnevisidir. Alegoriktir.

- **Edirneli Nazmî, *Dîvân*, 1555.**

6967 gazel, 30 kaside, 524 murabba, 62 muhammes, 12 müseddes, 5 müsebbâ, 5 müsemmen, 5 mütessa, 7 muaşşer, 23 müstezad, 2 tahmis, 422 müfred, 51 kıta ve 280 tarih kıtasından oluşur. Divandaki şiirlerde hikemî üslubun etkisi görülür. Hacimlidir.

- **Hayâlî, *Dîvân*, t.y.**

Eserde 25 kaside, 8 musammat, 1 terkib-bend, 5 manzume, 688 gazel ve 33 kıta mevcuttur. Şairin tek eseri divanı olup söz konusu eseri kimin derlediği tartışmalıdır. Şiirlerinden hareketle divanını kendisinin tertip ettiğine dair görüşler olduğu gibi, Hayâlî'nin sağlığından sonra başkası tarafından tertip edildiğine dair görüşler de vardır. Rumeli Türkçesinin özellikleri görülen şiirlerinde gizli tasavvufi üslup vardır. Şiirleri hayâl-âmiz olup şiirlerini anlamak, kavrayabilmek için Hayâlî'nin hayallerine, şairliğine aşina olmak gerekir.

- **Hecrî, *Dîvân*, t.y.**

Eserde 142 gazel, 4 musammat ve 2 kıta mevcuttur. Şiirleri tezkireciler tarafından beğenilmiş, takdir edilmiştir. Şiirlerinde ayrılık, ayrılık acısı çok yoğundur.

- **Nev'î, *Münâzarâ-i Tûtî vü Zâg*, 1558.**

Papağan ve karganın karşılaştırıldığı alegorik mesnevidir. 441 beyitten oluşan eser, heceze bahrinin mef'ûlû mef'â'ilün fe'ûlün kalıbıyla yazılmıştır. Ruh ve nefis, karga ve papağan üzerinden sembolize edilmiştir.

- **Pervâne Bey, *Mecmûa-i Nezâir*, 1560/61.**

Pervane Bey tarafından derlenen 520'den fazla şaire ait takriben 8000 adet şiiri içeren şiir mecmuasıdır. Şiirler alfabetik olarak sıralanmış olup sıralamada önce zemin şiir, ardından nazireler yazılmıştır. Diğer mecmualarla kıyaslandığında hacimlidir.

- **Gubârî, *Şebistân-ı Hayâl*, 1562.**

Acem şairi Fettâhî'nin Farsça yazdığı Şebistân-ı Hayâl'e nazire olarak yazılmıştır. Tasavvufî aşkı anlatır. 805 beyitten oluşan eser, seri bahrinden müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

- **Gelibolulu Âlî, *Tuhfetü'l-uşşâk*, 1562.**

3181 beyitten oluşan eser, remel bahrinin fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün vezniyle yazılmıştır. Şehzâde Selim'e sunulmuştur. Nizâmî'nin yazdığı Mahzenü'l-esrâr'a ve Mahzenü'l-esrâr'a yazılan nazirelerle benzerlik gösterir. Eserin konusu aşktır.

- **Ahdî, *Gülşen-i Şuarâ*, 1563.**

Ahdî, tezkiresinde çağdaşı olan şairleri anlatmıştır. Tezkirenin en önemli yanı, Bağdat ve çevresinde yaşamış ancak diğer tezkirelerde kendisine yer bulamamış 147 adet şaire ev sahipliği yapan tek kaynak olmasıdır.

Resim 6: Ahdî'nin Gülşen-i Şuarâ adlı eserinin ilk iki sayfası
(TSMK, Hazine, nr. 1303)

- **Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâyî*, 1565.**

Ahlak felsefesi üzerine yazılmıştır. Üç bölümden oluşur. İlk bölümde bireyin ahlakı ve erdeminden bahsedilir. İkinci bölümde aile ahlakı, aile içerisindeki terbiye ve usullerden bahsedilir. Üçüncü ve son bölümde ise devlet ve siyaset ahlakından bahseder.

- **Muhibbî, *Türkçe Dîvân*, t.y.**

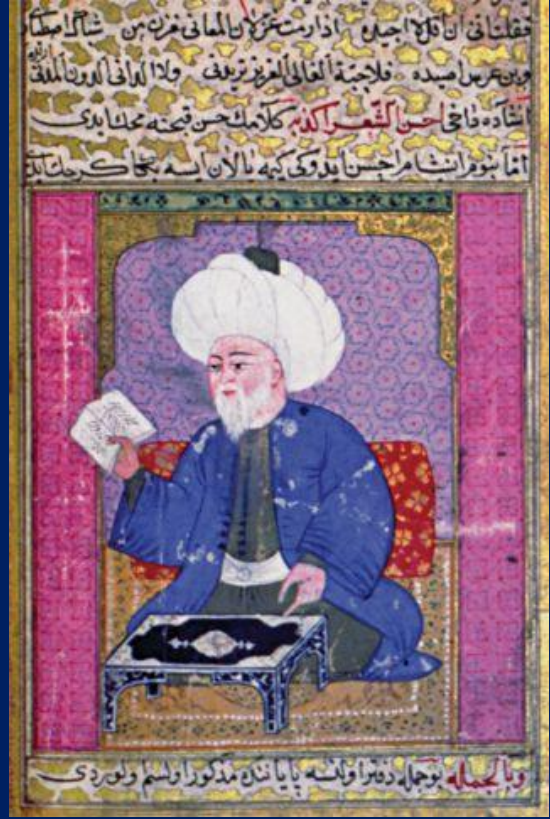
Eserde 2799 gazel, 1 elif-name, 1 terci-bend, 18 muhammes, 30 murabba, 5 nazm, 51 dördlük ve 217 beyit mevcuttur. Bazı şiirlerinde değer görmediğinden, kimsesizlikten, yalnızlıktan bahseder. Bazı şiirlerinde hamasi bir üslup görünmekle birlikte âşıkane, rindane, hikemi ve tasavvufi şiirler de söylemiştir.

- **Bekâyî, *Gül ü Bülbül*, 1565 (?), 1572 (?).**

Mesnevi tarzındadır. “Mefâîlün mefâîlün feûlün” kalıbıyla yazılmıştır. Dokuz yüz otuz beş beyittir, didaktik bir eserdir.

- **Âşık Çelebi, Meşâirü's-şuarâ, 1568.**

Türkçe yazılmış en başarılı tezkirelerden birisidir. Mukaddime ve şair biyografileri olarak iki bölüme ayrılan eser, 1. Murad devrinden eserin yazıldığı döneme kadar yaşamış 426 şaire ev sahipliği yapmaktadır. Şairlerin sosyal hayatlarına dair bilgiler vermesi, latifeleri nakletmesi, bazı mekanları tasvir etmesi ve şairlerin psikolojisine göre tahliller yapması yönüyle önem arz eder. Doğal, samimi bir üsluba sahip olan eser, ebcede göre tertip edilmesiyle de dikkat çekmiştir.

Resim 7: Âşık Çelebi'nin Meşâirü's-şuarâ'daki minyatürü (Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 772, vr. 78^b)

- **Yakînî, Dîvân, t.y.**

Eserde 6 kaside, 3 tesdis, 201 gazel, 2 kıta ve 6 beyit mevcuttur. Şiirlerin bir tanesi hece vezniyle, geriye kalan diğer şiirler ise aruz vezniyle yazılmıştır.

- **Celîlî, Dîvân, t.y.**

Eserde 303 gazel, 6 kıta, 3 rubai, 7 matla, 3 müfred, 12 tarih, 8 muamma mevcuttur. Şairin divanında Farsça şiirler de bulunmaktadır.

- **Celîlî, *Hamse*, t.y.**

Hüsrev ü Şîrîn (1967 beyit), Leylâ vü Mecnûn (2116 beyit), Gül-i Sad-berg-i bî-hâr, Hecr-nâme (483 beyit) ve Mehek-nâme'den (87 beyit) oluşur.

- **Fevrî, *Dîvân*, t.y.**

Eserde 37 kaside, 1 mesnevi, 16 murabba, 29 muhammes, 6 müseddes, 5 müsebba, 4 müsemmen, 1 mütessa, 5 muaşşer, 8 terkib-bend, 4 terci-bend, 759 gazel, 38 kıta, 14 nazm, 48 müfred mevcuttur. Şiirlerinde âşıkane-rindâne bir eda hakimdir.

- **Emrî, *Dîvân*, t.y.**

Şairin ölümünden sonra tertip edilen eserde 2 kaside, 581 gazel, 2 tahmis, 1 müstezad, 1 murabba, 1 muhammes, 1 müsemmen, 490 mukatta ve 4 tarih bulunmaktadır.

- **Şânî Mehmed Efendi, *Gülşen-i Efkâr*, 1574-1595.**

Eser, 1800 beyit olup aruzun “feilâtün mefâilün feilün” kalıbıyla yazılmıştır. Şair, konunun işlendiği asıl bölümde önce cennet misali bir bahçeyi tavsif etmiş ve burada akl, ilm, hilm ve devlet arasında geçen münazarayı vermiştir.

- **Bâkî, *Hayâtu'l-kulûb Bi-rivâyâti Ebî Eyyûb*, 1579.**

Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin rivayet ettiği hadislerin şerhidir. Sokullu Mehmed Paşa'ya hediye edilmiştir.

- **Bâkî, *Dîvân*, t.y.**

Kanuni Sultan Süleyman'ın isteğiyle, onun sağlığında tertip edilmiştir. Divanın tespit edilebilmiş 200 adet nüshası mevcuttur. Divanda 27 kaside, 9 musammat, 548 gazel, 21 kıta ve 31 matla mevcuttur. 16. yüzyılın bütün şaşaası ve kudreti, Bâkî'nin şiirlerinde vücut bulmuştur.

- **Taşlıcalı Yahyâ, *Dîvân*, t.y.**

Kanunî Sultan Süleyman'a sunulan eserde 34 kaside, 5 terci-bend, 4 terkib-bend, 1 taşir, 4 muaşşer, 3 müseddes, 3 muhammes, 25 murabba 3 tarih, 1 müstezat, 515 gazel

ve 20 kıta mevcuttur. Müretteptir. Divandaki kasideler gerek şairin üslubu gerekse teşbib bölümlerinin uzunluğuyla dikkat çeker.

- **Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şuarâ*, 1586.**

Hasan Çelebi'nin ağır ve secili bir dille yazdığı bu eser, 15 ve 16. yüzyıllarda yaşamış toplamda 640 şaire ev sahipliği yapmasının yanı sıra Hasan Çelebi'nin inşadaki yeteneğini de gösterir.

- **Gelibolulu Âlî, *Menâkıb-ı Hünerverân*, 1587.**

Hat ve kitap sanatları için önemli bir kaynaktır. Hat sanatının büyük üstatlarının yanı sıra Anadolu ve İran sahasındaki ünlü Türk ve Acem hattatlardan bahseder.

- **Vusûlî, *Dîvân*, t.y.**

Eserde 189 gazel, 5 tarih, 2 kıta, 1 nazım, 1 rubai, 6 müfred mevcuttur. Tespit edilmiş nüshası mürettep değildir.

- **Beyânî, *Beyânî Tezkiresi*, 1592.**

Kınalızâde Hasan Çelebi'nin yazdığı Tezkiretü's-şuarâ'nın özeti niteliğindedir. Sade, anlaşılır, açık dil ve üslup kullanmıştır. Çok önemli bir tezkire değildir.

- **Emîrî, *Sıfâtü'l-âşıkîn*, 1592.**

Hilâlî-i Çağatâyî'nin aynı isimle kaleme aldığı tasavvufî-ahlakî eserin manzum tercümesidir. Hezec bahrinden mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün kalıbıyla yazılan eser, 1799 beyitten oluşur. Birebir tercüme olmayan eserde Emrî'nin inisiyatif alıp yaptığı değişiklikler ve ilaveler vardır.

- **Gelibolulu Âlî, *Kühü'l-ahbâr*, 1592-1598.**

İçerisinde şair tezkiresi de barındıran genel tarih kitabıdır. Eser dört bölümden oluşur: 1. Hz. Âdem ile Hz. Yusuf arası peygamberler tarihi 2. Hz. İsa ile Hz. Muhammed arası peygamberler tarihi, ilk sahabeler ve yedinci yüzyılın önemli şahsiyetleri, on iki imamın hayatı ve İran hanedanları tarihi 3. Emevî ve Abbasî hanedanları tarihi 4. 1596 yılına kadar Osmanlı Tarihi. Gelibolulu Âlî, eserin tezkire kısmında ise kendisinden önce yazılan tezkirelerde gördüğü yanlışlıkları düzeltmiştir.

- **Cinânî, *Cilâü'l-kulûb*, 1594.**

3316 beyitten oluşan eser, Taşlıcalı Yahya'nın Kitâb-ı Usûl isimli mesnevisine nazire olarak yazılmış ahlaki mesnevidir. Mütekârib bahrinden fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl vezniyle yazılmıştır.

- **Cinânî, *Riyâzü'l-cinân*, t.y.**

3300 beyitten oluşan ahlaki, didaktik eserdir. 3. Murat'a sunulmuştur. Nizâmî'nin Mahzenü'l-esrâr isimli eserine naziredir.

- **Niğdeli Visâlî, *Kıyâfet-nâme*, 1595.**

Sultan III. Mehmed'e sunulmak üzere kaleme alınan mesnevide vücudun bazı bölümleriyle ilgili hükümler verilmiştir. Yaklaşık 1000 beyitlik eser, aruzun "feilâtün mefâilün feilün" kalıbıyla yazılmıştır.

- **Nev'î, *Dîvân*, t.y.**

Eserde 58 kaside, 1 tarih, 1 mesnevi, 4 terkib-bend, 4 terci-bend, 1 müsemmen, 1 tesdis, 2 tahmis, 1 muhammes, 4 murabba, 559 gazel, 82 mukatta, 11 rubai ve 17 müfred mevcuttur. Eserde Farsça 2 kaside, 1 tahmis ve 2 gazel de bulunmaktadır. Şiirlerde atasözü ve deyimleri kullanan Nev'î, aruzu da başarıyla kullanan şairlerdendir.

- **Hâkânî, *Hilye-i Saâdet*, t.y.**

Türk edebiyatında tespit edilen ilk hilyedir. Hz. Muhammed'in ruh ve beden güzelliklerinden bahseder. Bu konuda öncü eser olmuş, Hz. Muhammed'in vücudu ve sıfatlarını anlatan eser yazımı olan hilye geleneğini başlatmıştır.

- **Garîbî, *Tezkire-i Mecâlis-i Şuarâ-yı Rûm*, t.y.**

Anadolu sahasında yazılmış ilk tezkirelerdendir. 54 şaire ev sahipliği yapan eser, Mevleviler hakkında bilgi veren ilk tezkiredir. Garîbî'nin bu tezkireyi yazmasındaki sebep Türk şairlerin unutulma ihtimaline karşı duyduğu endişedir. Tezkirenin tertibinde herhangi bir sıra gözetilmemiş, şairler tamamen şahsî tercihlere göre sıralandırılmıştır.

KAYNAKÇA

Doğan Averbek, G. (2020). *Bitlisli Şükrî Dîvânı*. DBY Yayınları.

Güleç, İ., vd. (2019). *Gönül Erlerinin Vasıfları: Emirî'nin Sıfâtü'l-Âşıkîn Tercümesi*. Büyüyenay Yayınları.

Şentürk, A. A., Kartal, A. (2018). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. (13. Baskı). Dergâh Yayınları.

Taşkın, G., vd. (2022). *Gönüllerin Dirliği: Ebu Eyyub El-Ensârî'nin Hadis Rivayetleri (Hayâtu'l-Kulûb Bi-Rivâyâti Ebî Eyyûb)* (B. Ayçiçeği, Ed.). Ötüken Neşriyat.

Zülfe, Ö. (2018). *Fuzûlî Beng ü Bâde: İnceleme, Tenkitli Metin, Çeviri, Açıklamalar, Seçme Sözlük, Dizin, Tıpkıbasım*. Harvard University Press.

Çevrimiçi Kaynaklar:

URL-1: <https://islamansiklopedisi.org.tr/> [TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-2: <https://islamansiklopedisi.org.tr/fuzuli> [Resim 1: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-3: <https://islamansiklopedisi.org.tr/camiun-nezair> [Resim 2: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-4: <https://islamansiklopedisi.org.tr/revani> [Resim 3: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-5: <https://islamansiklopedisi.org.tr/edirneli-nazmi> [Resim 4: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-6: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ishak-celebi-kiliccizade> [Resim 5: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-7: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sehi-bey> [Resim 6: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-8: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahdi> [Resim 7: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-9: <https://islamansiklopedisi.org.tr/asik-celebi> [Resim 8: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-10: <https://tees.yesevi.edu.tr/> [Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü].

URL-11: <https://teis.yesevi.edu.tr/> [Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü].

17. YÜZYIL

- **Ganîzâde Mehmed Nâdirî, *Divan*, t.y.**

Nâdirî'nin şiirlerinin bulunduğu eserdir. Mukaddimeyle birlikte eserde 1 mirâciye, 1 naat, 37 kaside, 1 terciibent, 4 müseddes, 3 tahmis, 121 gazel, 9 tarih, 21 kıta ve 32 rubai bulunmaktadır. Eserde ağır ve secili bir üslup görülmekte, bazı beyitlerde Sebk-i Hindî etkisi hissedilmektedir. Şiirlerde dönemin sosyal yaşam unsurları yer bulmuştur.

- **Ganîzâde Mehmed Nâdirî, *Şehnâme*, 1618-1622.**

Eser, 1956 beyitlik bir mesnevidir. II. Osman'ın emriyle yazılmıştır. Eserde, I. Ahmed'in son dönemiyle II. Osman devrinde yaşanan önemli olaylar anlatılmıştır. Özellikle İran Savaşları'na, II. Osman'ın bizzat katıldığı Hotin Muhaberesi'ne ve bu savaş dönüşü doğan oğlu için yapılan eğlencelere yer verilmiştir.

- **Nef'î, *Türkçe Divan*, t.y.**

Nef'î'nin Türkçe şiirlerini ihtiva eden eseri, şair hayattayken kendisi tertip etmiştir. Eserde daha çok kaside bulunmaktadır. Bunlar, şairin sanatına şahit olduğu padişahlara, devlet yetkililerine ve din adamlarına çeşitli sebeplerle sunduğu kasidelerdir ve şair, kasidelerdeki üslubunda çok başarılıdır. Gazel sayısının alışılmışın dışında az olmasını şair, “az fakat öz” söyleme tavrıyla açıklar. Eserde sınırlı sayıda kıta-i kebire, mesnevi, çok bentli ve tek bentli nazım şekilleri de bulunmaktadır.

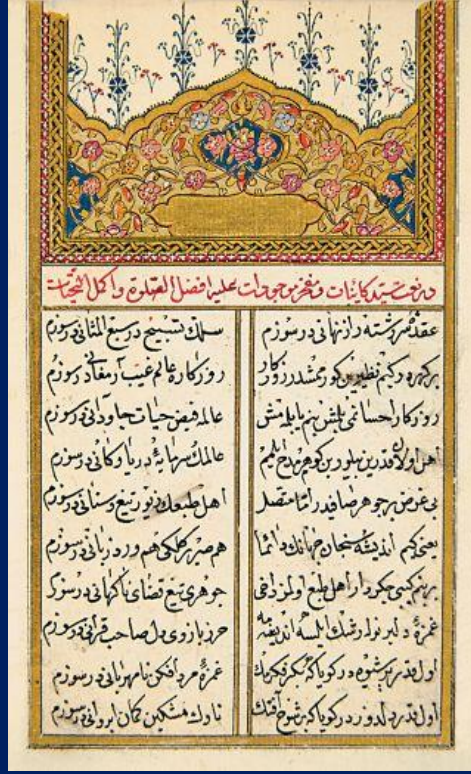
- **Nef'î, *Sihâm-ı Kazâ*, t.y.**

Nef'î'nin hicivlerinin yer aldığı mecmuadır ve Türk edebiyatında yergi üslubu taşıyan en meşhur eserdir. Mecmuanın ne zaman düzenlendiği bilinmemekle birlikte eserde ince hayallerle dolu, sanatlı manzumelerin yanında kaba sözler, kötü ithamlar, küfür gibi ifadeler de yer almaktadır. Eser, nüktedan bir zihnin ürünüdür. Şair eserinde yönetici bürokrat, bilim insanı gibi dönemin pek çok önemli insanını yerer.

- **Nev'îzâde Atâî, *Divan*, t.y.**

Atâî'nin şiirlerinin bulunduğu eser, Şeyhülislam Yahyâ Efendi'ye ithaf edilmiştir. Eserde 1 mensur dibace, 1 mirâciye, 31 kaside, 303 gazel, 2 mersiye, 4 muhammes, 4

müseddes, 1 muaşşer, 50 kıta, 13 rubai, 28 tarih ve 70 beyit bulunmaktadır. Şiirlerin dili ağır olmakla birlikte şiirlerde Fuzûlî, Nev'î ve Bâkî'nin etkisi görülmektedir.

Resim 1: Nef'î divanının ilk sayfası
(Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 421)

- **Nev'îzâde Atâî, *Hamse*, t.y.**

Hamse; Âlemnümâ (Sâkinâme), Nefhatü'l-ezhâr, Sohbetü'l-ebkâr, Heft Hân ve Hilyetü'l-efkâr isimli beş mesneviden oluşturmaktadır. Eserde alışılmış meselelerden ziyade yeni konular işlenmiş; mahallî hayata, halkın yaşam tarzına, İstanbul'un farklı manzara ve güzelliklerine de yer verilmiştir. Hikâyelerde bazen gerçek olaylardan da bahsedilmiştir. Yerel unsurlar aracılığıyla İran mesnevi geleneğinin etkisinden uzaklaşmaya çalışılmıştır.

- **Nev'îzâde Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmlleti's-Şekâik*, 1634.**

Eser, *Zeyl-i Şekâik* veya *Zeyl-i Atâî* adlarıyla da bilinmektedir. Bu mensur eser, Taşköprizâde'nin eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye isimli eserinin 1558-1634 yıllarını içeren Türkçe zeylidir. Eserde söz konusu yıllar arasında yetişen şeyhler, ilim adamları ve şairler hakkında bilgi verilmiştir.

- **Şeyhülislam Yahyâ, *Dîvân*, 1635 ?.**

Şeyhülislam Yahyâ'nın şiirlerinin bulunduğu eser, sade ve yalın bir dille yazılmıştır. Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalardan kaçınılan ve İstanbul Türkçesi ile kaleme alınan eserde birçok Türkçe deyim ve atasözüne de yer verilmiştir. Hasan Kavrak tarafından hazırlanan eserin karşılaştırmalı metninde, 1 naat, 6 kaside, 1 sâkînâme, 1 tahmis, 450 gazel, 16 tarih, 11 kıta, 4 rubai, 16 nazım ve 64 beyit bulunmaktadır.

- **Şeyhülislam Bahâî. *Dîvân*, t.y.**

Bahâî'nin şiirlerinin yer aldığı eserin tenkitli metninde 6 kaside, 42 gazel, 2 mesnevi, 1 tarih, 8 kıta, 21 rubai ve 1 beyit bulunmaktadır. Eserde yer alan tüm şiirler din dışı konulara sahiptir. Gazellerinde aşk, sevgi, sevgili, ayrılık, özlem, hayat, tabiat ve toplum olayları gibi meselelerle karşılaşmak mümkündür. Üslup bakımından titiz olduğu, az ve öz yazmayı tercih ettiği söylenebilir.

- **Nâilî, *Dîvân*, t.y.**

Nâilî'nin şiirlerinin yer aldığı eseri şair bizzat kendisi tertip etmiştir. Halûk İpekten tarafından hazırlanan karşılaştırmalı metne göre eserde 37 kaside, terciibent şeklinde yazılmış 1 mersiye, 1 terkiibent, 4 müseddes, 1 tahmis, 390 gazel, 1 müstezat, 18 kıta, sekiz rubai, 5 müfret, 11 şarkı ve 6 tarih bulunmaktadır.

- **Fehîm-i Kadîm, *Divan*, t.y.**

Eserde 293 gazel; 17 kaside; biri terciibent, üçü terkiibent, biri tazmin olmak üzere 5 musammat; 16 kıta; 56 rubai ile Farsça 3 gazel, 2 kıta ve 3 rubai bulunur. Eserdeki 56. rubai, müstezat rubainin Türk edebiyatında az bulunur örneklerindendir. *Divan*'ın otuzdan fazla nüshası İstanbul kütüphanelerinde yer almaktadır. Tahir Üzgör, Fehîm-i Kadîm'in hayatını da ele alarak *Divan*'ın tenkitli metnini doktora çalışması olarak hazırlamıştır.

- **Fehîm-i Kadîm, *Şehrengiz*, t.y.**

Eserin mesnevi kısımları aruzun fei'ilâtün/mefâ'ilün/fe'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Eserde 4 rubai, 116 mesnevi beyti, ardından başka bir rubai bulunur. Daha sonra sırasıyla kendisi de dâhil olmak üzere başkaları hakkında yazdığı genellikle beşer mesnevi beytinden meydana gelen 104 beyit, 1 gazel, 18 beyitlik bir hatime, 1 kıta, 2 gazel yer almaktadır.

- **İsmetî, *Dîvân*, t.y.**

Dîvân'ın tamamı 701 beyittir. Birçok nüshası bulunan eserin dokuz nüshasının karşılaştırılmasıyla Halûk İpek'ten tarafından hazırlanan çalışmaya göre eserde 1 münacat, 2 naat, 2 methiye, 2 tarih, 3'ü eksik 116 gazel, 1 kıta, 3 rubai, 12 müfret bulunmaktadır.

- **Vecdî, *Dîvân*, t.y.**

Vecdî'nin bilinen tek eseridir. *Divan*, yaklaşık 550 beyitten oluşmaktadır ve eserin yaklaşık 40 nüshası bulunmaktadır. Yayımlanmış tenkitli metinlere göre eserde 1 kaside, 1 müseddes, 2'si müzeyyel 4'ü nâ-tamâm olmak üzere 75 gazel, 10 kıta, 7 rubai, 5 müfret, 20 muamma bulunmaktadır.

- **Nedîm-i Kadîm, *Dîvân*, t.y.**

Eser, Nedîm-i Kadîm'in 500 beyit civarındaki şiirlerini içeren tek eseridir. Eserin çeşitli mecmualar içinde yedi nüshası tespit edilmiştir. Eserin tenkitli metni Osman Horata tarafından hazırlanmıştır. Tenkitli metne göre *Divan*'da 4 kaside, 3 kıt'a-i kebîre, 34 gazel, 7 rubai, 1 kıta, 14 matla, 2 muamma ve 2 mektup bulunmaktadır. Kasidelerin sonunda yer alan kıta ile iki matla ve iki muamma Farsçadır.

- **Nâbî, *Surnâme*, 1675.**

Eser, mesnevi tarzında kaleme alınmıştır. IV. Mehmed'in emri üzerine yazılan eserde, Şehzade Mustafa ve Ahmed'in Edirne'de tertip edilen sünnetleri anlatılmaktadır. Eser Agâh Sırrı Levend tarafından bulunmuş ve 1944 yılında neşredilmiştir. 587 beyitten oluşmaktadır. Aruzun fe'ilâtün/fe'ilâtün/fe'ilün vezniyle yazılmıştır.

- **Nâbî, *Tuhfetü'l-Haremeyn*, 1682.**

Nâbî, Musahib Mustafa Paşa'nın vesilesiyle hacca gidişinden beş yıl sonra yazdığı eserde hac yolcuğunu ayrıntılı olarak anlatmıştır. İstanbul'dan çıkılan yolculukta Eskişehir, Konya, Adana, Urfa, Halep, Şam, Kahire güzergâhı takip edilmiştir. Eserde Türkçe, Farsça ve Arapça şiirler de bulunmaktadır. Mahmut Karakaş, Menderes Coşkun, M. Muhsin Kalkışım gibi isimler söz konusu eser ile ilgili çalışmalar yapmıştır.

- **Nâbî, *Fetihnâme-i Kamanîçe*, t.y.**

Nâbî'nin bilinen ilk eseridir. Eserde Kamanîçe zaferi anlatılmaktadır. Eserde IV. Mehmed'in Lehistan'a (Polonya) yaptığı sefer ayrıntılı bir biçimde, manzum ve mensur olarak kaleme alınmıştır. Nâbî bu sefere Musahip Mustafa Paşa'nın divan kâtibi olarak katılmıştır. Musahip Mustafa Paşa'nın, bu fetih üzerine iki tarih manzumesi bulunan Nâbî'den bir de fetihname yazmasını istemesiyle söz konusu eser ortaya çıkmıştır. Eser ile ilgili Hüseyin Yüksel tarafından bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır.

- **Nâbî, *Zeyl-i Siyer-i Veysî*, t.y.**

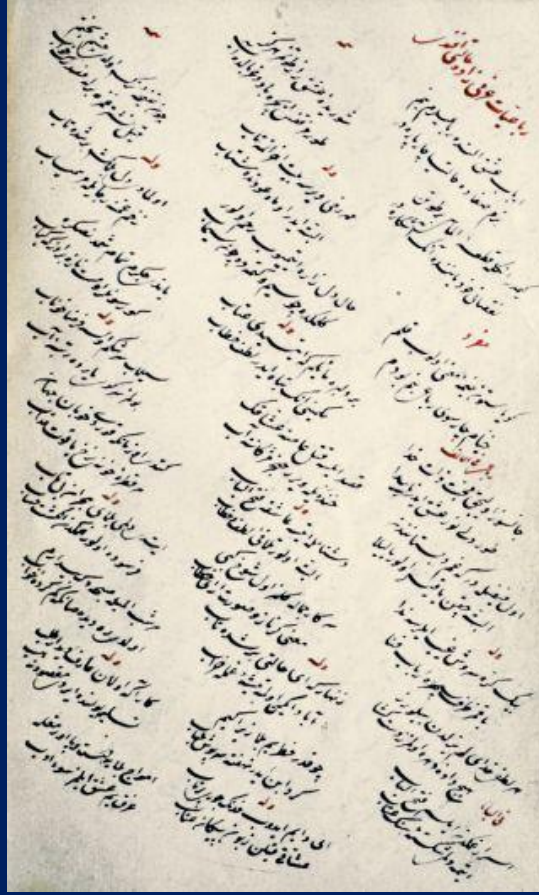
Nâbî, Veysî'nin yarım bıraktığı eseri *Siyer'i (Dürret'üt-tâc)* tamamlamak için iki zeyil kaleme almıştır. İlk zeyil, Bedir Gazve'sinden Benî Kaynuka' Gazvesi'ne; ikinci zeyil ise Kaynuka'dan Mekke'nin fethine kadar meydana gelen olaylardan oluşmaktadır. 1684'te yazılmaya başlanan eserin hangi tarihte tamamlandığı bilinmemektedir. İkinci zeyil, birinci zeyle göre daha sade bir üsluba sahiptir.

- **Hâletî, *Divan*, t.y.**

Hâletî'nin şiirlerini içeren eser, bilindiği kadarıyla 1603 yılından önce Sultan III. Mehmet adına tertip edilmiştir. Bayram Ali Kaya tarafından hazırlanan tenkitli neşre göre oldukça hacimli olan bu eser, 2 manzum arz-ı hâl, 1 tevhit, 1 münacat, 1 naat, 1 miraciyye, 1 çehâr-yâr-ı güzîn methiyesi, 1 Ebâ Eyyûb el-Ensârî methiyesi, 1 Sultan Mehmed-i Sâlis methiyesi, 41 kaside, biri terakibibent nazım şekliyle olmak üzere 2 mersiye, tamamı mütekerrir olmak üzere 8 müseddes, 1 tahmin, 141 kıta, 16 tarih, 895 gazel ve 601 matla ve müfretten meydana gelmektedir.

- **Hâletî, *Rubâiyyât*, t.y.**

Şiirlerinden çok rubailerıyla tanınan Hâletî'nin şöhret kazandığı eseridir. Şairin rubailerinde geleneksel anlayışa uygun bir şekilde akıl, arif, bela, fena, gönül kalp gibi kavram ve unsurlarla birlikte aşk-sevgili, âşık, rakip, peygamber, padişah, hüzn, karamsarlık vb. konuları işlediği görülmektedir. Hâletî'nin hayata ve insanlara yaklaşımında güçlü bir tasavvuf kültürünün etkisi vardır. Rubailerinin sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte Halûk İpekten, sayısının 900-1000 civarında olabileceğini belirtmiştir.

Resim 2: Azmîzâde Mustafa
Hâletî'nin Rubâiyyât adlı eserinin ilk sayfası
(Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 806/19)

- **Hâletî, *Hadd-i Mestân*, 1606 sonrası.**

Eser, dönemin sadrazamı Derviş Paşa için kaleme alınmış bir hicviyedir. Eser, aruzun mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün kalıbı ve kaside nazım şekliyle kaleme alınmıştır. 80 beyitten meydana gelmektedir. Şairin edebî kişiliğinin aksine eserde, ağır hakaret ve ithamlar içeren saldırgan bir üslup görülmektedir. Kasideye, Türk hicvinin en önemli isimlerinden Nefî bir nazire kaleme almış; *Hadd-i Mestân*'ın Derviş Paşa değil de Gürcü Mehmed Paşa için yazıldığını ima etmiştir.

- **Aziz Mahmûd Hudâyî, *Necâtü'l-garîk*, t.y.**

Aruzun “mefâ'ilün mefâ'ilün feûlün” kalıbıyla yazılan eser, 324 beyitten oluşmaktadır. Eserde bazı din büyüklerinden kıssa ve sözler nakledilmiş, bazı ayet ve hadisler üzerinde durulmuştur. Ayrıca eserde sultanlara, âlimlere ve müritlere bazı nasihatler de verilmiştir.

- **Azmî-zâde Hâletî, *Mihr ü Mâh*, t.y.**

Azmîzâde bu eseri, babası Azmî Efendi'nin *Assâr-ı Tebrîzî* adıyla tanınan Şemseddin Muhammed'den çevirmeye başladığı *Mihr ü Müşterî* veya *Mühr ü Meh* adını taşıyan mesnevisini tamamlamak üzere kaleme almış, ancak kendisi de 500 beyitten fazla çeviremediği için eser yine eksik kalmıştır.

- **Azmî-zâde Hâletî, *Sâkî-nâme*, t.y.**

Aruzun “mefâîlün mefâîlün feûlün” kalıbıyla yazılmış, 520 beyitlik tasavvufi aşk konulu mesnevidir.

- **Hâkî Mustafâ Üsküdârî, *Menâzîmü'l-cevâhir*, t.y.**

405 beyitlik Arapça-Farsça-Türkçe manzum sözlüktür. Bir mukaddime, 29 kıt'a ve bir hâtimeden oluşmaktadır.

- **Nev'i-zâde Atâî, *Hamse*, t.y.**

Şair bu eserlerinde çok kullanılmış konular yerine yeni konuları ele almıştır. Yer yer mahallî hayatı, halkın yaşayış ve törelerini dile getirmiş, özellikle İstanbul'un değişik manzaraları ve güzelliklerini ortaya koymaya çalışmıştır; hatta hikâyeler içinde bazı gerçek olayları dahi anlatmıştır. Böylece mesnevilerine yerli unsurlar katarak İran mesnevi geleneğinden kurtulmayı denemiştir. Atâî'nin hamsesini oluşturan beş mesnevi şunlardır: I. Âlemnümâ (*Sâkînâme*). II. Nefhatü'l-ezhâr. III. Sohbetü'l-ebkâr. IV. Heft Hân. V. Hilyetü'l-efkâr.

- **Riyâzî, *Sâkî-nâme*, 1603-1609.**

1054 beyitten oluşan ve aruzun “mefûlü mefâîlün feûlün” kalıbıyla yazılan eser, bu asırda yapılan bir eğlence meclisini anlatmış ve canlı bir hayat tasviri yapmıştır.

Resim 3: Riyâzî'nin Sâkînâme adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3820)

- **Muslihiddin Vahyî-i Şa'bânî, *Mî'râcû'l-Beyân*, 1605-1606.**

Aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazılan 413 beyitlik mesnevidir. Sufilerin seyr-i sülûk çıkarırken yaşadıkları hâli özlü bir şekilde anlatır.

- **Riyâzî, *Riyâzü's-şu'arâ*, 1609.**

Riyâzü's-şu'arâ, biyografi ağırlıklı tezkirelerle antoloji niteliğindeki tezkireler arasındaki geçiş dönemi eserlerindendir. Tezkiresini 1609'da tamamlayarak Sultan I. Ahmed'e ithaf eden Riyâzî, kendisinden önce yazılmış olan tezkirelerden de istifade etmiştir. 1586'da yazılan *Hasan Çelebi Tezkiresi*'nden sonra yetişen şairleri ise kendi topladığı bilgilerle yazmıştır. Eser bir önsöz ve “ravza” adı verilen iki bölümden oluşur. Toplam 424 şairin hayatı hakkında kısa bilgiler verilmiş, bu şairlerin şiirinden seçilen örneklerle ise geniş yer verilmiştir. Tezkirenin en önemli özelliği, hemen bütün şairlerin ölüm tarihlerinin verilmesidir. Sade bir dille kaleme alınan eserin çeşitli kütüphanelerde nüshaları bulunur.

- **Sâdikî-i Kitâbdâr, *Mecma'u'l-havâs*, t.y.**

Çağatay Türkçesiyle yazılan tezkirenin elimizdeki en eski nüshası 1607-08 tarihlidir. Afşar Türklerinden olan Sâdikî-i Kitâbdâr, bu dönemde Anadolu dışında tezkire yazan ikinci kişidir. Şâh II. İsmail devrinin başından yazıldığı dönemin sonuna kadarki süreçte yaşamış İran ve Türk asıllı şairleri kapsar. Müellif eseri, Câmi'nin *Bahâristân*'ının, Ali Şîr Nevâî'nin *Tuhfe-i Sâmî*'sinin silsilenin bozulmayıp devam etmesi için kaleme almıştır.

Mecma'u'l-havâs, bir önsöz, sekiz mecma'a (tabaka) ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Sâdıķî, eserinde Orta Asyalı Türk şairlerin yanında Anadolu şairlere de yer vermiştir. Eserin toplam sekiz nüshası bulunur.

- **Fehîm, *İstanbul Şehrengizi*, t.y.**

Mesnevi kısımları aruzun “feilâtün mefâilün feilün” kalıbıyla yazılan *İstanbul Şehrengiz*’i dört rubâî, 116 mesnevi beyti, ardından başka bir rubâî; sonda müellifin kendisi dâhil olmak üzere çeşitli kişiler hakkında yazdığı genellikle beşer mesnevi beytinden ibaret yirmi parçadan meydana gelen 104 beyit, beş beyitlik bir gazel, mesnevi tarzında on sekiz beyitlik bir hâtıme, beş beyitlik bir kıta, beş beyitlik bir gazel, ayrıca yedi beyitlik bir başka gazel olmak üzere tertip edilmiştir.

- **Ali bin Bâlî, *el-ikdû'l-manzûm fî Zikri Efâdılı'r-Rûm*, t.y.**

Taşköprü-zâde’nin *Eş-Şakaiku’n-nu’mâniyye fî Ulemâi’d-devleti’l-Osmâniyye* adlı eserine yazılmış Arapça zeyildir. Eserde 1558’den III. Murad dönemine kadar yetişen âlim ve şeyhlerin biyografisi hakkında bilgiler yer alır.

- **Kaf-zâde Fâizî, *Zübdetü'l-eş’âr*, 1621.**

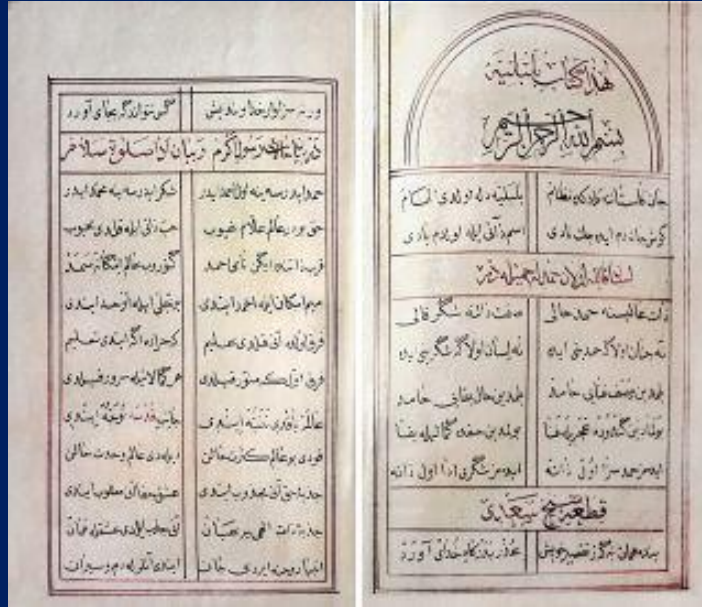
Zübdetü'l-eş’âr antoloji niteliğindeki ilk tezkiredir. Eserde XV. asrın ortalarından 1621 yılına kadar yaşamış, 14’ü kadın, 515 şair alfabetik olarak verilmiştir. Bu şairlerden 57 tanesi sadece *Zübdetü'l-eş’âr*’da geçmektedir. Fâizî, şairlerin hayatı hakkındaki bilgileri kısa tutmuş, şiirlerinden ise bolca örnek vermiştir. Çok sayıda nüshası günümüze ulaşmış tezkirenin üç zeyli bulunur.

- **Yümnî, *Yümnî Tezkiresi*, 1622.**

Kaf-zâde Fâizî’nin *Zübdetü'l-eş’âr* adlı tezkiresinin zeylidir. *Zübdetü'l-eş’âr*’ın sona erdiği 1621’den itibaren devam eden tezkire, müellifin 1622’de ölümüyle yarım kalmıştır. Yümnî çağdaşı olan 29 şaire kısaca değinmiş, bu şairlerin şiirlerinden örneklere tezkiresinde yer vermiştir. Tezkirede yer alan şairlerden 11 tanesi hakkında başka bir kaynakta bilgi yoktur. Eserin müsveddeleri Ali Emîrî tarafından sonuna Şeyhî’de geçen Yümnî ile ilgili bilgi de eklenerek kitap hâline getirilmiştir.

- **Kastamonulu Ömer Fuâdî, *Bülbüliyye*, 1623.**

Ferîdüddin Attâr'ın *Bülbül-nâme* adlı eserinin genişletilmiş tercümesidir. Aruzun “mefâîlün mefâîlün feûlün” kalıbıyla yazılan eserin aslı 333, genişletilmiş hâli 2150 beyittir.

Resim 4: Ömer Fuâdî'nin *Bülbüliyye* adlı eserinin ilk iki sayfası (Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 1664)

- **Cevrî, *Divan*, t.y.**

Eserin 38 yazma nüshası tespit edilmiştir. Eserde 84 kaside, 5 terakibibent, 2 terciibent, 272 gazel, 5 matla, ikisi Farsça olmak üzere 123 tarih, otuz yedisi Farsça olmak üzere 40 rubai, 7 tahmis ve 8 tesdis bulunmaktadır. Hüseyin Ayan, söz konusu eseri Cevrî'nin hayatı, şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgileri de içeren bir girişle birlikte neşretmiştir.

- **Cevrî, *Selîm-nâme*, 1627.**

Şükrî-yi Bitlisî'nin Koçi Bey'in takrirleri çerçevesinde 1523 yazdığı aynı adlı mesnevinin yeniden telif edilmiş şeklidir. Eserde Yavuz Sultan Selim'in menkıbeleşmiş şahsiyeti ve kahramanlıkları anlatılmaktadır.

- **Selanikli Es'ad, *Sâkî-nâme*, 1629-1634.**

115 beyitlik tasavvuf konulu mesnevidir.

- **Hasan Bey-zâde Ahmed, *Târih*, 1629.**

Hasan Bey-zâde Ahmed eseriyle Solak-zâde ve Naîmâ'ya kaynaklık etmiştir. Eser, iki ciltten meydana gelir, *Telhîs-i Tâcü't-tevârîh* adlı ilk cilt Hoca Sâdeddin Efendi'nin *Tâcü't-tevârîh* eserinin özeti mahiyetindedir. *Zeyl-i Tâcü't-tevârîh* adlı ikinci cildinde müellif, Kanûnî Sultan Süleyman'dan IV. Murad devrine kadar olan hâdiseleri kendim müşahedelerine dayanarak ele alır.

- **Cevrî, *Hilye-i Çihâryâr-ı Güzîn*, 1630.**

Cevrî'nin en meşhur eserlerinden biridir. 145 beyitlik bir mesnevidir. Hz. Âdem'in yaratılışı hakkında yazılan bir giriş ve bir naat yer alır. Daha sonra her halifenin hilyesi Arapça yazılmış, ardından bu bilgiler şerh edilerek nazma çekilmiştir. Eserin pek çok yazma nüshası bulunmaktadır.

- **Muhyiddin Kâdirî, *Nasîhat-nâme*, 1630.**

Eser, farklı nazım şekillerinden oluşmaktadır. Dinî ve tasavvufi bir öğüt kitabı olan eserde 75 beyitlik bir mesnevi ve Abdülkadir-i Geylani için bir methiye bulunmaktadır.

- **Gencî Pir Mehmed, *Genc-i Leâl*, 1631.**

Manzum sözlüktür. İki bölümden oluşan sözlüğün ilk bölümü Arapça-Türkçe, ikinci bölümü Farsça-Türkçedir.

- **Nev'î-zâde Atâ'î, *Hadâiku'l-hakâyık fî Tekmiletî's-şakâyık*, 1634.**

Taşköprizâde'nin eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye eserinin 1558-1634 yıllarını kapsayan Türkçe zeylidir. Atâ'î eserini Mecdî'nin çevirisi ile kendisinden önce yapılan zeyilleri göz önüne alarak hazırlamıştır. Atâ'î, Taşköprî-zâde'nin tertibine uyarak her padişah dönemine bir tabaka ayırmış, 1634-35 tarihine kadar yetişen 1000 civarında âlim ve şeyhin biyografisine eserinde yer vermiştir. Atâ'î'nin her padişah dönemindeki tarihî olaylara da kısaca yer vermesi, eserini Mecdî'ninkinden ayırır.

- **Cevrî, *Melhame*, 1635.**

Cevrî'nin çok tanınmış eserlerinden biri olan bu mesnevi, Yazıcı Sâlih'in 1408 yılında yazdığı Şemsiyye'nin 1635'te yeniden kaleme alınmasından meydana gelmiştir. *Melhame*, 4788 beyit olan aslından daha küçük olup 3617 beyittir.

- **Fedâyî Dede, *Mantıku't-Tayr Tercümesi*, 1635.**

Ferîdüddin Attâr'ın aynı adlı eserinin tercümesidir. Aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazılmış 4609 beyitten oluşmaktadır. Eserin aslında olmayan “Hikâyet-i İskender-i Zülkarneyn” bölümü Fedâyî Dede tarafından eklenmiştir.

- **Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Gülşen-i Niyâz*, 1636.**

Dinî bir nasihat kitabı olan eser, aruzun “feilâtün mefâilün feilün” kalıbıyla yazılmıştır. Şair, başından geçen bir olay anlatmış ve sonrasında tevekkül, sabır, kanaat, cimrilik, tevazu, kıskançlık, kin ve günah konusunda öğütler vermiştir.

- **İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi*, 1639.**

Eser, 1520 tarihinden 1639 yılına kadar meydana gelen olayları kapsamaktadır. Anne tarafından Sokullu ailesine mensup olan Peçevî, eserini yazarken kendisinden önce yazılmış Osmanlı tarihlerinden, yaşlı gaziler ve devlet büyüklerinin anılarından, Macar tarihlerinden istifade etmiştir. Batı kaynaklarından yararlanılan ilk çalışma niteliğine sahiptir. Yazar, ayrıca döneminde vuku bulan hâdiseleri kendi şahitliğine göre yazmıştır.

- **Rızâ, *Tezkire-i Rızâ*, 1640.**

Dönemin padişahı Sultan İbrahim'e sunulan eser, 1591-1640 yılları arasında ölmüş olan şairler hakkında bilgiler içermektedir. *Tezkire-i Rızâ*, kısa bir önsöz ile iki bölümden oluşur. Birinci bölümde dokuz şair padişaha, ikinci bölümde 1591-1640 yılları arasında yaşayan 257 şaire yer verilmiştir. Tezkirenin bilinen beş nüshası vardır.

- **Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-ebrâr*, 1646.**

Genel bir dünya tarihi olan eser, Sultan İbrahim'e ithaf edilmiştir. Yaratılıştan 1646 yılına kadar gelir. *Ravzatü'l-ebrâr* dört bölümden meydana gelmektedir. Sadece dördüncü bölüm Osmanlı tarihiyle ilgilidir.

- **Cevrî, *Aynü'l-füyûz*, 1647.**

Eser, Yusuf Sîneçâk Dede'nin *Mesnevî*'den bir mana bütünlüğü içinde seçtiği 366 beyitten oluşan *Cezîre-i Mesnevî* adlı eserinin şerhidir. Abdülmecid Sivâsî, İlmî Dede ve Şeyh Galib gibi şair ve bilginler tarafından şerhi yapılan eseri Cevrî de her beyte beş Türkçe beyit ilave ederek hazırlamıştır. Beş beyitlik şerhin ilk beyti tercüme, kalan dört beyit ise açıklama niteliğindedir. Eser Sofu Mehmed Paşa'ya sunulmuştur.

- **Cevrî, *Nazm-ı Niyâz*, 1648.**

Ayların özelliklerinden bahseden bu mesnevi yaklaşık 200 beyitten meydana gelir. Eserin adı ebced hesabıyla yazılış tarihi olan 1058'i (1648) göstermektedir.

- **Baldır-zâde Selîsî Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliyâ (Vefeyât)*, 1649.**

Biyografi türündeki bu eserde, Bursa'da gömülü 256 velinin hayatı anlatılmaktadır. Biyografiler alfabetik olarak yazılmıştır.

- **Sîmkeşzâde Feyzî, *Mi'râc-nâme-i Resûl-i Ekrem*, 1649.**

Aruzun "feilâtün mefâilün feilün" kalıbıyla yazılmıştır. Şairin şeyhinin miraç olayı hakkında verdiği bilgilerin nazma geçirilmiş şeklidir.

- **Sîmkeş-zâde Feyzî, *Gamze vü Dil*, 1654-1655.**

Aruzun "feilâtün mefâilün feilün" kalıbıyla yazılan 2241 beyitlik bir mesnevidir. Eser, baştan sona tasavvufi fikirler, telmihler ve Halvetî tarikatının adabını içermesi bakımından bu tarikat için önemli bir kaynaktır.

- **Neşâtî, *Dîvân*, t.y.**

Dîvân, Neşâtî'nin şiirlerini içermesi ve edebî kişiliğini yansıtmaları bakımından önemlidir. Eser ilk defa 1933 yılında Sadettin Nüzhet (Ergun) tarafından yayımlanmış; eserin tenkitli neşri ise Mahmut Kaplan tarafından 1996'da hazırlanmıştır. Bu neşre göre eserde 27 kaside, 137 gazeli 1 murabba, 1 tahmis, 15 rubai, 4 tarih, 2 kıta ve 3 matla yer almaktadır.

- **Neşâtî, *Edirne Şehrengizi*, t.y.**

Neşâtî, eksik olduğu izlenimini veren 144 beyitlik bu mesnevisinde yerel tasvirlerle yer vermemiş, kaleme hitap ettikten sonra on dört güzelin methine geçmiş, "N'ola olsa bu nazm-ı şehrengîz / Medh-i Bayram ile neşât-âmîz" diyerek eserini bir bakıma bu şahıs için kaleme aldığını ifade etmiştir.

- **Neşâtî, *Hilye-i Enbiyâ*, t.y.**

Aruzun "feilâtün feilâtün feilün" kalıbıyla yazılan 187 beyitlik mesnevidir. Bu kısa mesnevide bazı peygamberlerin dış görünüşleri anlatılmıştır.

- **Kâtib Çelebi, *Türkçe Fezleke*, 1657.**

1591'den 1654-55 tarihine kadar geçen tarihî olaylara yer verilmiştir. Yıllara göre tertip edilen eserde, her yılın sonunda o yıl ölen devlet adamlarıyla bilgin, şair, şeyh ve başka kimselerin hayatları ve eserlerinden kısaca bahsedilmiştir.

- **Edirneli Güftî, *Teşrifâtü's-şu'ârâ*, 1658-1660.**

Türk edebiyatının ilk manzum tezkiresidir. Eser özellikle şairlerin yaradılışları ile psikolojilerini vermesi bakımından ilginçtir.

- **Edirneli Güftî, *Hilye-i Aşere-i Mübeşşere*, t.y.**

Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile cennetle müjdelenen on sahabenin hayatı hakkında hikâyelere yer verilmiştir.

- **Hasan Rızâyî, *Kân-ı Ma'ânî*, 1671.**

Sultan IV. Mehmed zamanında yazılan Farsça-Türkçe manzum bir sözlüktür. 716 beyitlik bu sözlük, hem her kıtada ilk harfleri aynı olan Farsça kelimelerin nazmedilmesi hem de kıtaların kafiye ve rediflerine göre alfabetik olarak sıralanmasından dolayı diğer manzum sözlüklerden ayrılmaktadır.

- **Konyalı Nâlî, *Miftâh-ı Heft-kân*, 1673.**

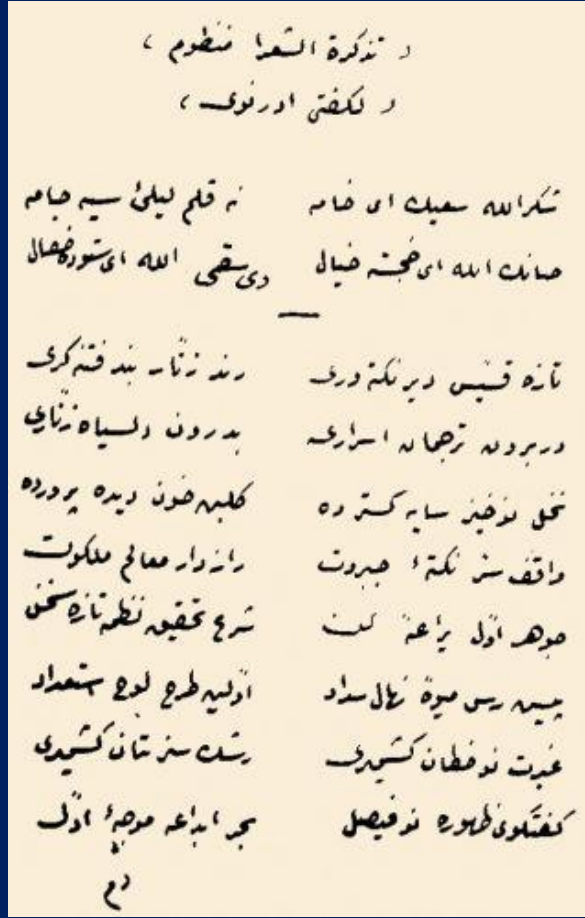
Aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazılmış olup 1145 beyitten oluşmaktadır. Eser 7 bölüme ayrılmış ve her bölümde ayrı bir konu ile ilgili ayetleri tefsir etmiştir.

- **Âsım, *Zeyl-i Zübdetü's-eş'âr*, 1675.**

Antoloji niteliğindeki eser, Kaf-zâde Fâizî'nin *Zübdetü'l-eş'âr* tezkiresine zeyil olarak kaleme alınmıştır. Âsım, 1621'den 1675'teki vefatına kadar olan dönemde yaşamış 123 şaire eserinde yer vermiştir. Bu tarihten sonra öldüğü hâlde eserde yer alan 15 şairin esere sonradan eklendiği düşünülmektedir. *Zeyl-i Zübdetü'l-eş'âr*, antoloji niteliğindeki tezkireler içinde en çok örnek gösteren tezkiredir.

- **Nâbî, *Sûr-nâme*, 1675.**

Aruzun “feilâtün feilâtün feilün” kalıbıyla yazılan eser 587 beyitten oluşmaktadır. Sultan IV. Mehmed'in şehzadeleri Mustafa ve Ahmed'in on beş gün süren sünnet düğünlerini tasvir eden bir eserdir.

Resim 5: Güftü'nin Teşrîfâtü's-şuarâ adlı tezkiresinin ilk sayfası (Millet Ktp., Ali Emîrî, Manzum, nr. 1324)

- Nâbî, *Tuhfetü'l-Harameyn*, 1682.

Nâbî'nin hac yolculuğunu anlattığı eseridir. İstanbul'dan başlayarak Eskişehir, Konya, Adana, Urfa, Halep, Şam, Kahire güzergâhını takip ettikten sonra o zaman daha yaygın olarak kullanılan ve daha kısa olan resmî hac güzergâhından farklı bir güzergâh izleyerek hacca gitmiştir. Hac yolculuğu sırasında edindiği izlenimleri ve deneyimleri aktaran bu eser, 1682 yılında kaleme alınmıştır.

- **Rızâî/İshak Tokadî, *Nazmü'l-Ulûm*, 1687.**

Şairin Arapça yazdığı bir eserin tercümesidir. Aruzun “mefâilün mefâilün feûlün” kalıbıyla yazılan mesnevi 409 beyitten oluşmaktadır. Şair, ilimlerle ilgili bilgilerini açıklarken bazı İslam bilginlerinin düşüncelerinden yararlanmıştır.

- **Bosnalı Sâbit, *Zafer-nâme*, 1689.**

II. Süleyman zamanında Avusturya seferine çağrılan Kırım Hanı Selim Giray adına yazılmıştır. *Gazânâme* ve *Selimnâme* olarak da anılan eserin bazı kaynaklarda Kaçanık ya da Macar seferiyle ilgili olduğu söylenirse de Selim Giray’ın kazandığı Prekop zaferini anlatır. 426 beyitlik bir mesnevidir.

- **Hilmî, *Bahrü'l-ma'ârif*, t.y.**

Nizâmî’nin *Mahzenü'l-esrâr*’ına nazire olarak yazılmıştır. Eserde Cinânî’den beyitlerin aynen kullanılması *Riyâzü'l-cinân*’ın naziresi olabileceğini düşündürmüştür. Aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazılan eser, 12 bölümden ve 4330 beyitten oluşmaktadır.

- **Şeyhülislâm Yahyâ, *Sâkî-nâme*, t.y.**

Aruzun “feûlün feûlün feûlün feûl” kalıbıyla yazılmış 77 beyitlik tasavvuf konulu mesnevidir.

- **Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, t.y.**

17. yüzyılda yaşamış olan dünyaca ünlü seyyah Evliya Çelebi’nin (1611–1685?) yaklaşık kırk yıllık seyahat tecrübelerini aktardığı eseri, *Târîh-i Seyyâh Evliyâ Efendi* adını taşımaktadır. Her biri iki ciltten oluşan beş ciltlik bu eser, toplamda 1000 varaktan meydana gelmektedir. Evliya Çelebi, seyahatlerine 1630’lu yıllarda İstanbul’dan başlayarak 1681 yılına dek Osmanlı toprakları ve komşu ülkeleri kapsayan geniş bir coğrafyada devam etmiştir. İstanbul merkezli bu seyahatler; Anadolu’nun çeşitli bölgeleri, Balkanlar üzerinden Dalmaçya kıyıları, Lehistan, Viyana, Kırım, Dağıstan, İran, Arap Yarımadası, Kuzey Afrika, Nil Nehri boyunca Sudan, Habeşistan ve Kızıldeniz üzerinden Zeyla Boğazı’na kadar uzanan bir güzergâhı kapsamaktadır. Bu seyahat güzergâhı, günümüzde Türkiye dışında kalan 34 ülkenin sınırları içerisinde yer almaktadır. *Seyahatnâme*, Osmanlı dünyasının geniş coğrafi sınırlarını, yerleşim düzenini ve

toplumsal yapısını tarihî bir perspektiften sunarak, dönemin sosyo-kültürel yapısına ışık tutan önemli bir kaynaktır.

Resim 6: Evliya Çelebi seyahat ederken resmedilmiş gravürü

Resim 7: Evliya Çelebi ve Seyahatnâmesini gösteren çizim

KAYNAKÇA

Şentürk, A. A., Kartal, A. (2018). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. (13. Baskı), İstanbul: Dergâh Yayınları.

Çevrimiçi Kaynaklar:

URL-1: <https://islamansiklopedisi.org.tr/> [TDV İslâm Ansiklopedisi]

URL-2: <https://islamansiklopedisi.org.tr/nefi> [Resim 1: TDV İslâm Ansiklopedisi]

URL-3: <https://islamansiklopedisi.org.tr/azmizade-mustafa-haleti> [Resim 2: TDV İslâm Ansiklopedisi]

URL-4: <https://islamansiklopedisi.org.tr/riyazi> [Resim 3: TDV İslâm Ansiklopedisi]

URL-5: <https://islamansiklopedisi.org.tr/omer-fuadi> [Resim 4: TDV İslâm Ansiklopedisi]

URL-6: <https://islamansiklopedisi.org.tr/gufti> [Resim 5: TDV İslâm Ansiklopedisi]

URL-7: <https://www.altinrota.org/yazilar/evliya-celebinin-tarsusu/111> [Resim 6]

URL-8: <https://tees.yesevi.edu.tr/> [Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü].

URL-9: <https://teis.yesevi.edu.tr/> [Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü].

URL-10: https://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/sha_celebi.htm [Resim 7]

18. YÜZYIL

- **Naîmâ, *Ravzatü'l-hüseyin fî Hulâsât Ahbâr el-Hafîkayn*, 1700.**

Eser, 1591'den 1659 yılına kadar gerçekleşen olayları ihtiva etmektedir. III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed zamanlarından sonra vezirlerin, âlimlerin ve şeyhlerin biyografileri verilmiş, bundan sonra ölenlerin biyografileri ise “vefeyât” başlıkları altında gösterilmiştir.

- **Mustafa Naîma, *Târih-i Nâimâ*, 1699-1703.**

Osmanlı tarihini ilk vakanüvisi olan Mustafa Naîma 1652 yılında Halep'te doğmuş, 1699-1703 yılları arasında da vakanüvislik yapmıştır. 1706 yılında sürgüne gönderilen Naîma, 1715 yılında vefat etmiştir. Vakanüvisliği esnasında kaleme aldığı iki ciltlik eseri *Târîh-i Nâîma* 1592-1659 yılları arasında meydana gelen olayları anlatmaktadır.

- **Nâbî, *Hayriyye*, 1701.**

Eserin asıl adı *Hayrî-nâme*'dir ve mesnevi nazım şekliyle yazılmış manzum bir nasihatnamedir. Eserin “Sebeb-i Nazm-ı Nasîhâtnâme” başlıklı bölümünde Nâbî, eserini yedi yaşındaki oğlu Ebulhayr Mehmed Çelebi'ye hitaben yazdığını dile getirir. Eser 1660 beyittir ve 35 bölümden oluşmaktadır. Aruzun fe'ilâtün/fe'ilâtün/fe'ilün vezniyle yazılmıştır.

- **Musarrıfzâde Mustafa Şefik, *Şefiknâme*, 1702-1703.**

Nâîma'nın ardından bu göreve atanan ve 1703-1713 yılları arasında vakanüvislik yapan Mustafa Şefik bu eserinde, 1702-1703 yıllarında gerçekleşen Edirne Vakası'nı anlatır. Ancak baskı nedeniyle bu eseri kapalı bir anlatımla ele almıştır.

- **Bosnalı Sâbit, *Dîvân*, 1703-1704.**

Bosnalı Sâbit'in şiirlerini ihtiva eden eser, klasik divan düzenine sahiptir. 1 miraciyye, 2 naat, 39 kaside, 6 gazel-i müzeyyel, 3 tahmis, 44 tarih, 355 gazel, 2 terciibent, 45 kıta, 24 rubai, 182 müfret ve 5 lugazdan oluşmaktadır. Turgut Karacan, eser ile ilgili sekiz nüshası üzerinden karşılaştırmalı bir çalışma hazırlamıştır. Eserde yer alan gazeller, kasidelere nazaran daha sade bir üslupta yazılmıştır.

- **Nâbî, *Hayr-âbâd*, 1705.**

Aruzun “mefûlû mefâîlün feûlün” kalıbıyla yazılan eser, Ferîdüddin Attâr’ın *Bûlbûl-nâme* adlı eserindeki “Hikâyet-i Fahrüddîn-i Gûrgânî ve Gulâm-ı Sultân” hikâyesinin genişletilmiş şeklidir. Eser, 1996 beyitten oluşmaktadır.

- **Nâbî, *Dîvân*, 1706.**

Divan şiirindeki en hacimli divanlardan biri olmakla birlikte Silahdâr İbrahim Paşa’nın isteği üzerine tertip edilmiştir. Eserde 29 kaside -tarih manzumeleri arasında kaside formunda 12 manzume vardır-, 888 gazel, 1 terakibibent, 5 tahmis, 155 tarih, 10 mesnevi, 114 kıta, 218 rubai, 61 matla, 74 müfret, 186 muamma ve 30 lugaz yer almaktadır. *Divan* üzerine Faiza Fouadel-Shofie, Lokman Bahçeci ve Ali Fuat Bilkan çalışmalar yapmıştır.

- **Râşid Mehmed Paşa, *Târîh-i Râşid*, 1713-1722.**

1713-1722 yılları arasında vakanüvislik yapan Raşid Mehmed Paşa, 1728 yılında önce paşa ve ardından beylerbeyi olmuştur. Patrona Halil Ayaklanması’ndan sonra Bursa’ya sürüldü. Üç yıllık sürgünün ardından Anadolu kazaskeri olarak tayin edildi. *Târîh-i Râşid* adlı eserinde, 1659-1722 yılları arasında gerçekleşen olayları kaleme alan yazar, ağır bir üslup kullanır. Bu eser Nâîma Tarihi’nin devamı niteliğindedir.

- **Seyyid Vehbi, *Sulhiyye*, 1718.**

1718 tarihinde imzalanan Pasarofça Antlaşması ile ilgili 9 varaklık küçük bir eserdir. Eser, Sadrazam Damad İbrahim Paşa’nın emriyle kaleme alınmıştır. Manzum risâlede Varadin mağlûbiyetiyle Belgrad’ın kaybedilişi anlatılmakta, ancak İbrâhim Paşa’nın bu işi barışla sonuçlandığı aktarılmaktadır. Eser İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’nde bulunmaktadır.

- **Seyyid Vehbi, *Sûrnâme*, 1720.**

III. Ahmed’in şehzadelerinin sünnet, kızlarının ise düğün törenlerini günü gününe takip eden Seyyid Vehbi’nin gördüklerini bütün ayrıntıları ile aktardığı mensur eseridir. Bu eser sûrnâme türünün en önemli örneklerinden birini teşkil etmektedir. Kitapta şair aynı zamanda İstanbul’u tanıtarak devrin örf ve âdetlerinden de söz etmektedir. Eserin

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan nüshasında Levnî tarafından yapılmış 137 adet minyatür mevcuttur.

- **Yirmisekiz Çelebi Mehmed, *Fransa Sefâretnâmesi*, 1720-21.**

III. Ahmed ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya sunulmuştur. Bu eser hem Osmanlı Devleti açısından hem de savaş dışında bir devlet mensubunun Batı temasında bulunması açısından önemlidir. Çelebi Mehmed, 1720 yılında Fransa ile ilişkileri geliştirmek ve saldırmazlık anlaşmasını imzalamak üzere Paris'e gider. Yazar karşılanışını, gezdiği yerleri, gittiği operayı, hayvanat bahçelerini, askeri hastaneyi, eczaneyi, rasathaneyi, halı imalathanesini, ayna atölyesini vb. yerleri anlatır. Yazar bunları anlatırken kendisine özel bir üslup kullanır.

- **Abdurrahim Zâhidî-i Konevî, *Tevfiye*, 1721.**

Bu eser, Arapça-Faraça-Türkçe dillerinde yazılmış manzum bir sözlüktür. Bu eser mesnevi şeklinde yazılmış olup bir mukaddime ile değişik bahir kalıplarında yazılmış 27 kıt'adan ve mesnevi şeklinde yazılmış 16 kıt'adan, son olarak da bir hatimeden meydana getirilmiştir. Eser toplam 635 beyittir.

- **Küçük Çelebi-zâde İsmail Âsım, *Âsım Tarihi*, 1722-1730.**

1722-1730 yılları arasında vakanüvislik yapan İsmail Âsım, 1759 yılında şeyhülislam oldu. Âsım tarihi adlı eser, 1722-1730 yılları arasında gerçekleşen olayları anlatır. Râşid tarihinin devamı niteliğindedir.

- **Antakyalı Şeyh Ahmed, *Se Zebân*, 1723.**

Se Zebân adlı bu eser Arapça-Farsça-Türkçe dillerinde yazılmıştır. Eserin yazılış amacı Türk asıllı çocukların Arapça ve Farsça öğrenmesi, Arap asıllı çocukların Türkçe ve Farsça öğrenmesi, anadili Farsça olanların ise Türkçe ve Arapça öğrenmesi amaçlanmıştır. Eserdeki Arapça ve Farsça kelimeler farklı bir eserden (Tuhfe-i Şâhidî ve Lügat-i İbnî Ferište) derlemeyle oluşturulmuştur. Eserde bir manzum mukaddime, 30 kıt'a ve bir hâtime bulunmaktadır. Bahirlerde bulunan her bir kelime konularına göre tasnif edilmiş, bazı bahirlerde gramer bilgisi de verilmiştir.

- **Abdûlbâkî Ârif Efendi, *Dîvân*, t.y.**

Türkçe şiirleri yer almaktadır.

- **Abdûlbâkî Ârif Efendi, *Miracnâme*, 1810 öncesi.**

Manzum bir eserdir. Niznâm Yûsuf Efendi tarafından bestelenmiştir. Şair, bu eserinin her yıl Miraç Kandili'nde Eyüp Cami'nde okunması ve bu sırada orada bulunanlara çeşitli ikramlar dağıtılması için bir vakıf kurmuştur. Bu usul uzun yıllar devam etmişse de daha sonra terk edilmiştir.

- **Abdûlbâkî Ârif Efendi, *Siyer-i nebî*, 1719.**

Manzum mukaddimesi haricinde mensur bir eserdir. Hz. Peygamber'in ecdadından itibaren peygamberliğinin dördünce yılına kadar yaşanmış olayları anlatmaktadır. Ancak yazar, eseri bitiremeden vefat etmiştir ve eseri damadı tarafından tamamlanmıştır.

- **Belîğ, *Gül-i Sad-berg*, 1721.**

Manzum şekilde yazılmış bir yüz hadis tercümesidir. Yüz seksen iki beyitten oluşmaktadır. "Feilâtün feilâtün feilün" kalıbıyla yazılmıştır. Kur'an okumanın fazileti, nasihatler, abdestin faydaları gibi konulara değinilmektedir.

- **Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, 1723-1724.**

Baldırzâde Mehmed Efendi'nin *Ravza-i Evliyâ'sı* esas alınarak zeyil olarak yazılmıştır. Vefeyât-nâme türündedir ve Bursa'da medfûn olan kişiler anlatılmıştır. Bir mukaddime ve gülbün denen beş bölümden oluşmaktadır. Eser yazıldığı dönemde oldukça ilgi görmüştür. Birçok nüshası mevcuttur.

Resim 1: İsmâil Belîğ'in Nuhbetü'l-âsâr li-zeyli Zübdeti'l-eş'âr adlı tezkiresinin kendi hattıyla olan nüshasının ilk ve son sayfaları
(İÜ Ktp., TY, nr. 1182)

- **Belîğ, *Dîvân*, t.y.**

Kaynaklarda şairin bir divanının olduğundan bahsedilse de herhangi bir nüshasına henüz rastlanmamıştır.

- **Derviş Mehmed Efendi, *Rusya Sefâret-nâmesi*, t.y.**

III. Osman'ın tahta çıkışını haber vermek için Rusya'ya gönderilen Derviş Mehmed Efendi yolculuğunu bu eserde sade bir üslupla kaleme almıştır.

- **Nedîm, *Aynî Tarihi*, 1725.**

Bedreddin el-Aynî tarafından yazılan 'İkdü'l-cümân fi Târîhi Ehli'z-Zamân adlı tarih kitabı, Nedîm'in de içinde bulunduğu tercüme heyeti tarafından çevrilmiştir. Ancak bu eserde Nedîm'in hangi bölümleri çevirdiği bilinmemektedir.

- **Nedîm, *Sahâifü'l-ahbâr*, 1730.**

Lale Devri'nde kurulan tercüme heyetlerinde görev almış olan Nedîm, padişah IV. Mehmed'in müneccimbaşı olan Derviş Ahmed Efendi'nin (ö. 1702) Câmi'u'd-düvel adlı Arapça eserini Sahâifü'l-ahbâr ismiyle Türkçeye çeviren komisyonda yer almıştır. Bu eser, Damat İbrahim Paşa'ya sunulmuştur.

- **Arpaemini-zâde Mustafa Sâmi, Hüseyin Şâkir, Mehmed Subhî, *Târîh-i Sâmi, Şâkir ve Subhî, 1730-1744.***

1730 yılında göreve gelen Mustafa Sâmi üç yıl, ardından Hüseyin Şâkir altı yıl (1733-1739) ve Mehmed Subhî beş yıl (1739-1744) vakanüvislik görevini yürüttüler. Bu üç vakanüvisin eseri bir arada basılmıştır ve eser, 1730-1744 yılları arasında gerçekleşen olayları anlatır.

- **Şeyhülislam İshak Efendi, *el-İstişfâ fî tercümeti's-Şifâ, t.y.***

Kâdî İyâz'ın eş-Şifâ adlı eserinin tercümesidir. Tercüme, Sadrazam Damad İbrâhim Paşa'nın vasıtasıyla yazılmıştır.

- **Şeyhülislam İshak Efendi, *Dîvân, t.y.***

On bir na't, yirmi bir kaside, elli tarih, yüz altmış beş gazel, on üç kıta, bir lugaz ve altı ilâhiden oluşmaktadır.

- **Nedîm, *Divân, 1736.***

Bilinen en eski nüshası 1736 tarihinde istinsah edilmiştir. Nedîm Dîvânı'nın yurt içi ve yurt dışındaki kütüphanelerde 60'ın üzerinde yazma nüshası mevcuttur. Nedîm Dîvânı'nın mevcut nüshaları değerlendirilerek yapılan son baskısında 42 kaside, 87 kıta, 13 nazm, 3 mesnevi, 1 terkiibend, 1 terciibend, 2 mütekerrir müseddes, 1 tardiyye, 5 tahmis, 1 muhammes, 33 murabba, 2 koşma, 164 gazel, 2 müstezat, 11 rubai ve 23 müfred ve matla vardır. Osmanlı edebiyatındaki mahallîleşme arayışlarını bir üsluba dönüştürmeyi başaran Nedîm, Nedîmâne denilen yeni bir tarz geliştirmiştir.

- **Eşref Feyzi, *Hoş-edâ (Lügat-i Feyzi), 1736.***

18. yüzyılda Eşref Feyzi tarafından yazılan bu eser 11 kıt'aya bölünmüş ve 337 beyittir. Arapça-Farsça-Türkçe'den meydana gelen manzum sözlük, Tuhfe-i Şâhidî'ye nazire olarak yazılmıştır.

- **Ahmed Resmî b. İbrâhim-i Girîdî, *Nazm-ı Girîdî, 1740.***

Ahmed Resmî tarafından yazılan bu eser 1740 yılında, kayınpederi Reisükküttâb Mustaaf Efendi'ye takdim edilmiştir. Bu eser de Arapça-Farsça ve Türkçe manzum bir eserdir. Eser bir mukaddime ve 14 kıt'adan oluşmaktadır ve 198 beyittir.

- **Mehmed Emnî, *Rusya Sefâret-nâmesi, 1740.***

Bu yüzyılda Osmanlı ve Rusya arasındaki gergin ilişkiler, sorunları çözmek adına Rusya'ya pek çok elçi gönderilmesine yol açmıştır. 1740 yılında savaş sonrası ilişkileri geliştirmek için bölgeye gönderilen Mehmed Emnî, yolculuğunu bu eserde ağır bir üslupla ele almıştır.

- **Seyyid Vehbi, *Divân*, t.y.**

Divân'ın 50'den fazla yazma nüshası tespit edilmiştir. Hazırlanan tenkitli Dîvân'da 1 münacaat, 4 na't, 1 mi'râciyye, 48 tevhid ve na't rubaisi, 86 kaside, 1 takriz, 4 arz ı hâl, 2 mektup, 128 tarih, 2 terkiibend, 2 terciibend, 2 müseddes, 20 tahmis, 4 şarkı, 266 gazel, 52 kıt'a, 19 lugaz, 57 rubâî, 2 nazm, 25 müfred ve 62 matla bulunmaktadır.

- **Seyyid Vehbi, *Hadîs-i Erbaîn Tercümesi*, t.y.**

Manzum 40 hadis tercümesidir. Eserde her hadis bir kıt'a içinde iktibas edilerek açıklanmıştır. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunmaktadır.

- **Nahîfî, *Dîvân*, t.y.**

Oldukça hacimli bir eserdir. Dinî ve din dışı şiirler ayrı tertip edilmiştir. Yirmi yedi kaside, bir mesnevi, otuz yedi tarih, on üç murabba, on tahmis, bir muaşşer, beş yüz yirmi altı gazel, üç muamma, kırk dokuz kıta, beş yüz altmış üç rûbai, iki yüz yetmiş bir matla ve yedi beyitten oluşmaktadır.

- **Süleyman İzzî, *Târîh-i İzzî*, 1744-1752.**

1744-1752 yılları arasında vakanüvislik yapan yazar, eserinde 1744-1752 yılları arasında gerçekleşen olayları anlatır.

- **Seyyid Mehmed Hâkim, *Hâkim Tarihi*, 1752-1758.**

Yazar 1752-1758 yılları arasında gerçekleşen olayları ağır bir üslupla Hâkim Tarihi'nde kaleme alır. Bu eser bir yazma halindedir ve nüshası da Topkapı Sarayı'nda bulunmaktadır.

- **Ebû Sehl Numan Efendi, *Tedbirât-ı Pesendîde*, 1753.**

Bu eser hem sefâret-nâme hem de seyahat-nâme özelliği taşır. Eser üç otobiyografik makaleden oluşur. Yazar 1737 yılında kazasker olarak gittiği Kırım'a dair gözlemlerini birinci makalede, 1740 yılında Avusturya ile yaptığı sınır görüşmelerini ikinci makalede, Kesriyeli Ahmed Paşa'nın İran ile yaptığı barış antlaşmasını tasdik için Nadir Şah'ın yanına gitmesini de üçüncü makalede anlatır.

- **Mustafa Keskin b. Osmân, *Manzûme-i Keskin*, 1758.**

Eser Arapça-Türkçe-Farsça yazılmış bir manzum sözlüktür. Eser, 74 beyitlik mesnevi türündeki bir mukaddime ve 27 kıt'adan oluşur. Lügat 218 beyittir. Kıtaların sonunda bir mısra Türkçe, bir mısra Farsça tercümesi olan birer beyit yazılmıştır. Kıtaların son beyitleri Tuhfe-i Şâhîdî'den seçilmiştir.

- **Haşmet, *Vilâdet-nâme*, 1759.**

Haşmet mahlaslı Mehmed Abbas Efendi-zâde (ö. 1181-82/1768), III. Mustafa'nın kızı Hîbetullâh Sultan'ın doğumu üzerine 1172/1759 yılında Koca Râgıp Paşa'nın emriyle yazdığı mensur eseri kaleme almıştır. *Vilâdet-nâme-i Hümâyûn* ve *Sûrnâme-i Hümâyûn* gibi isimlerle de anılan eser, olayları makaleler halinde anlatmaktadır. Eseri diğerlerinden farklı kılan, bir sünnet ya da düğün değil, padişah kızının doğumu üzerine yazılmış mensur bir viladethâme olmasıdır.

- **Melek İbrahim, *Viladet-nâme-i Hadîce Sultan*, t.y.**

Melek İbrahim, bu eserinde I. Abdülhamid'in kızı olan Hatice Sultan'ın 1776 yılında gerçekleşen doğumu üzerine yapılan şenlikleri anlatır.

- **Hâfız Abdullah b. Halîl b. Alî, *Tuhfetü'l-hâfız*, 1761.**

Manzum bir Farsça-Türkçe sözlüktür. Eser Selanik'te yazılmıştır. Eserde mensur bir mukaddime ve 36 kıt'aya bölünmüş toplam 273 beyit vardır. Eserdeki Farsça kelimeler Tuhfe-i Şâhîdî'den derlenmiştir. Eserin içerisinde gramer konuları ve belirli meslek gruplarına göre ayrılmış kelimelere yer verilmiştir.

- **Nahîfî, *Terceme-i Mesnevî li-Nahîfî*, t.y.**

Mesnevî'nin manzum tercümesidir. Eserin önsözünde Farsça ve Türkçenin birbirinden üstün yönleri ve manzum bir tercümenin nasıl olması gerektiği anlatılır.

- **Çeşmi-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Tarihi*, 1768?**

1184/1770 yılında vefat eden Çeşmî-zâde Reşîd, vakanüvislik görevini yürüttüğü dönemde yaşanan olayları **Târîh** adlı eserinde kaleme almıştır. Eserde ele alınan başlıca konular arasında Hicaz'a mevâcib ve surre gönderilmesi, donanmanın Akdeniz seferi ve geri dönüşü, tefsir ile mevlid meclisleri, bayramlaşma merasimleri, padişahın mevsimlik saraylara intikali ve sarayda gerçekleşen doğum ile düğün törenleri yer almaktadır. 1180-1182 (1766-1768) yıllarına dair birinci elden bir kaynak olan Çeşmî-zâde Târîhi, Vak'anüvis Ahmed Vâsıf Efendi'nin bu döneme ilişkin başvurduğu yegâne eserdir.

- **Râtib Efendi, *Nemçe Sefaret-nâmesi*, 1791-1792.**

Ziştovi Antlaşması gereği yedi buçuk aylığına elçi olarak Avusturya'ya gönderilen Râtib Efendi, yolculuğunu bu eserde kaleme almıştır.

- **Enverî Sadullah, *Târih-i Enverî*, 1768- 1792?.**

Sa'dullah Enverî Efendi'nin (ö. 1209/1794) vak'anüvis olarak görev yaptığı dönemlere ait tarihî eseri, onun beş kez bu göreve getirildiği 1769-1774, 1776-1783, 1787-1790, 1791-1793 ve 1794 yıllarını kapsamaktadır (Aktepe 1995: 268-269). Enverî tarafından kaleme alınan bu tarih, toplamda yedi cüz ve üç ciltten oluşmakta olup, 1768-1792 yılları arasındaki olayları aktarmaktadır. Eser, şairin kendi şiirlerinde "Enverî Târîhi" olarak anılmakla birlikte, bazı kaynaklarda "Vekâyinâme-i Enverî Sa'dullâh Efendi", "Târîh-i Enverî" veya "Zeyl-i Çeşmî-zâde" adlarıyla da yer almaktadır.

- **Necati Efendi, *Sefâret-nâme-i Necâtî*, t.y.**

Bu eser Kırım'da esir düşen Silahdar İbrahim Paşa'nın esaret hayatını ele alır.

- **Seyyid İbrahim Behçetî, *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, 1771-1773?.**

1771-1773 yılları arasında Behçetî, Köprülü tarihini yazmakla görevlendirilmiştir.

- **Hafız Süleyman Molla, *Vakâyi-nâme*, 1773-1774?**

Hafız Süleyman Molla, 1773-1774 yılları arasında vakanüvislik yapmış, tarihi yanlış aksettirdiği gerekçesiyle Sadrazam Derviş Mehmed Paşa tarafından azledilmiştir. Tarihi yazmış olduğu Vakâyi-nâme adlı eseri Enverî Tarihi'ne eklenmiştir.

- **Mustafa İlmî b. İbrâhîm, *Tuhfetü'l-ihvân ve Hediyyetü's-sibyân*, 1772.**

Arapça-Farsça-Türkçe yazılmış manzum bir sözlüktür. Eserde verilen Arapça kelimler, Lügat-i Feriştahoğlu'ndan derlenmiştir. Müellif, sözlüğün Lügat-i Feriştahoğlu'nun Farsça ve Türkçe'ye tercümesi olduğunu ifade eder. Eser, mensur bir mnsöz, mesnevi tarzında yazılmış 11 beyitlik münacat, 33 kıt'a ve iki beyitlik bir tarih kıt'asından oluşur ve 854 beyittir.

- **Mehmed Edib, *Nehcetü'l-menâzil*, 1779.**

Mehmet Edib 1779 yılında yapmış olduğu hac yolculuğunu bu eserde anlatır. İstanbul'dan Mekke'ye gidecek olan bir hacının güzergâhı ve hacı adayının uğrayacağı yerleri anlatır.

- **Sünbül-zâde Vehbî, *Tuhfe-i Vehbî*, 1783.**

Farsça-Türkçe sözlükler arasında *Tuhfe-i Şâhidî*'den sonra en çok okunan ve ilgi gören sözlüktür. Vehbî, resmi bir ziyaret için gitmiş olduğu İran'da edindiği bilgilerle oluşturduğu bu eseri, Sadrazam Halîl Hamdi Paşa ve onun iki oğlu olan Arif ve Nûrî'ye hediye etmiştir. Eser 93 beyitlik bir mukaddime, 57 kıt'a "İstilahat-ı Acem" başlıklı 201 beyitlik sözlük kısmı ile sonunda yer alan 5 beyitlik bir tarih kıtasından oluşur. Farsça kelimelere çağına uygun Türkçe karşılıklar verilmesi, eserin en önemli yönlerindendir.

- **Abdulgaffâr-ı Kırımî, *Umdetü'l-ahbâr*, t.y.**

Abdulgaffar b. Hasan, *Umdetü'l-Ahbâr* adlı eserini 1747 yılında Soğucak Kalesi'nde sürgündeyken yazmıştır. Eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir ve 1924-25'te basılmıştır. Bazı bölümleri eksik olan eserde Kırım Hanları, 12 Hayvanlı Türk Takvimi ve şair biyografileri yer alır. Kırımî, kaynak olarak Latîfî ve Âşık Çelebi'yi belirtmiş, Gelibolulu Âlî'den doğrudan söz etmese de onun *Künhü'l-Ahbâr*'ından yoğun şekilde yararlanmıştır. Özellikle Kırım şairlerinden Feyzî, Zihnî ve müellifin övgüyle andığı Sâbit hakkında bilgi vermiştir.

- **Fitnat Hanım, *Divân*, t.y.**

Fitnat Hanım'ın bilinen tek eseri mürettep *Divân*'ıdır. Eserin İstanbul kütüphanelerinde 30 kadar yazma ve matbu nüshası bulunmaktadır. *Divân*'da toplam 6 na't, 4 kaside, 48 tarih, 1 manzum arz-ı hâl, 59 gazel, 10 eksik gazel, 1 tahmis, 1 müseddes, 2 kıt'a, 1 rubai, 10 nazm, 25 müfred, 4 lugaz, 36 muamma ve 4 şarkı bulunmaktadır.

Resim 2: Fitnat Hanım'ın, hayatta iken istinsah edilmiş divan nüshasının son iki sayfası (İÜ Ktp., TY, nr. 5497)

- **Koca Râgıb Paşa, *Divân*, t.y.**

Râgıb Paşa'nın vefatından sonra onun şiirlerini Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi müretteb bir divan tarzında bir araya getirmiştir. Bu divan, Râgıb Paşa'nın Münşe'ât'ı ile 1837 yılında Mısır'da basılmıştır. Koca Râgıb Paşa Dîvân'ının nüshaları başta İstanbul olmak üzere yurt içinde ve yurt dışında pek çok kütüphane ve müzede bulunmaktadır.

- **Koca Râgıb Paşa, *Mecmûa-i Râgıb Paşa*, t.y.**

Arapça, Farsça, Türkçe manzum ve mensur edebî yazılar ile Koca Râgıb Paşa'nın kendisine ait resmî ve gayri resmî yazıları içermektedir. Tek ciltlik bir eserdir. İçinde alfabetik sırayla dizilmiş ve değişik konularda kaleme alınmış mısra ve beyitlerle birlikte 60 civarında kaside bulunmaktadır. Koca Râgıb Paşa'nın kendi hattı ile yazdığı bu eserin orijinali Murat Molla Kütüphanesi'nde 1468 numarada kayıtlıdır.

- **Koca Râgıb Paşa, *Münşeât-ı Râgıb*, t.y.**

Koca Râgıb Paşa'nın Reisü'l-küttâblık görevini yürütürken hazırladığı telhislere daha sonra muhtelif görevlerdeyken kaleme aldığı siyasî-edebî tarzdaki seçme yazılarının da eklenmesiyle oluşturulmuş olan bir mecmuadır.

- **Koca Râgıb Paşa, *Sefînetü'r-Râgıb ve Defînetü'l-Metâlib*, t.y.**

Bu eser Bulak matbaasında 1839 yılında basılmıştır. Eser Arapçadır. Fen bilimleri ile ilgili çeşitli konuları içeren ansiklopedik bir eser niteliğindedir. Bu eserin bizzat Râgıb Paşa'nın hattı ile sağlam kalan müsveddeleri Koca Râgıb Paşa kütüphanesinde 1489 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

- **Koca Râgıb Paşa, *Tahkîk ve Tevfîk*, t.y.**

Bu eserin önemi, Koca Râgıb Paşa'nın Osmanlı-İran ilişkileriyle ilgili kaleme aldığı önemli bilgileri içermesinden kaynaklanmaktadır. Eserin, dönemin olaylarını ayrıntılarıyla vermekten başka bir yönü de Sünnî ve Şîî mezhepleri arasındaki anlaşmazlıklara bir çözüm getirme gayretidir.

- **Ahmed Resmî Efendi, *Berlin Sefâretnâmesi*, t.y.**

Ahmed Resmî bu eserinde yolu üzerindeki Romanya, Polonya ve Prusya şehirlerine ve Büyük Friedrich'in faaliyetlerine ve ülkesi hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Viyana elçiliğini ziyaretten dönüşte de Avusturya'nın devlet idaresi ve politikası ile Viyana'nın durumu ve halkı hakkındaki görüşlerini raporlamıştır.

- **Hâfız Hüseyin-i Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, t.y.**

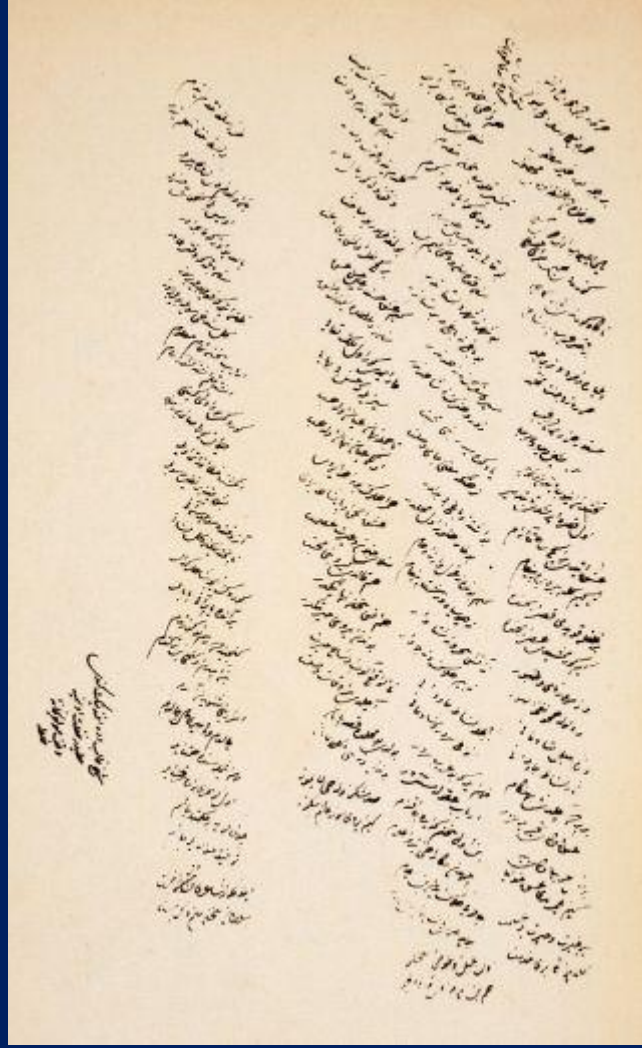
Eser Müstakîm-zâde'nin teşvikiyle kaleme alınır. Eserde Üsküdar ile Boğaziçi arasında bulunan camii ve mescitler hakkında bilgi verilmiş, bu yapıların bahçelerinde gömülü olanların kim olduğu, bunların türbeleri, tekke ve zaviyeleri ve bu tekke ve zaviyelerin şeyhlerinin kim olduğu hakkında bilgiler verilmiştir.

- **Şeyh Gâlib, *Divân*, 1781.**

Şeyh Gâlib, Divân'ını 24 yaşındayken, 1781 senesinde, tamamlamıştır. Divânın çoğu İstanbul kütüphanelerinde olmak üzere 40'ın üzerinde nüshası mevcuttur. Türkiye dışında Kahire, Londra ve Paris'te de altı nüshası bulunmaktadır. Şeyh Gâlib, çok çeşitli vezinlerde ve hemen hemen bütün klasik nazım şekillerinde şiirler kaleme almıştır. Şair; mahallî söyleyişleri, atasözleri ve deyimleri, öz Türkçe kelimeleri şiirlerinde bolca kullanılmıştır. 1836 yılında ta'lik hattıyla basılan divanda 29 kaside, 1 terciibend, 4 terkebîbend, 7 müsemmen, 8 müseddes, 17 tahmîs, 4 muhammes, 1 tard ü rekb, 6 murabba, 6 şarkı, 13 mesnevi, 1 bahr-i tavîl, 1 tezkire, 372 gazel, 130 kıta, 63 rubâî, 95 beyit ve 5 mısra bulunmaktadır.

- **Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*, 1783.**

Tasavvufi, fantastik ve alegorik bir mesnevidir. Hüsn ü Aşk toplam 2041 beyit ve dört tardiyeden oluşmaktadır. Dîvân'ını tertip etmesinden iki yıl sonra bir dost meclisinde Nâbî'nin Hayrâbâd'ı okunup bu esere nazire yazılmasının mümkün olmadığı minvalinde konuşmalar yapılmış, eser çokça methedilmiştir. Şeyh Gâlib bu durumu bir meydan okuma olarak kabul ederek Hüsn ü Aşk'ı yazmaya karar vermiş ve altı ayda eserini tamamlamıştır. Hüsn ü Aşk'ta tasavvuf yolundaki bir sâlikin seyr ü süluku ve vuslata eriş hikâyesi anlatılmaktadır.

Resim 3: Şeyh Galib'in *Hüsni ü Aşk* adlı eserinin müellif hattı nüshasından bir sayfa
(Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 171, s. 24)

- **Sünbülzâde Vehbî, *Tuhfe-i Vehbî*, 1783.**

Sünbülzâde Vehbî'nin öğrencileri olan Sadrazam Halil Hamîd Paşa'nın iki oğlu için kaleme aldığı Farsça-Türkçe bir sözlüktür. Eser, önceki sözlüklerde bulunmayan Farsça kelime ve ifadelere yer vermesi nedeniyle çok tutularak devrin medrese ve rüşdiyelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Pek çok yazma nüshası bulunmaktadır.

- **İbrahim Hanif, *Hâsıl-ı Hacc-ı Şerîf li-Menâzili'l-Harameyn*, 1786-87.**

Bu eserde İbrahim Hanif hac yolculuğunu ve hac yolculuğu esnasında başından geçen gülünç olayları ele alır. Eserde gülünç hikâyelerin yanı sıra kabir ziyaretleri ve veliler için yazılmış manzum şiirler bulunur. Hikâyelerin konusu genellikle velilerin halleri ve rüya tabirlerinden oluşmaktadır.

Şairin oğlu Lutfullah’a öğüt vermek amacıyla kaleme aldığı mesnevi şeklinde düzenlenmiş olan nasihatnamesidir. Fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün” kalıbıyla yazılan manzum eser 1181 beyittir. Yurt içindeki ve yurt dışındaki kütüphanelerde 50’den fazla el yazması nüshası bulunmaktadır.

- **Kânî, *Münşeât*, t.y.**

Kânî'nin klasik Türk edebiyatında inşa ve hiciv alanlarında adından söz edilmesini sağlayan en önemli eseridir. Letâif ve Hezliyyât adlarıyla da anılan bu eser nükteler ve hiciv örnekleriyle doludur. Eser, Kânî'nin bazı devlet büyüklerine ve birtakım kişilere yazmış olduğu 120 kadar mektubu da ihtiva etmektedir. Dönemin sosyal hayatından izler taşıyan mektuplar arasında özellikle “Hirrenâme” adıyla bilinen metin bir mizah örneği olup bir kedinin ağzından sahibine hitaben yazılmıştır.

- **Kânî, *Divân*, 1793-94.**

Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler ihtiva etmektedir. Şairin ölümünden sonra Reisü'l-küttâb Mehmed Râşid Efendi'nin emriyle Nûri Halîl Efendi tarafından tertip edilmiştir. Dîvân'da 3 besmele manzumesi, 16 naat, 1 kaside tercümesi, 5 methiye, 15 kaside, 9 tarih, 1 tesdis, 1 mesnevi, 4 terkebîbend, 8 tahmis, 222 gazel, 93 kıta, 93 beyit ve 24 mısra' bulunmaktadır.

- **Osman Şâkir b. Mustafayı Bozokî, *Müselles-nâme-i Şâkir*, 1795-6.**

Bu eser Arapça-Farsça-Türkçe bir manzum sözlüktür. Mesnevi tarzında yazılmış bir mukaddime, sözlük kısmını ihtiva eden 42 kıt'a ve mesnevi tarzında yazılmış bir hâtimeden oluşur. Eserde 1250 Arapça, 1121 Farsça ve 1019 Türkçe kelimeye yer verilmiştir. Eserde yer alan sözcükler müellif tarafından seçilmiş, herhangi bir eserden derlenmemiştir.

- **Esrar Dede, *Dîvân*, t.y.**

On dört kaside, yirmi üç musammat, iki yüz altmış dört gazel, yirmi beş kıta, yüz kırk sekiz rubai, beş beyit ve mesnevi şeklinde yazılmış dört şiir manzumeden oluşmaktadır.

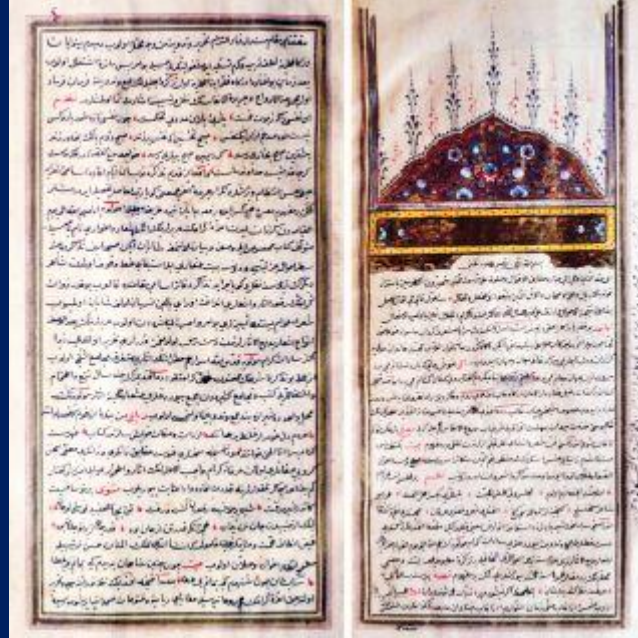
- **Esrar Dede, *Lugat-ı Taylan*, t.y.**

Bir sözlük tercümesidir. İtalyanca-Rumca'ya ilaveten Latincenin eklenmesiyle oluşmuştur. Eser, Ali Emîrî tarafından bulunmuştur.

- **Esrar Dede, *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*, t.y.**

Mevlevî şairleri tezkiresidir. Eserde iki yüz on yedi Mevlevî şairden bahsedilmektedir.

Tezkirenin taslağını Şeyh Gâlib hazırlamış, Esrar Dede tamamlamıştır.

Resim 5: *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*'nin ilk iki sayfası

(Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi İlâvesi, nr. 109)

- **Sünbül-zâde Vehbî, *Dîvân*, 1790-1791.**

III. Selim'e sunulmuştur. Divanın yirmi adet yazma nüshası vardır. Divanda elli iki kaside, sekiz tahmis, bir terkiib-i bend, kırk bir kıta, iki nazm, iki yüz yetmiş bir gazel, bir müstezat ve otuz iki müfret vardır.

- **Sünbül-zâde Vehbî, *Lutfiyye*, 1790-1791.**

Oğluna nasihat vermek için yazmıştır. Mesnevi şeklindedir. “Fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün” kalıbıyla yazılmıştır. Bin yüz seksen bir beyittir. Eserin birçok nüshası bulunmaktadır.

- **Sünbülzâde Vehbî, *Nuhbe-i Vehbî*, 1799.**

Eser, Arapça-Türkçe manzum bir sözlük niteliğindedir. Padişah III. Selim'e ithafen hazırlanmıştır. Tuhfe'nin iki katı hacminde olan bu sözlüğün 120 eserin özü olduğu müellif tarafından belirtilmiştir. Tuhfe ve Nuhbe Cumhuriyet dönemine kadar okullarda okutulmuş ve bu iki sözlük Sünbülzâde Vehbî'nin bir âlim olarak tanınmasında etkili olmuştur.

- **Sünbülzâde Vehbî, Şevkengîz, t.y. 1809.**

Kadın ve erkeğin vücut güzellikleri ile ten hazlarını anlatan ve münazara tarzında kaleme alınmış olan bir mesnevidir. 779 beyittir. Eser, kötü huyların terk edilmesi ve ilahi aşka yönelme düşüncesiyle sona ermektedir.

- **Dürrî Ahmed Efendi, İran Sefâret-nâmesi, (?) 18. Yy.**

Bu aşırın dikkat çeken sefaretnamelerinden biridir. Rapor şeklinde yazılan bu eserde yazar, yaptığı yolculuğu, temaslarını ve görevlerini konu alır. Ayrıca İran'ın iç siyasi durumunu, halkı ve şehri de geniş bir şekilde kaleme alır. Eser Raşid Tarihi'nin içinde yayımlanmış ve 1820'de Paris'te eski imla ile basılmıştır.

- **Enderunlu Fâzıl, Dîvân, t.y.**

Hacimli bir eserdir. Dört yüz kırk yedi adet şiir vardır. Devrin büyüklerine yazılmış şiirler de mevcuttur.

- **Enderunlu Fâzıl, Defter-i aşk, t.y.**

Enderunlu Fâzıl'ın kendi başından geçen aşk maceralarını anlattığı bir eserdir. Dört yüz otuz sekiz beyitlik bir mesnevidir.

- **Enderunlu Fâzıl, Hûbannâme, t.y.**

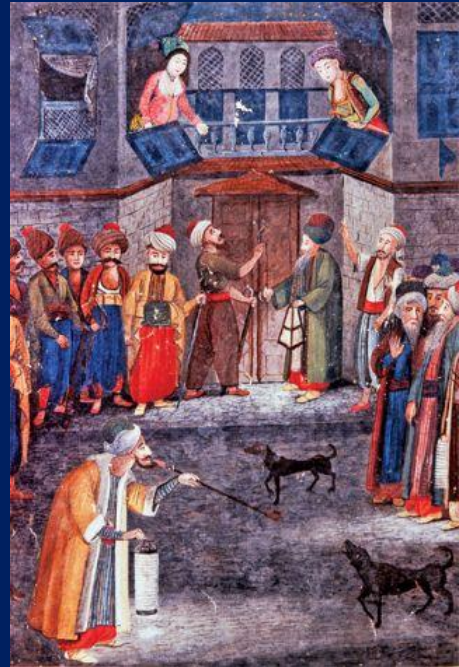
Farklı milletlerin erkeklerin güzelliklerinin anlatıldığı bir eserdir. Yedi yüz doksan altı beyitlik bir mesnevidir.

- **Enderunlu Fâzıl, Zenannâme, t.y.**

Farklı milletlerin kadınlarının anlatıldığı bir eserdir. Bin yüz bir beyitlik bir mesnevidir.

- **Enderunlu Fâzıl, Çenginâme, t.y.**

O devirde İstanbul'daki meşhur köçeklerin anlatıldığı bir eserdir.

Resim 6: Enderunlu Fâzıl'ın Zenânnâme adlı eserinde mahalle baskını tasvir eden bir minyatür
(İÜ Ktp., TY, nr. 5502, vr. 148^a)

KAYNAKÇA

Şentürk, A. A., Kartal, A. (2018). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. (13. Baskı), İstanbul: Dergâh Yayınları.

URL-1: <https://islamansiklopedisi.org.tr/> [TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-2: <https://islamansiklopedisi.org.tr/belig-ismail> [Resim 1: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-3: <https://islamansiklopedisi.org.tr/fitnat-hanim> [Resim 2: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-4: <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyh-galib> [Resim 3: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-5: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sunbulzade-vehbi> [Resim 4: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-6: <https://islamansiklopedisi.org.tr/esrar-dede> [Resim 5: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-7: <https://tees.yesevi.edu.tr/> [Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü].

URL-8: <https://teis.yesevi.edu.tr/> [Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü].

19.YÜZYIL

- **Keçeci-zâde İzzet Molla, *Gülşen-i Aşk*, 1812.**

Keçeci-zade İzzet Molla'nın kaleme aldığı ilk mesnevidir. Söz konusu eser Hüsn ü Aşk ile yer ve kişi isimleri bakımından benzer özellikler göstermektedir. İzzet Molla, tasavvufi nitelik taşıyan bu mesnevide kendini merkeze alması nedeniyle önceki şairlerden ayrılmaktadır. Eser aruzun *fe'ilâtün/mefâ'ilün/fe'ilün* kalıbıyla yazılmıştır.

- **Aynî, *Nazmü'l-Cevâhir*, 1821.**

İçerisinde Arapça, Farsça ve Türkçe eş anlamlı sözcüklerin bulunduğu bu manzum sözlüğün her sayfasında bir kıtanın, her kıtada ise 13 beyitin yer aldığı bilinmektedir. Kıtalar alfabetik olarak sıralanmıştır.

- **Keçeci-zâde İzzet Molla, *Mihnetkeşan*, 1824-1825.**

İzzet Molla'nın bir yıllık sürgün macerasını konu alan hem sergüzeştname hem de hasbihâl türünün tüm özelliklerini yansıtan bu eser toplam 4167 beyitten oluşmaktadır.

- **Keçeci-zâde İzzet Molla, *Dîvân-ı Bahar-ı Efkâr*, 1825.**

İzzet Molla'nın 40 yaşına kadar yazmış olduğu şiirleri topladığı divanıdır. Bu eserde toplam 544 gazel yer almaktadır. Gazellerin büyük bir kısmı müzeyyel olup zeyiller Mevlevi büyüklerine ayrılmıştır.

- **Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 1826.**

1774-1826 yılları arasında yaşananları içine alan, 12 ciltten oluşan eserde olaylar gerçeğe uygun olarak ele alınmıştır. Cevdet Paşa bu eserde herkes tarafından anlaşılır bir dil kullanmıştır.

- **Keçeci-zâde İzzet Molla, *Hâzân-ı Âsâr*, 1829.**

İzzet Molla'nın 40 yaşından sonra kaleme aldığı şiirlerin bulunduğu eserdir. Toplam 1013 beyitten oluşmaktadır. İzzet Molla, Bahâuddin Nakşibend'e ithaf ettiği bu divanında Ali Şîr Nevâî'nin başlattığı divana isim verme geleneğini sürdürmüştür.

- **Aynî, *Sâki-nâme*, 1831-1832.**

Bilinen en hacimli *Sâki-nâme*'dir. Mesnevi nazım biçiminde yazılmış olan bu eser toplam 2008 beyitten oluşmaktadır. Metinde toplam 92 kıta ve 17 tardiyeye yer verilmiştir. Aruzun mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün kalıbıyla yazılan eserde şarap, bezm gibi kavramlara bazen maddi bazen tasavvufi anlamlar yüklendiği bilinmektedir.

- **Ahmed Nazif, *Riyazu'n-Nukaba*, 1834-1837.**

Bu eser, nakîbüleşrafların biyografilerinin kaleme alındığı ilk eser olması bakımından değer taşır. Bu eserde toplam elli altı nakibüleşrafa yer verilmiştir. İlk nakîbüleşraf Seyyid Mahmud Efendi, son nakîbüleşraf ise Seyyid Abdürrahim Efendi'dir.

Resim 1: *Riyâzü'n-nükabâ*'nın ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2275)

- **Âkif Paşa, *Tabsıra*, 1836.**

Âkif Paşa'nın kaleme aldığı önemli eserlerden biri olarak kabul edilmektedir. Eserin yazılış nedeni Âkif Paşa'nın Dâhiliye nazarlığındaki görevine son verilmesine neden olan Churchill Hadisesidir. Eser II. Mahmud döneminin iç ve dış siyasetini yansıtmaktadır.

- **Şinasi, *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniyye*, 1851.**

İlk baskıda 1500, ikinci baskıda 2500 atasözü ve deyiimi içeren bu eserde Türk atasözlerinin yanı sıra Arap, Fars, Fransız ve Latin atasözü ve deyiime de yer verilmiştir. Ahmed Mithat Efendi'nin söz konusu eserde elif harfiyle başlayan atasözlerini hikâyeleştirdiği bilinmektedir.

- **Ahmed Cevdet Paşa, *Kavaid-i Osmaniyye*, 1851.**

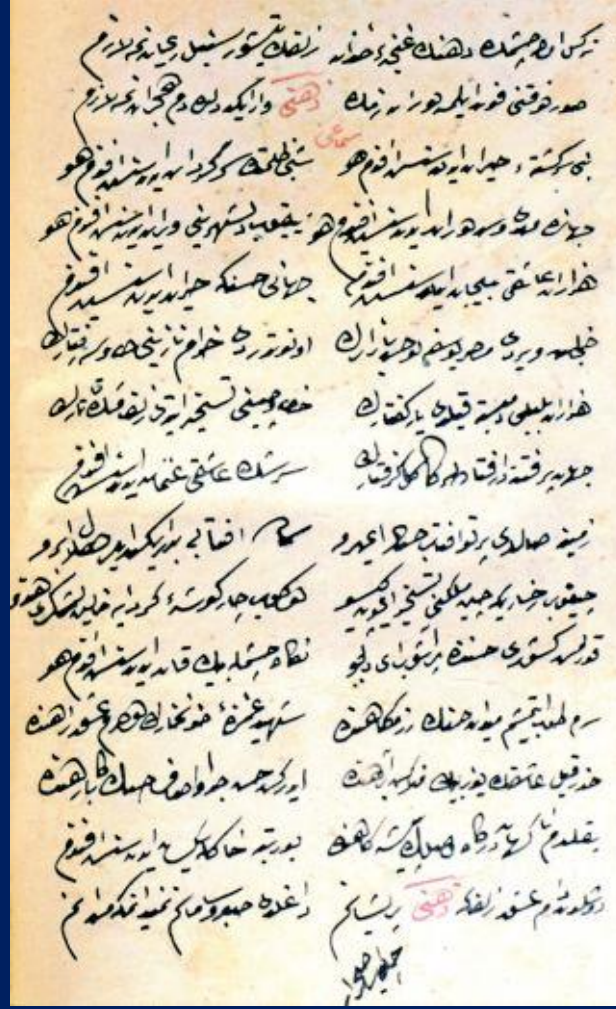
Sultan Abdülaziz'e sunulan bu eser Türk dilinin kurallarını öğreten ilk dil bilgisi kitabı olmasıyla değer taşır.

- **Fatîn Efendi, *Hatimetü'l-Eşar*, 1853.**

Tezkire türünün önemli bir örneği olan Hatimetü'l-Eşar'ın diğer tezkirelerden farkı isimlerin dikkate alınarak hazırlanmasıdır. Fatîn'e ün kazandıran bu tezkire Safâyî ve Salim'in tezkiresine zeyl olarak yazılmıştır. İçerisinde 672 şair bulunması dolayısıyla şuaara tezkirelerinin en genişlerinden biri olarak kabul edilir.

- **Bayburtlu Zihni, *Sergüzeştnâme*, 1859.**

Hem manzum hem mensur olarak kaleme alınan, şairin hiciv üslubunu en iyi şekilde yansıtan, içerisinde müstehcen ögelerin de yer aldığı bu eserde Ermenice, Rumca, Arapça, Farsça, Gürcüce beyitler bulunmaktadır. Eserde hem hece hem aruz vezninin kullanılması dikkat çekicidir. *Sergüzeştnâme*'de gazel, mesnevi, koşma, müseddes, muhammes gibi farklı nazım biçimleri de kullanılmıştır. Zihni, memuriyet hayatı boyunca yaşadıklarını bu eserde dile getirmiştir.

Resim 2: Bayburtlu Zihni'nin Sergüzeştname adlı eserinden bir sayfa

(İÜ Ktp., İbnülemin, nr. 2727, vr. 158^a)

- **Şinasi, Şair Evlenmesi, 1860.**

Edebiyatımızın bilinen ilk telif tiyatrosudur. Eser konusu itibarıyla görücü usulü evliliğin sakıncalarını ele almaktadır. Töre komedisi niteliği taşıyan bu eser Müştak Bey ve Sakine Hanım üzerinde şekillenmektedir. Eserde geleneksel seyirlik oyunlarının ve Batı tiyatrosunun tesiri açıkça görülmektedir.

- **Mustafa Nuri Paşa, Netayicü'l-Vukuat, 1869.**

Dört ciltten oluşan tarih kitabıdır. M. Nuri Paşa bu çalışmayı İbn-i Haldun'u örnek alarak hazırlamıştır. Yazar, Osmanlı Devleti'nin tarihini altı devreye ayırdığı için bu eseri de

altı bölümde düzenlemiştir. M. Nuri Paşa, Mabeyn-i Hümayun Başkâtipliği yaptığı sırada edindiği tecrübeleri de bu eserde dile getirmiştir.

- **Mehmet Nüzhet, *Mugni'l-Küttab*, 1869.**

19. yüzyılda kaleme alınan ilk telif Türkçe belagat kitabı olduğu düşünülmektedir. İçerisinde belâgat, kitâbet, inşâ, ilm-i hesâb ve defter tutma gibi konular yer almaktadır. Edebiyata dair konuların başladığı kısım Usûl-i İnşâ ve Fenn-i İnşâ kısmıdır. Söz konusu eser belagat kitabı olarak bilinse de kâtip olmayı arzulayan gençler için bir kılavuz niteliğindedir.

- **Halim Giray, *Gülbün-i Hanan*, 1870.**

Halim Giray'ın atalarının biyografilerinden oluşan eserdir. Eserde Hacı Giray'dan başlayarak her hanlık ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Hanların yapmış olduğu seferler, saltanat süreleri gibi hususlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

- **Namık Kemal, *Vatan Yahut Silistre*, 1873.**

Dört perdeden oluşan, hürriyet şairimiz tarafından kaleme alınan bu eser edebiyatımızda Batılı anlamda ilk tiyatro eseri olarak kabul edilmektedir. Eserde Kırım Savaşı esnasında Silistre Kalesi'nin kurtarılması için askerın göstermiş olduğu kahramanlık üzerinde durulur. Namık Kemal bu eseri yazma amacının Osmanlı askerinin ününü duyurmak olduğunu dile getirmiştir. Eser aynı zamanda sahne tekniğine uygun olan ilk tiyatrodur.

- **Abdülhak Hamit Tarhan, *Macerâ-yı Aşk*, 1873.**

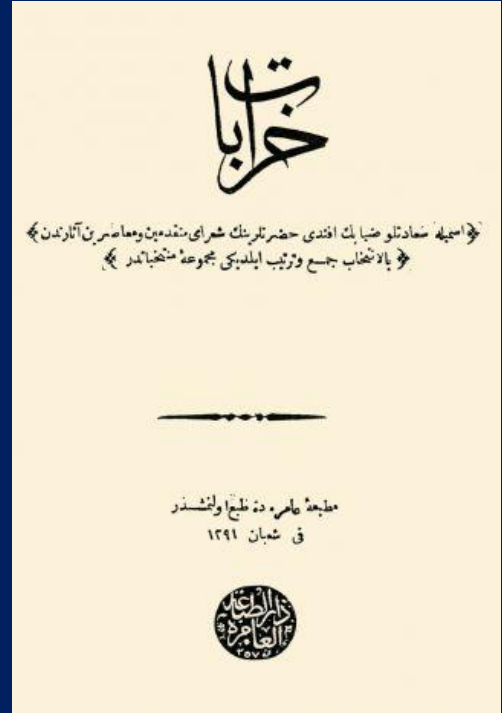
Abdülhak Hamit Tarhan tarafından kaleme alınan ilk tiyatro eseridir. Dört bölümden oluşmaktadır. Eser 16. yüzyılda Keşmir'de geçmektedir. Konusu istenmeyen bir evliliğe zorlanan kızın sevdiği kişiye kavuşmak için verdiği mücadeleden ibarettir.

- **Ziya Paşa, *Harâbât*, 1874-1875.**

Ziya Paşa'nın III ciltten oluşan antolojisidir. Ziya Paşa bu eserin ciltlerini nazım şekillerine göre düzenlemiştir. Birinci ciltte kasideler, ikinci ciltte kaside ve mesnevi dışında kalan şiirler yer almaktadır. Şiirlerine yer verilen şairler ise mahlaslarına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

- **Namık Kemal, *Tahrîb-i Harâbât*, 1876.**

Namık Kemal, Ziya Paşa'nın *Harâbât* adlı şiir antolojisini eleştirmek üzere bu eseri kaleme almıştır. Böylelikle Ziya Paşa'dan hareketle eski edebiyat eleştirisi yapmıştır. Eserin tenkit olmanın yanı sıra hiciv özelliği de gösterdiği söylenmektedir.

Resim 3: *Harâbât*'ın iç kapağı

- **Namık Kemal, *İntibah*, 1876.**

Sergüzeşt-i Ali Bey adıyla anılan bu eser edebiyatımızda ilk edebî roman olma özelliğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Eser Ali Bey'in Mahpeyker'e âşık olması ve sonrasında yaşadığı sorunları konu edinmektedir.

- **Ebuziyya Tevfik, *Nümûne-i Edebiyat-ı Osmaniyye*, 1879.**

Batılı tarzda yazılmış ilk düzyazı antolojisi olmasıyla ünlüdür. Tevfik'in kullandığı yöntem ve seçmiş olduğu yazarlar bakımından daha önce yazılmış antolojilerden ayrılmaktadır. Eserde 17 nesir yazıcısına yer verilmiştir.

- **Abdülhak Hamit Tarhan, *Sahra*, 1879.**

A.Hamit Tarhan'ın yayımlanmış ilk şiir kitabı olarak bilinmektedir. Kitabın içerisinde on şiir yer almaktadır. Kitabın en uzun şiiri 18 nağmeden oluşan, köylüleri anlatan Hoş-nişînân-köylü'dür.

- **Namık Kemal, *Cezmi*, 1880.**

Edebiyatımızın ilk tarihî romanı olma özelliğini taşır. II. Selim döneminde İranlılarla yapılan savaşta asker Cezmi'nin yaşadıklarını konu almaktadır.

- **Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmaniyye*, 1881.**

Belâgat-ı Osmaniyye dibace, mukaddime ve lahika olmak üzere üç bölümden meydana gelmiştir. Bu eser A. Cevdet Paşa'nın Mekteb-i Hukuk'ta okuttuğu ders notlarından oluşmaktadır. Söz konusu eser klasik belagatı bütünüyle veren önemli bir eserdir.

- **Abdülhak Hamit Tarhan, *Makber*, 1885.**

Abdülhak Hamit Tarhan eserinin mukaddime kısmında *Makber*'i eşi Fatma Hanım'ın ölümü üzerine yazmış olduğunu belirtir. Araştırmacılar *Makber*'de *Leyla vü Mecnun* ile *Hüsn ü Aşk*'in izleri olduğunu düşünmektedir.

- **Abdülhalim Memduh, *Tarih-i Edebiyyat-ı Osmaniyye*, 1888.**

Türk edebiyatında edebiyat tarihi adını taşıyan ilk eser olmasıyla ünlüdür. Eser üç fasıldan oluşmaktadır. Eserde şairler kronolojik olarak tertip edilmiştir. Bu nedenle edebiyat tarihi çizgisine yaklaştığı düşünülmektedir.

- **Ebuziyya Tefik, *Lûgat-ı Ebu'z-ziyâ*, 1888.**

Yazar, bu eserde yalnızca Arapça, Farsça gibi alıntı sözcüklerle yetinmemiş, Türkçe sözcüklere de yer vermiştir. Bazı sözcüklerin etimolojisine de değinmiştir.

- **Recaizade Mahmud Ekrem, *Kudemadan Birkaç Şair*, 1888.**

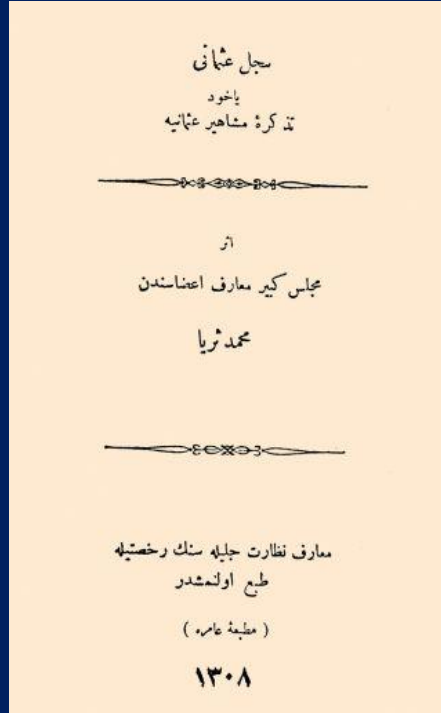
Biyografi-tenkit türünün bir örneği olan bu eserde Ekrem; Sinan Paşa, Fuzûlî, Ebussuûd Efendi, Bâkî, Nef'î, Nâbî, Nedîm gibi şair ve yazarlara yer vermiştir.

- **Şemsettin Sami, *Kamusu'l-Alam*, 1889.**

Batılı anlamdaki ilk ansiklopedi özelliğini taşır. Aynı zamanda İslam Ansiklopedisi olarak kabul edilir.

- **Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 1890-1893.**

Bu eser Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye adıyla da anılmaktadır. İlk üç cildi İstanbul'da 1890-1893 yıllarını kapsamaktadır. Eser, Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışından itibaren 1899 yılına kadar yaşamış çeşitli mesleklere sahip insanların biyografilerini ele almaktadır. Eserin mezar taşı kitabelerine dayanması önemlidir.

Resim 4: Mehmed Süreyyâ'nın *Sicill-i Osmânî*'sinin I. cildinin iç kapağı

- **Hüseyin Cahit Yalçın, *Nadide*, 1891.**

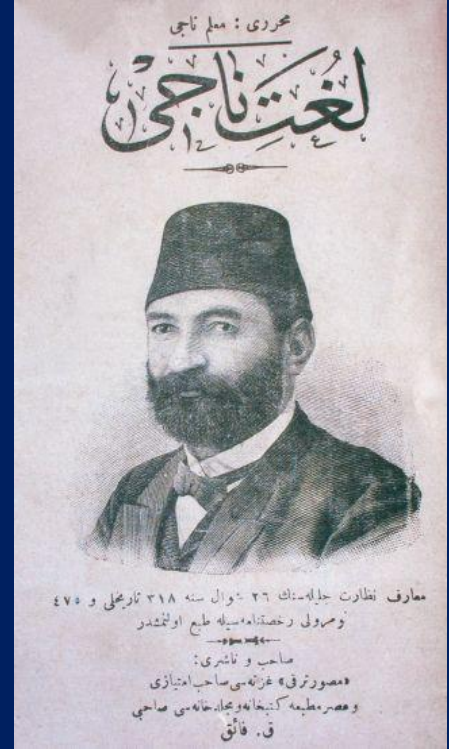
Hüseyin Cahit Yalçın'ın ilk romanıdır. Eser “Kable'l-İzdivaç” ve “Ba'de'l-İzdivaç” olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Daha çok Servetifünun döneminde adını duyuran Yalçın, bu eserinde Ahmet Mithat tarzı romanının örneğini verir.

- **Muallim Naci, *Lugat-ı Naci*, 1891.**

Osmanlıcanın önemli sözlüklerinden biridir. Yaklaşık 18.000 madde başının olduğu, 14.000'inin Arapça, 3000'inin Farsça geri kalanının ise Batı kaynaklı kelimelerden oluştuğu bilinmektedir.

- **Hüseyin Cahit Yalçın, *Hayat-ı Muhayyel*, 1892-1893.**

21 hikâyeden oluşan bu kitap Hüseyin Cahit Yalçın'ın hikâyeciliğinin ilk evresine aittir. Dolayısıyla da Servetifünun döneminin yansıtmaktadır. Söz konusu eser adından da anlaşılacağı üzere Servetifünuncuların kaçma arzusunu göstermesi bakımından değer taşır.

Resim 5: *Lugat-ı Nâcî'nin 1322 tarihli üçüncü baskısının kapağı*

- **Mehmet Celâl, *Osmanlı Edebiyatı Numuneleri*, 1894-1895.**

Eser dokuz bölümden oluşmaktadır. İçeriği bakımından, özellikle dokuzuncu bölüm, Osmanlı edebiyatının antolojisi olma özelliğini göstermektedir.

- **Recaizade Mahmud Ekrem, *Araba Sevdası*, 1896.**

1896 yılından itibaren tefrika edilmeye başlayan, Türk edebiyatının ilk realist romanı olarak bilinen Araba Sevdası'nın konusu Batılı tarzda yaşama düşkün olan Bihruz Bey'in hayatı üzerinde şekillenmiştir. Eserde II. Abdülaziz devrinin ironisinin yapıldığı söylenmektedir. Eser aynı zamanda edebiyatımızda resimlenmiş ilk roman olmasıyla dikkat çekmektedir.

- **Âdile Sultan, *Dîvân*, t.y.**

Âdile Sultan, klasik divan tertibi özelliği gösterdiği belirtilen bu eserinde mersiye, gazel vb. gibi nazım türlerini kullanmıştır. Söz konusu eser şairin hayatının çeşitli dönemlerinde yaşadığı üzüntüleri dile getirdiği kısımları içermesi nedeniyle de oldukça önemlidir.

- **Ali Emirî, *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*, t.y.**

Eserin Diyarbakır'da yetişen 217 şairin biyografisini içerdği ancak bu şairlerden yalnızca 73'ünün yayımlandığı bilinmektedir.

- **İranlı Habib, *Hat ve Hattâtân*, t.y.**

Bu eserde hattın özellikle Arap hattının oluşumu ve çeşitleri anlatılmıştır. Bunun yanında bu sanatı geliştiren üstatların şeceresi verilmiştir.

- **İrşadî Baba, *Mevlîd*, t.y.**

İrşadî Baba tarafından kaleme alınan eser 264 beyitten oluşan bir mesnevidir. Araştırmacılar 50-60 beyitler arasında gazel nazım biçiminin de kullanıldığını belirtmiştir. Aruzun *fâ'ilâtûn fâ'ilâtûn fâ'ilûn* kalıbıyla yazılan eserde yalın bir dil kullanılmıştır.

- **Leylâ Hanım, *Dîvân*, t.y.**

Divan edebiyatının kadın şairleri arasında yer alan Leylâ Hanım, tek eseri olan, 2534 beyitten oluşan *Dîvân*'ında çeşitli divan şiiri nazım biçimlerini kullanmıştır. En çok kullandığı nazım biçimi 122 ile gazeldir.

- **Nakiyye Hanım, *Lûgat-ı Fârisiyye*, t.y.**

2278 sözcükten oluşan bu eserde kelimeler konularına göre gruplandırılmış ve Farsçaları verilmiştir. Ayrıca söz konusu eserin başında Nakiyye Hanım'ın yazmış olduğu bir ön söz bulunmaktadır.

- **Şeref Hanım, *Dîvân*, t.y.**

Şeref Hanım'ın tek eseridir. Şair, 4803 beyitten oluşan bu *Dîvân*'da 21 nazım biçimi ve 12 farklı nazım türü kullanmıştır. Kullandığı nazım türleri arasında tevhid, münacaat, mersiye; tebrik-nâme, ninni vb. yer almaktadır.

Resim 6: Şeref Hanım Divanı'nın ilk sayfası (İstanbul 1284)

- **Yenişehirli Avni, Ateş-gede, t.y.**

Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk* mesnevisine nazire olarak yazıldığı bilinmektedir. Şair, sekiz bölümden meydana gelen bu eserde ateş kavramı üzerinde durmuştur. Söz konusu eserin bazı bölümlerinde şairin şiir hakkındaki düşünceleri yer almaktadır.

- **Yenişehirli Avni, Mir'at-ı Cünûn, t.y.**

Mesnevi nazım biçimiyle yazılan bu eser mizahi özellikler taşıması nedeniyle önemlidir. 637 beyitten oluşan, aruzun *fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* kalıbıyla yazılan eserde toplumda normalin dışına çıkan kişiler anlatılmaktadır.

KAYNAKÇA

Şentürk, A. A., Kartal, A. (2018). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. (13. Baskı), İstanbul: Dergâh Yayınları.

Çevrimiçi Kaynaklar:

URL-1: <https://islamansiklopedisi.org.tr/> [TDV İslâm Ansiklopedisi]

URL-2: <https://islamansiklopedisi.org.tr/riyazun-nukaba> [Resim 1: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-3: <https://islamansiklopedisi.org.tr/bayburtlu-zihni> [Resim 2: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-4: <https://islamansiklopedisi.org.tr/harabat--ziya-pasa> [Resim 3: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-5: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-sureyya> [Resim 4: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-6: <https://islamansiklopedisi.org.tr/lugat-i-naci> [Resim 5: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-7: <https://islamansiklopedisi.org.tr/seref-hanim> [Resim 6: TDV İslâm Ansiklopedisi].

URL-8: <https://tees.yesevi.edu.tr/> [Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü].

URL-9: <https://teis.yesevi.edu.tr/> [Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü].